

پنجابی اختیاری

ادب خزینے

بارہویں جماعت لکھی

پنجاب بکسٹ ہاؤس، لاہور

ادبِ غزنی

— حصہ دوم —

(پنجابی اختیاری)

بارھویں جماعت لئی

پنجاب پبلکسٹیکسٹ ہک بورڈ، لاہور

ترتیب

حصہ نثر

1	ڈاکٹر سر فراز حسین قاضی (مرحوم)	1 - تصوف تے پنجابی زبان
8	ڈاکٹر محمد بشیر گورایا	2 - زراعت کہانی
16	سجاد حیدر (مرحوم)	3 - چنگے
35	فرخندہ لودھی	4 - پچھلی پڑھائی
43	ڈاکٹر انعام الحق جاوید	5 - پنجابی نثر دیاں ونڈاں
55	ڈاکٹر یوسف بخاری	6 - حسبہ خاتون
62	الیاس گلشن	7 - ریڈار کہانی
69	حسین شاد	8 - گھسٹیلہ چائن
76	ڈاکٹر سید اختر حسین اختر	9 - پنجاب دیاں لوک رسماں

حصہ نظم

82	مولوی عطف علی بہاولپوری	1 - حمد باری تعالیٰ
84	راقب قصوری	2 - نعت
86	بابا فرید الدین گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ	3 - بول فرید رحمۃ اللہ علیہ
87	شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ	4 - کافیاں
88	سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ	5 - ابیات

- 89 - سید مجھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ کافی
 91 - سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ 7 - مقولہ شاعر
 92 - میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ 8 - کلام
 93 - خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ 9 - کافی
 94 - استاد کرم امرتسری 10 - چو بر گے
 96 - علامہ یعقوب انور 11 - غزل
 98 - بشیر منذر 12 - کھارکھ
 100 - اقبال صلاح الدین 13 - سکے پا تر
 102 - رؤف شیخ 14 - غزل
 104 - سلیم کاشر 15 - غزل
 106 - ڈاکٹر رشید انور 16 - غزل
 108 - منظور وزیر آبادی 17 - غزل
 110 - الطاف قریشی 18 - ڈونگھے پانی
 112 - علی محمد ملوک 19 - غزل
 114 - اکرام مجید 20 - غزل
 116 - فیروز دین شرف 21 - متاں
 118 - شریف کجھابی 22 - تاریاں دا گیت
 (معاوید نامہ چین اقتباس پنجابی ترجمہ)
 119 - غالب دی غزل دا پنجابی ترجمہ 23 - اسیر عابد
 121 - 24 - فرہنگ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

اپنی گل

یارحویں جماعت لئی ادب خزینے دے پہلے حصے توں بعد بارہویں جماعت لئی ایسے کتاب دادو جا حصہ حاضر اے۔ ایس حصے وچ شامل لکھتاں دی چونڈیلے ایس گل دادھیان رکھیا گیا اے کہ طالب علماں جیٹرا ذہنی سفر یارحویں جماعت وچ شروع کیتا سی اوس نوں درجہ دارا گے ودھایا جائے۔

ادب خزینے (دو جا حصہ) دی ترتیب ویلے حصے پنجابی دے کلاسیکی شعری تے نثری سرلئے نوں نظر وچ رکھیا گیا اے او حصے نوں عمد وچ تخلیق کیتے جان والے جدید ادب دے دکھو وکھ پہلوان نوں وی ایس کتاب وچ شامل کیتا گیا اے تاں بے طالب علماں دی فکری، علمی تے لسانی جانکاری دے حوالے نال ارتقائی درجہ بندی تے دلچسپی قائم رہوے۔

ادب خزینے دا ایہ حصہ طالب علماں وچ کسے ادب پارے نوں پرکھن تے جانچن لئی حصے تنقیدی شعور تے تخلیقی صلاحیتاں بیدار کرن واسطے بنے گا۔ او حصے ادھناں دے دل و دماغ وچ اپنے دین، قوم، وطن، تہذیب تے ثقافت دی محبت دے چراغ وی روشن کرے گا تے ایس طرحاں طالب علم اگے جا کے پاکستان دی تعمیر تے ترقی وچ قوم دے معمار دی حیثیت نال اپنا فرض ادا کر سکن گے۔

مؤلفین

حصہ نشر دے ماخذ

- 1 - تصوف تے پنجابی زبان : ڈاکٹر سر فراز حسین قاضی
- 2 - زراعت کہانی : ڈاکٹر محمد بشیر گورایا
- 3 - پتنگے (ڈرامہ) اکالاپتن : سجاد حیدر
- 4 - چنے دے اوہلے : فرخندہ بودھی
- 5 - پنجابی نثر دیاں وٹڈاں : ڈاکٹر انعام الحق جاوید
- 6 - کشمیری ادب کی مختصر تاریخ : ڈاکٹر یوسف بخاری
- 7 - ریڈار : ایاس گلشن
- 8 - گھسٹ میلا چائن : حسین شاد
- 9 - پنجاب دیاں لوک رسماں : ڈاکٹر سید اختر حسین اختر
(لہراں)

ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی

ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی ارج دے عہد وچ وی اک جانی پچھانیاناں اے۔ پنجابی وچ کئی تحقیقی تے تنقیدی کتاباں لکھیاں۔ آپ 1938ء نوں سوہدرہ ضلع گوجرانوالہ وچ پیدا ہوئے۔ ایم اے اردو تے ایم اے پنجابی دے امتحان پاس کرن مگروں درس تے تدریس نوں اپنالیا۔ پنجابی مرثیے بارے تحقیقی مقالہ لکھ کے پنجاب یونیورسٹی توں پی ایچ ڈی دی ڈگری لئی۔ حقائق تیکر پڑنا تے فیر اوہناں نوں آسان تے عام فہم زبان وچ سدھ پدھرے تے من کھجوں طریقے نال بیان کرنا ایہناں دے اسلوب دی خاص پچھان اے۔ تحریر مختصر پر جامع ہوندی اے۔ ایہناں دی تنقید وچ کوئی بھول نہیں ہوندا تے تحقیق دلیلاں اُتے مبنی ہوندی اے۔ ایسے کر کے پنجابی زبان تے ادب دے محققاں تے نقاداں وچ ایہناں دا ناں معتبر مٹھیا جاندا اے۔ کجھ عرصے تیک پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ تے گورنمنٹ کالج لاہور وچ پڑھانے رہے۔ آپ نے پنجابی زبان لئی اپنے آپ نوں وقف کیتا ہویا سی۔ 4 مئی 1995ء نوں کالج توں گھر جان دے ہوئے رستے وچ ای دل داسخت دورہ پے جاون نال وفات پا گئے۔ آپ دیاں پنجابی زبان تے ادب بارے چھپن والیاں تحقیقی تے تنقیدی کتاباں وچوں نویں نظم، وارث زوارث، تصوف تے پنجابی دے صوفی شاعر پنجابی لوک گیتاں دا فنی تجزیہ تے تنقیدی اصول تے نظریے زیادہ مشہور نیں۔

تصوف تے پنجابی زبان

ایہہ گل مٹی ہوئی اے کہ جدوں وی کسے معاشرے وچ اخلاقی قدراں دا زوال ہوندا اے تے بزرگاں دادھیان دین دیاں قدراں قائم کروان ول ہو جاندا اے۔ ایہہ لوک دین نوں عملی صورت وچ لوکاٹی اگتے رکھدے نیں۔ سوکھیاں تے سدھیاں لفظاں وچ ایسے عملی صورت نوں تصوف کہیا جاندا اے۔ تصوف باءے کجھ لوک ایہہ وی آکھدے میں کہ ایہہ حیاتی دے دکھاں کوں لسن دی اک راہ اے ایہہ درست نہیں اے۔ تصوف وچ اک صوفی دین دی روح نوں عملی طور تے اپناندا اے تاں جے لوکی اوس دے عملان نوں دیکھ کے دین دیاں سدھیاں راہواں اُتے ٹر پین۔ حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے مبارک دور وچ اصحابِ صفہ موجود سن جیہڑے کہ عملی تعلیم دین لئی اک نمونہ بن گئے سن۔

صوفیاں نے وی تصوف دے معنے کھول کے دین دی کوشش کیتی اے تے اپنے اپنے خیال مطابق ایہہ دی تعریف کیتی اے۔ جویں حضرت ذکریا انصاری آکھدے میں کہ تصوف اوہ علم اے جیہدے نال نفس دی صفائی، اخلاق دی صفائی اندرلی تے باہرلی دنیا دی تعمیر تے تشکیل تے اندرلی باہرلی دنیا دا علم ہو جاندا اے۔ امام قشیری وی ایہہ مطلب ”باطن دی تعمیر تے اصلاح تے نالے اسی اخلاق دی پاکیزگی“ قرار دیندے نیں۔ امام غزالی آکھدے میں کہ تصوف نفس دیاں خواہشاں نوں مُکھا دیندا اے۔ دل نوں ”غیر اللہ“ توں پاک کر دیندا اے۔ حضرت ابوالحسن نوری ایہدے وچ ایناں گواہاں کر دے میں کہ تصوف ”غیر شرعی“ نفسانی خواہشاں نوں ترک کر دین دا ناں اے۔ کجھ بزرگ تصوف نوں اعلیٰ اخلاق دا ناں وی دیندے نیں۔

سید عبدالقادر جیلانی نے واضح لفظوں میں گل مکانی اسے کہ تصوف اٹھان شیواں
دا ناں اے :

- (1) سخاوت ابراہیمی (2) رضائے سختی (3) صبرِ ایوب (4) مناجاتِ کبریا
(5) غربتِ یحییٰ (6) خرقہ پوشی موسیٰ (7) سیاحتِ عیسیٰ (8) فقرِ سرورِ کائنات
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔

دو جہاں زبانوں دے ادب وانگوں پنجابی ادب میں وی تصوف نوں بیان
کیتا گیا اے۔ پنجابی شاعری دی تاریخ اُتے جہات پائیے تے شاعری دی ابتدا
ای صوفیانہ فکر توں ہوندی اے۔ پنجابی زبان دے پہلے شاعر شاہ شمس سزوری
سامنے آوندے نیں۔ ایہہ دکھری گل اے کہ اوہناں کوں تصوف دے مسئلے
اُتے گھٹ شعر بھج دے نیں پر اخلاقی شعراں دا گھانا نہیں اے۔ ایہناں دے ای
اک سمکالی حضرت فرید الدین مسعود گنج شکر نیں جیہناں نوں پنجابی دا پہلا تے باقاعدہ
شاعر دسیا جاندا اے۔ اوہناں دی شاعری میں آخرت دا خوف تے نیک عملوں دی
تلقین تے بوہتا زور دتا گیا اے۔ عبادت دے نال نال بندیاں دے حقوق دے
معاملات وی ایہناں دے بولوں میں موجود نیں۔

اُٹھ فرید و ضوساج صبح نماز گزار جو سر سائیں نہ نویں سو سر کپ اتار
عبادت دے نال صبر تے شکر دی تلقین وی آپ کوں بھج دی اے۔ کیوں
جے ایہہ کیفیت انسان دے دل دیاں بے چینیاں نوں وی دور کر دی اے تے
نلے ای دنیا دی حقیقت وی کھل کے سامنے آجاندی اے۔ بابا فرید ہوریں
آکھ دے نیں :

رکھی سکی کھائے کے ٹھنڈا پانی پی فرید ویکھ پرائی چوڑی تر سائیں جی
مغلان دے دور وچ شاہ حسین لاہوری دا ناں سامنے آوندا اے۔ ایہہ

مست الست بزرگ سن تے حضرت بایزید بسطامی ^{رحمۃ اللہ علیہ} دے ملا میرے فرقے نال تعلق رکھدے سن۔ شاہ حسین ^{رحمۃ اللہ علیہ} ہوراں پنجابی ادب نوں اک نویں صنف ”کافی“ نال آشنا کیتا تے اپنیاں کافیاں نوں دکھریاں وکھریاں راگاں دے مطابق لکھیا۔ شاہ حسین وحدت الوجود دے قائل سن۔ اوہناں اُتے جذب دی کیفیت رہندی سی تے ایہو جذبہ اوہناں دیاں کافیاں وچ وی موجود اے۔ ملاپ تے جدائی دیاں کیفیتاں آپ دیاں کافیاں وچ بڑے درد نال بھریاں لہجہ دیاں نیں۔ اوہناں دی نوکیلی کچھان اوہناں دیاں رمزاں میں جھپٹیاں اوہ اپنیاں کافیاں وچ ورتدے نیں۔ آپ دے والد جولاہے سن، ایس لٹی اوہناں دے کلام وچ ساریاں رمزاں ایسے پیشے دے حوالے نال لہجہ دیاں نیں :

گھم چر خڑیا — تیری کتن والی بھیوے

نلیاں وٹن والی بھیوے

چرخا بولے سائیں سائیں باؤڑ بولے توں

کھے حسین فقیر سائیں دا میں تاہیں سب توں

چرخے توں جسم مراد لیندے نیں تے چرخے نال تعلق رکھن والیاں چیزاں

جوہیں تکلا، ماہل، تند، پونی، ممتا انسان دے عمل نوں ظاہر کردیاں نیں اوہ اپنے

رہتی عشق نوں ایہناں علامتاں راہیں اپنی شاعری وچ لیاؤندے نیں۔

مُغل دُور دے دوجے وڈے صوفی شاعر حضرت سلطان باہونیں۔ بابا فرید ^{رحمۃ اللہ علیہ}

وانگوں ایہہ وی عربی تے فارسی دے عالم سن تے اوہناں نے ایہناں زبانوں وچ

ڈھیر ساریاں کتاباں لکھیاں نیں۔ سلطان باہو پنجابی شاعری وچ سی حرفی دے موڈھی

نیں۔ چومصرعیاں نوں اردو دے حروفِ بجا دی ترتیب توں شروع کردے نیں۔

اپنا مطلب ایہناں چوہناں مصرعیاں وچ انج پورا کر دے میں جوہیں فارسی وچ رباعی

کر دی اسے۔ سلطان بابا ہونے اپنیاں سی حرفیاں وچ دنیا توں نفرت، مرشد نال عقیدت
تے نفس نوں مارن تے زور دتا اے۔ اوہناں نے اپنی شاعری راہیں بندے نوں
اللہ تک اپڑن دی تلقین کیتی اے :

الف ایہ تن میرا چشماں ہووے میں مرشد ویکھ نہ رجاں ہو
لوں لوں دے مڈھ لکھ لکھ چشماں اک کھوللاں اک کجاں ہو
اتنیاں ڈٹھیاں صبر نہ آوے ہو رکتے دل بھجاں ہو
مرشد دا دیدار ہے بابو مینوں لکھ کر ڈاں تجاں ہو

مغل دور دے زوال دے شروع وچ اک ہو روڈے صوفی شاعر سامنے
آؤندے نیں۔ ایہہ بابا بلھے شاہ ہوری نیں۔ اوہناں اُتے اکثر مستی تے مدہوشی
طاری رہندی سی۔ اوہ وحدت الوجود تے وحدت الشہود دونوں دے قائل نیں۔
ذکر تے علم دی تلقین سب توں بڑی کردے نیں۔ تجھے شاہ نے اپنیاں کافیاں وچ
بے باک لہجے دا استعمال کیتا اے۔ ایس گل توں وی اوہناں دے یقین دی پکٹی دا
علم ہو جاندا اے کہ اوہ جس اعتماد تے بھروسے نال گل کردے نیں اوہدے پچھے
اللہ نال جان پہچان تے قرب دی انتہا ہو سکدی اے :

ح مینوں چھڈ گئے آپ لد گئے میں وچ کیہ تقصیر
راتیں نیند نہ دن سکھ سستی اکھیں پلٹیا نیر

ایس ساری کافی وچ اک مان تے بھروسے دی فضا بھدی اے۔ مغللاں
دے آخری دور وچ تے انگریزاں دی حکومت دے پہلے ورہیاں وچ پنجابی
دے دو روڈے صوفی شاعر سامنے آؤندے نیں میاں محمد بخشؒ تے خواجہ غلام فریدؒ۔
میاں محمد بخشؒ ہوراں مجازی عشق نوں حقیقت تک اپڑن دا وسیلہ بنایا تے "سیف الملوک"
راہیں تصوف دیاں منزللاں پوریاں کیتیاں۔ اوہناں کوں تصوف دی بنیاد عشق اے :

قہقہے ہو رکھے دے اندر درد اپنے کچھ ہون

بن پٹراں تانیراں تانیں بے پٹرے کد روون

عشق دے فلسفہ اُٹے سیف الملوک وچ 114 شعر بھدے نیں۔ ایس
توں اڈ اوہناں کول استغنا دا مسئلہ وی اہمیت رکھدا اے۔ ایس نوں بطور مسئلے دے
اوہناں توں پہلیاں صوفیاں نے بیان نہیں کیتا۔ استغنا ہر پاسوں بے نیاز ہو جانا
نہ چنگی تے اترانا تے نہ مندی تے گھبرانا۔ ایہدی وجہوں اوہ صبر، شکر، تقویٰ تے
توکل دیاں منزلاں نوں پاندے نیں۔ میاں صاحب دی اک ہور منزل وی انوکھی اے
تے اوہ دے حیرت دی۔ ایہ حیرت اک صوفی اُتے اوس ویلے طاری ہوندی اے
جداوہ سلوک دیاں ساریاں منزلاں پوریاں کر لیندا اے تے بن اوہ اللہ دی ذات نوں
اپنے سامنے دیکھدا اے۔

خواجہ غلام فرید وی مجازی حوالے نال عشق حقیقی تک اپڑن دا درس دیندے
نیں۔ سچل سر مست وانگوں خواجہ صاحب وی ہفت زبان شاعر سن۔ مارواڑی تے
ہندی زبان وی جاندے سن۔ فقہ، تفسیر، حدیث، منطق، علم الانساب تے رمل نجوم
دے نال نال موسیقی وچ وی دلچسپی رکھدے سن۔ ایسے مشاہدے پاروں اوہ ”موسیقی
توں وصال دی علامت بناندے نیں کہ فطرت سب توں وڈی استاد ہوندی اے۔
کافی دی صنف وچ خواجہ صاحب اُچا درجہ رکھدے نیں۔ وحدت الوجود دے
قائل سن تے ایہدے ای مبلغ وی سن۔ اوہناں دی سب توں وڈی خوبی اوہناں
دے لہجے دی مٹھاس اے جیہدے وچ اوہ اللہ دیاں دکھو وکھریاں صفتاں
تے شانیں بیان کر دے نیں :

ہر صورت عین عیان آیا   بن دلبر شکل جہان آیا

عشق رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وی اوہناں دی شاعری وچ چوکھا بھد اے۔

پنجابی شاعری دی جھولی صوفی شاعراں نے تصوف نال بھری ہوئی اے ۔
 علی حیدر ملتانی ، سید ہاشم شاہؒ تے ہدایت اللہ دے ناں دی تصوف وچ جانے
 پہنچانے نہیں ۔ روایتی تصوف تے ہر شاعر کول لبھ جاندا اے ۔ اوہ بھانویں ڈارث شاہ
 دی نیمبر ہووے تے بھانویں مولوی غلام رسولؒ دی احسن القصص ، اقبال دائم دا
 جنگ نامہ ہووے تے بھانویں پیر فضل گجراتی دی غزل ۔

(غیر مطبوعہ)

ڈاکٹر محمد بشیر گورایا

ڈاکٹر محمد بشیر گورایا پہلی جنوری 1940ء نوں چک 44 ضلع گجرات وچ پیدا ہوئے۔ مڈل تک تعلیم ایہتھے اسی حاصل کیتی۔ 1955ء وچ اپنے آبائی پنشنڈ منڈیکے گورایا ضلع سیالکوٹ آئے۔ میٹرک تے ایف اے ڈسک توں کیتے۔ اپریل 1961ء وچ لاہور آگئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے نفسیات، ایم اے پنجابی، ایل ایل بی، پی ایچ ڈی تے ایم فل اقبالیات دیاں ڈگریاں حاصل کیتیاں۔ 1973ء توں 1980ء تیک اقدس پہلی کیشنر دے مینجیر رہے۔ 1987ء تیک جناح اسلامیہ کالج آف کامرس دے پرنسپل، 1990ء تیک مسلم لاء کالج راولپنڈی دے پرنسپل تے دسمبر 1993ء تیک نیشنل کالج برائے اہل لغیات دے وی پرنسپل رہے۔ مقتدرہ قومی زبان لاہور دے نگران اعلیٰ رہے۔ اوہناں دیاں علمی تے ادبی کاوشاں مندرجہ ذیل نیں:

مولوی غلام رسول عالم پوری، حامد شاہ عباسی، پنجابی قاعدہ، شوریٰ یسین دا پنجابی ترجمہ تے تفسیر، ابیات بابو دا پنجابی ترجمہ تے تشریح، پرنسپل آف کمرشل لاء (انگلش) جدید اصول تجارت (اُردو) نظر ثانی غزلیات خوشحال خاں خشک نثری پنجابی ترجمہ بزنس لاء (انگلش)

اوہناں دے علمی تے ادبی مضمون تے تقریریں ریڈیو تے ٹی وی توں نشر ہوئے رہندے نیں۔ تعلیم تے ادب بارے اوہناں دے مضمون تے کالم اکثر اخباراں تے رسالیاں وچ شائع ہوندے رہندے نیں۔

زراعت کہانی

زمین دے علماں دے ماہراں مطابق دنیا دا اگل رقبہ ³⁰ ترہہ ارب ایکڑ اے۔ جیہدا بنیادس حصہ خشکی تے باقی سب پانی اے۔ ایہناں دے اک ہور اندازے موجب دنیا دا صرف دسواں حصہ زراعت لئی استعمال ہو رہیا اے۔ تاریخی طور تے ایہ وی ثابت اے کہ زمین اُتے زندگی دا آغاز پانی دے ذریعے ہويا۔ قرآن پاک وچ سورۃ ہود دی آیت 7 وچ آؤندا اے۔

”تے اوہ اے جیہنے بنائے اسمان تے زمین چھ دن وچ تے اوہا تخت سی پانی اُتے“۔ یعنی اسمان تے زمین دی مخلوق توں پہلاں پانی دی تخلیق ہوئی۔ جیہڑا مادہ حیات بنن والا سی۔

پانی تے زمین دونوں بل کے غذا پیدا کر دے نیں۔ ایہ عمل پرانے زمانے توں جاری اے۔ زمین توں اناج تے غوراک حاصل کرن لئی پانی بنیادی کردار ادا کردا اے۔ سورۃ کہف دی آیت 45 وچ کہیا گیا اے ”پانی اُتار یا اساں اسمان توں فیراہم دی وجہ نال زمین وچوں ریا ملیا مکھیا سبزہ“۔

پانی تو سب چیزاں بنیاں زمین اسمان تہ سب کچھ ہوو
دنیا چھ دن وچ بستائی سبزہ میوہ گرکھ جنور
پہلاں پہل لوک دریاواں، برساتی نالیاں تے نیویاں ٹوئیاں دے کول آباد
ہوئے تے ایہتھے نیڑے نیڑے اسی زراعت داکم شروع ہويا۔ فیروکیں نیویاں
تھانواں چھپڑاں تے ڈوبھنگیاں ٹوئیاں وچ بارشاں دا پانی اکٹھا کرن لگ پئے۔
خشک موسماں وچ اوہ ایس پانی نال فصلان پیاں لگ پئے۔ اک یاں دو بندے

کنارے دے قریب پانی وچ کھلوکے کسے دا بڑے، کڑا ہی، تانبے، پرالتیاں
سینی نال پانی باہر اوس نالی وچ سٹدے سن چپٹری ایس مقصد لئی فصل تیک بنائی
ہوندی سی۔ ایس نوں جھٹلانا آکھیا جانداسی۔

پرانے زمانے وچ لوک بیر، پیلوں تے جنگل بیلے دے دوجے پھل کھا کے
گزر گزارا کر دے سن۔ فیر زمیناں وچ بی کھلارن لگ پئے۔ فیرواہی، جیجی لئی کسے شکل
وچ بل پتھالی بنائی گئی تے بل پتھالی نال جانوراں دا استعمال شروع ہو گیا۔ اوس زمانے
دی زراعت وچ ایہہ بڑا وڈا انقلاب سی۔

ایسے زمانے وچ واہی وان نوں جٹ، کسان، زمیندار، مزارع، راہک تے
ہاری آکھیا جان لگا۔ قصہ میرا پنجھا وچ سید وارث شاہ نے بل پتھالی، جوگ، کھی، رنبا
تے داتیاں دا ذکر اپنے شعراں وچ کیتا اے۔ سید وارث شاہ لکھدے ہیں :
= رانجھا جو تراواہ کے تھک رہیا لاہ اریاں چھاؤں نوں آؤدا اے
بھتا آن کے بھا بھی نے کول دھریا حال اپنا روکھاؤندا اے

فیروکیں چھوٹیاں چھوٹیاں کھوٹیاں بنان لگ پئے۔ پراہیہ پانی دی واہن بیان
لئی استعمال نہیں کیتا جانداسی صرف سبزیاں تے چھوٹی چھوٹی کیاریاں والیاں فصلوں
نوں ای لایا جاسکداسی۔

فیروکھوہاں تے جھلاراں دا زمانہ آگیا۔ کھوہ بنانا کوئی سوکھا کم نہیں سی۔ ایس
اُتے بڑا خرچ تے وقت لگدا سی۔ نالے کھوہاں دے ٹھنڈے تے مٹھے پانی لئی
بڑے جتن کرنے پندے سن۔

سیف الملوک وچ میاں محمد بخش ^{رحمۃ اللہ علیہ} ہوراں کھوہ تے جھلاراں دا ذکر رائج کیتا اے :

عجب سماں لگا وچ بارغ چمکین کھوہ جھلاراں
بوڑیے کبے گل لگ مدے جویں بھرا بھراں

جھلاروی کھوہ وانگوں ای ہونڈی سی۔ فرق صرف ایہہ اے کہ کھوہ دی کھدائی کرنی پینڈی اے، جھلار کسے برساتی نالے یا چھپر کنڈھے تھوڑا جیہا ٹوٹیا کڈھ کے بنائی جاندی اے۔ پانی رڑھ رڑھ کے ایس ٹوٹے ول آجاندا اے۔

سائنس دان شروع توں ای کوشش کردے رہے کہ زراعت جانوراں تے انساناں لئی زیادہ توں زیادہ پانی دابند و بست کیتا جاوے۔ دریاواں توں، نہراں، بیراج، ہیڈ تے ڈیم ایسے لئی بنائے گئے نیں تے اج کل کئی ٹکلاں وچ مصنوعی بارشاں دسان لئی تحقیق کیتی گئی اے۔

زراعت دا دوجا جز بیہیہ۔ پرانے زمانے دے بی زیادہ پیداوار نہیں دیندے سن۔ جویں جویں جی ددھ دے گئے نویاں نویاں قسماں دے اجیہے بی نیجے جان لگے جیڑے زیادہ جھاڑ دیندے سن۔ پڑچول دے ذریعے ہن اجیہے بی وی تیار کر لے گئے نیں جیڑے کچھ بے موسیاں ہنریان پھل تے فصللاں پیدا کرن لگ گئے نیں۔ پنجاب وچ کنگ سب توں وڈی فصل اے تے ساڈی خوراک تے معیشت دا زیادہ تر دار و مدار وی ایس فصل اُٹے ای ہوندا اے۔ ایس کر کے ایس فصل دی بجائی کٹائی، تے گھائی ول بڑا دھیان دتا جاند اے۔ ایس تے ہر کسے دیاں آساں ہونڈیاں نیں۔ عام طور تے کسان فصل چک کے مُنڈیاں کڑیاں دے ویاہ رچا دیندے نیں۔ تے مُٹیاراں گاؤں لگ پینڈیاں نیں:

ہن فصللاں چکیاں گٹیاں داج دھیاں بنائے نیں

دنیا چار دنان دی بھجنا نہیں مڑ سہرا گانا

کنک دی بجائی ویلے سر کرن داجتن کیتا جاند اے۔ پر ایہدی کٹائی تے گھائی ویلے نال کرن لئی دنگاراں دی پائیاں جاندیاں سن۔ ڈھول، الاسارا دن رگا لائی رکھداتے واڈھے جوش خروش نال واڈھی کر دے ریہندے سن۔ سوانیاں واڈھیاں

لئی حلوسے پوڑے تے چوہنگیاں والیاں تندوری روٹیاں خاص طور تے تیار کر کے
لیاؤندیاں سن۔

کنک پچھوں مٹی پنجاب دی اک وڈی فصل اے۔ مٹی عام طور تے لاب
(پنیری) دی لگدی اے۔ مٹی دابی پہلاں اک تھال چھٹے نال بیجیا جی۔ بے۔ بد بوڑے
فٹ سوافٹ دے ہو جانداں میں تے فیر جڑاں توں اکھڑ کے کدو کیتیاں کھیتاں مچ
اوہ پودے اک اک کر کے پانی والی نرم زمین وچ لائے جانداں نیں۔ ایہناں بوٹیاں
نوں لاب آکھیا جاندا اے۔ مٹی دے پکن تیک ایس وچ پانی کھلوتا رہنا چاہیدا اے۔
مٹی دی پرالی وی مال ڈنگر دے پھیاں لئی کم آؤندی اے۔ پرالی دا گتا وی بنایا
جاندا اے تے پرالی پکینگ دے دی کم آؤندی اے۔

کپاہ ریشہ دار فصل اے تے ایہدا شمار وی پنجاب دیاں وڈیاں فصلوں وچ
ہوندا اے۔ کپاہ دی ہر شے انساناں تے جانورں دے کم آؤندی اے۔ روں
دے کپڑے تے رستے بن دے میں۔ بنی داتیل کھانیاں وچ استعمال ہوندا اے۔
بنی دے خول نوں کھل آکھیا جاندا اے۔ اوہ جانورں نوں چارے لئی توڑی وچ ملا کے
کھوائی جاندی اے تے ایہدے سکے بوڑے (منشٹی) بالن دے کم آؤندی نیں۔
کپاہ چھٹے نال دی بجی جاندی اے تے نالی نال دی۔ ملتان، بہاولپور، مظفر گڑھ
ساہیوال، وہاڑی، رحیم یار خاں، بہاول نگر، خانیوال دا علاقہ کپاہ دا علاقہ اے۔
کپاہ دابی رات نوں پانی وچ بھیئوں دتا جاندا اے تاں جے بنی دا خول بیجن
توں پہلاں ذرا نرم ہو جاوے۔ مال ڈنگر لئی مکئی دی کپاہ وچ بیج دتی جاندی اے۔
ایس نوں تریڑا آکھیا جاندا اے۔ گھر دے کپڑے کھیس چادرں تے کتن ٹنبن تے بستریاں
لئی ایسی کپاہ بڑی پسند کیتی جاندی اے۔ خاکی کپاہ صرف کھیس تے چادرں
لئی بجی جاندی اے۔

گڑشکر دیاں ضرورتاں لٹی پرانے زمانے توں ای کما دیجیا جارہیا اے۔ کما دے
دے سٹے لائے جان دے نیس۔ دو جیاں فصلان وانگوں بوہتی پیداوار لٹی کما دے
وی کٹی بی مشہور ہوئے نیس۔ کما دے سٹے دو دو ترن ترن فٹ دے فاصلے تے
لائے جان دے نیس۔ کما دے سیانیاں دا کھان اے :

کما دے پھگن	ویکھ کما دا پھبن
کما دے چتر	ویکھ کھیتراں دے کھتر
کما دے ساکھ	رکھ اللہ دی آس
کما دے جیٹھ	اڑاڑ پیا ویکھ

کما ددی وی کوئی شے ضائع نہیں جاندی۔ گتے دی روہ، فیر روہ توں گڑ، شکر
تے کھنڈ بن جان دے میں۔ آگ مال ڈنگر دے پٹھیاں ائی تے چھوٹی تے چورا بالن دے
کم آ جان دے نیس۔

مکئی، باجرہ، توریا، گوارا، دالاں تے اوہ فصلان جیٹھیاں تھوڑیاں تھوڑیاں
بیجیاں جاندیاں نیس اوہناں دا تفصیلی ذکر ایتھے ممکن نہیں۔ سرکاری طور تے پنجاب
دیاں فصلان نوں دو موسماں وچ ونڈیا گیا اے۔ اک ربیع (ہاڑی) تے دو جیاں خریف
(ساؤنی) دیاں فصلان نیس۔ آج کل باغبانی، پولٹری فارم، گوٹ فارم، ڈیری فارم،
شڈ فارم، ڈگ فارم، فش فارم، شمد دیاں مکھیاں تے ریشم دے کیڑے پالن وی
زراعت وچ شامل اے۔ پنجاب دیاں فصلان دی اک ہور طریقے نال دی ونڈ کیتی
جاندی اے۔ ایس ونڈ موجب اک اناج یعنی ستیاں والیاں فصلان نیس۔ کنک،
مکئی، باجرہ، مہنچی، سوانک تے کنگنی وغیرہ، دو جیاں پھلی دار یعنی روغن دیاں فصلان
نیس۔ توریا، مونگ پھلی، سرہیوں، رائی، تارامیرا، گوارا، تل تے اسی نیس پر
سورج مکھی، سویا بین، بنوے، مکئی، توریا تے سرہیوں دے تیل اج کل عام طوٹے

کھانیاں وچ استعمال ہو رہے ہن۔ تریجیاں ریشے دار یعنی دھاگے والیاں فصلان نہیں ایہناں وچ کپاہ، سن، سکڑاتے پٹ سن دا ذکر کیتا جاندا اے۔ دالاں دی پھلی دار فصلان وچ شامل نہیں پراسیدہ روغن دار نہیں ہوندیاں۔

زراعت دا تریجہ تے وڈا جزا فردی قوت اے۔ واتا بنی دے ام لئی بنے جی ہون مقنور سے نہیں۔ ایس پیشے وچ فردی قوت نوں بڑی اہمیت حاصل اے۔ ہل پنجالی دے ذریعے جانورن دا زراعت لئی استعمال دی فردی قوت وچ وادھے دا موجب بنیا۔

ساڈے تن طبقے زراعت دے پیشے نال تعلق رکھدے ہن۔ اک وڈے جاگیردار تے زمیندار، دوجے درمیانے تے چھوٹے درجے دے زمیندار تے ترتبے مزارعے، راکھ تے ہاری۔ پردر میانے درجے دے زمیندار تے مزارعے زراعت وچ مرکزی کردار ادا کر رہے ہن۔

اک زمانے وچ زراعت لئی بوہت بندیاں دی ضرورت ہوندی سی۔ گھر وچ جتنے جی بوہتے ہوندے اوئی خوشحالی زیادہ ہوندی۔ پرجس گھر وچ مرد گھٹ ہوندے اوس گھر دیاں عورتاں نوں وی کھیتاں وچ کم کرنے پیندے سن۔ پتھے وڈھنے کترنے عام طور تے عورتاں دے ذمے ہوندا سی۔ اوہ مرداں کچھے سویرے لستی پراٹھے فیر شکر در پھرے بھٹالے کے اپڑ جان دیاں، مرد بھانویں ہلاں کچھے ہون یا جنگل بیلے مال ڈنگراں کچھے اوہناں نوں روٹی، پانی سوانیاں اسی پہنچاؤندیاں سن۔

ہن زراعت نے اک جدید سائنس دی حیثیت اختیار کر لئی اے۔ کچھلے کئی ورہیاں توں فصلان دی بجائی لئی رقبہ متواتر ودھ رہیا اے۔ کچیاں روہیاں تے سیم مقنور وایاں بے شمار زمیناں آباد ہو گئیاں ہن تے فی ایکڑ پیداوار وچ وادھا ہو رہیا اے۔

پنجاب وچ پہلی واری 1950ء دے دہاکے ٹریکٹر آؤنے شروع ہوئے۔
 زمیناں واہن بجن لئی ٹریکٹراں نے بڑیاں سہولتاں پیدا کردتیاں نیں۔ ٹریکٹر سخت توں
 سخت زمیناں واہندے کراہ تے سہاگہ وی مار دے نیں۔ ٹریکٹر مال کئی قسم دیاں ہکلاں
 چلائیاں جاندیاں نیں۔ ایہہ ہکلاں زمین نوں فصل دی بجائی لئی تیار کردیاں نیں تے
 فصلان بجن لئی استعمال کیتیاں جاندیاں نیں۔
 زراعت وچ مشیناں دا استعمال اک بوہت وڈا انقلاب اے۔

(غیر مطبوعہ)

سجاد حیدر

سجاد حیدر گجرات دے اک پنڈ موہلہ وچ اک علمی، ادبی شخصیت پیرزادہ نور حسین آذری دے گھر 1919ء نوں پیدا ہوئے۔ میٹرک دا امتحان گجرات توں بی اے تے ایم اے فارسی دے امتحان گورنمنٹ کالج لاہور توں پاس کیتے۔ 1944ء وچ اطلاعات دے محکمے وچ ملازم ہو گئے تے آل انڈیا ریڈیو لاہور دے دیہاتی پروگرام دے نگران مقرر ہوئے۔ قیام پاکستان توں بعد تعلقات عامہ دے محکمے وچ انفادیشن آفیسر بنائے گئے پر دوبارہ ریڈیو پاکستان آگئے جتھوں ریجنل ڈائریکٹر دے عہدے توں ریٹائر ہوئے۔ ایسے دوران پنجاب آرٹس کونسل دے ڈائریکٹر وی رہے۔ بعد وچ پنجابی ادبی بورڈ لاہور دے صدر وی رہے۔

سجاد حیدر نے بوہت سارے نشریاتی (ریڈیائی) ڈرامے لکھے۔ جنہاں وچوں چار مجموعے 'ہوادے ہوکے'، 'سورج مکھی'، 'بول مٹی دیا باویا'، تے 'کالا پتن' شائع ہو چکے نیں۔ 1992ء وچ "جیترباغ" ناول لکھیا۔ سجاد حیدر دے فن پاریاں وچ پنجاب دے دیہاتی وسیب دیاں ون سوتیاں مورتاں تے منظر نظر آؤندے نیں۔ اوہناں دے کردار جیوندے جاگدے تے ایس مٹی دے جمے جائے محسوس ہوندے نیں۔

1980ء وچ اوہناں نے پنجابی واراں دا اردو وچ بڑا خوبصورت ترجمہ تے 1986ء وچ پنجابی دیاں نمائندہ کہانیاں دا اک انتخاب وی شائع کیتا۔

اوہناں دافقی، فکری، علمی، ادبی تے تخلیقی سفر ساری عمر جاری رہیا۔ دسمبر 1996ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

پتنگے

کردار

- 1 - ماسٹر مجید اللہ _____ جوان، جاندار، مہذب آواز۔
- 2 - ماں کرماں والی _____ مُعتمر، اُن پڑھ عورت۔
- 3 - ثریا _____ مٹھی بٹاری والی نرم آواز۔
- 4 - انسپکٹر _____ کاروباری، بارعب آواز۔
- 5 - اظہر _____ اخباری رپورٹر۔
- 6 - محمد سعید _____ پُر خلوص تے ہمدرد، شائستہ آواز۔
- 7 - صفدر _____ شرمیلا تے کم گو نو جوان، آواز وچ اُداسی۔
- 8 - رحمت خاں _____ ہیڈ کانسیبل پولیس۔
- 9 - ناجی _____ بچہ (عمر 4 سال)

انسپکٹر: ہاں رحمت خاں کیہ گل اے؟

رحمت: جناب اک کیس پھڑپھڑیا اے پچیاں دے اغوا دا۔ جناب آج کل شہر وچ پچیاں دے اغوا دیاں بڑیاں وار داتاں ہو رہیاں نیں۔ چھوٹے تھانیدار ملک زمان صاحب نے گشت واسطے تین پارٹیاں بنایاں۔ میری پارٹی دی ڈیوٹی شہر دے باغاں تے پارکاں تے لگی۔ اسیں چھ دنوں توں روزانہ شاہیں گول باغ جان دے ساں۔ اوہ تھے ایہہ جنا، ہنیرے ویلے اک گٹھے بچے تے آکے بہہ جاندا تے کھیسے دچوں اُن بچے کوکے غبارے کدھ کے کول رکھ لیندا۔ فیر نیڑے کھیڈ دیاں پچیاں نال کسے نہ کسے

بہانے دل جاتا۔ انج جدول کچھ بچے ایہدے دولے کٹھے ہو جانے
تے ایہہ اوہناں نوں پھوک بھر بھر کے غبارے وڈا۔ انج ایہہ روز
دے دس بارں غبارے ٹفت وڈا دیندا اے۔ اج جدول ایہہ باغوں
نکلیا تے اسیں ایہدے مگر و مگری ٹپے۔ ایہہ پرانی انارکلی دی اک
گلی وچ جا کے اک پرانے جیسے مکان دے بوسے اگے کھلوریا۔ چوکھا
چر مگروں اک مائی باہر نکلی۔ اوہدی گودی وچ چھوٹا جیہا بچہ سی۔ ایہنے
اوس مائی کوں بچہ لین دی کوشش کیتی پر اوہنے نہ دتا۔ فیہہ اوہنوں
کچھ آہندا رہیا۔ جیہڑا اسیں منیں سن سکے۔ اخیر ایہنے بچہ اوس مائی کوں
کھوہ لیا تے اک پاسے ٹرپیا۔ اوس مائی نے رولا پادتا تے ایہہ بچہ
اوہنوں پھڑا کے اوتھوں بھل آیا۔ اسیں ایہنوں شبہ وچ پھڑ لیا
اں۔ ایہہ آہندا اے میں تے بچے نوں دکانوں ٹافیاں لے کے دین واسطے
چھکیا سی۔ دسو جی ایہہ کوئی منن والی گل اے ؟

انسپکٹر : ایہدی تلاشی لئی آ ؟

رحمت : جی جناب ! ایہدے کوں اک سگرٹاں دی ڈبی تے کچھ کاغذ نکلے
نیں۔ جناب انج تے ایہہ سگرٹ عام جیسے دسدے نہیں پر ایہناں
وچ لازمی چرس رکھی ہوئی اے۔ ایہہ چنگا بھلا جرائم پیشہ لگدا اے جناب۔
انسپکٹر : اسیں کیمیائی معائنہ کراں گے تے آپے دس پوسے گاتوں اوس گھر
دا پتہ نشان تے نوٹ کر لیا اے نا ؟

رحمت : جناب میں پورا نقشہ بنالیا اے۔ باقی اسیں آپ ایہدے کوں پچھ
لواں گے۔

انسپکٹر : اچھا اچھا کیوں وی وار داتیا ! توں اپنی کہانی پا۔

- مجید: کہانی اے پٹی پرانے زمانے وچ جدوں بندے جانوراں دی بولی سمجھدے سن، اک شہر وچ کسے ڈھوائی دے کم واسطے لکڑی جانوراں دی لوڑ پے گئی۔ ہر پاسے پیدا دے لھن لگ پئے تے جانوراں نوں دی سُوہ لگ گئی۔ دگارتوں پچن واسطے اُٹھ، گھوڑے تے فخر کھوتے لگ پئے۔ اک بندے جدوں دیکھیا پٹی بومٹری دی نسی جارہی اے تے اوہنے آواز دتی توں کیٹری اُٹھ، گھوڑے دی نسل وچوں ایں۔ تینوں کیہنے پھڑنا اے؟ اوہنے نسی نسی نے جواب دتا دگارتوں والیاں میرا مماندرا نہیں دلانا۔ کیہ پتہ مینوں اُٹھ اسی سمجھ لین۔ ایہہ بھائی ہو ریں دی مینوں اُٹھ سمجھ کے پھڑ لیا تے نیں۔
- انسپکٹر: مشکریاں کرنا ایں؟ ہیڈ کانٹیل رحمت خاں پتھا اے۔ توں چنگا بھلا جرائم پیشہ لگنا ایں۔ ناں کیہ اے تیرا؟
- مجید: مجید اللہ۔
- انسپکٹر: کیتھے رہنا ایں؟
- مجید: اسلام پورے، گلی نمبر 7 وچ، اخیر لے سٹاپ دے سامنے۔
- انسپکٹر: شکلوں تے پڑھیا لکھیا لگنا ایں۔ کیہ تعلیم اے تیری؟
- مجید: بی۔ اے۔ بی۔ ٹی۔
- انسپکٹر: بی۔ ٹی تے ماسٹر ہوندے نیں توں دی ماسٹر ایں؟
- مجید: ہونداساں۔
- انسپکٹر: ہاں ماسٹروں کیہ لکھدا اے، ہُن توں جیہڑا کم پھڑیا اے ایہدے وچ بڑی پیدا اے۔
- مجید: انسپکٹر صاحب اجے میرا جرم ثابت نہیں ہويا، تساں مینوں پہلے اسی

مجرم سمجھ لیا اے؟

انسپکٹر: توں اے تیکر اپنی صفائی وچ کوئی بیان نہیں دتا۔ فیر میں تینوں مجرم

کیوں نہ سمجھاں؟

مجید: بے شک سمجھو، پر یاد رکھو! ایہہ تھا نہ اے عدالت نہیں۔

انسپکٹر: اچھا اچھا ساڈے نال بوہتیاں قنون داناں نہ پھول، رحمت خان

ایہنوں لے جا کے محرر کول بٹھا۔ میں دیہلا ہو کے ایہدے نال فیر

گل کراں گا۔

رحمت: چل وئی جوان۔

مجید: انسپکٹر صاحب تیں میرے گھر اک پیغام بھجو اسکدے او؟

انسپکٹر: گھراں وچ اطلاعواں کرنیاں ساڈا کم نہیں، کیہنوں پیغام بھجوانا اے؟

مجید: اک بڈھی مائی اے، معذور و چاری۔

انسپکٹر: تیری ماں اے؟

مجید: ماں اے سمجھو۔ (اک بندے دے اندر آؤن دا تاثر)

آواز: السلام علیکم میاں صاحب، کوئی نواں کیس اے؟

انسپکٹر: آؤ اظہر صاحب بیٹھو (مجید اللہ نوں) توں جا بھئی۔

اظہر: میاں صاحب ایہنوں کڈھن دی ایڈی کاہل نہ کرو۔ اسیں دی ایہدے

نال دو گلاں کر لیئے۔

انسپکٹر: کوئی نہیں جی پچیاں دے اغوا دا شبہہ اے ایہدے تے، کوئی نامی

گرامی ڈاکو نہیں۔

اظہر: گل تے آساں آپ بنانی ہوندی اے میاں صاحب جے چاہیے

تے ڈاکے دی خبر اندر لے صفحے تے اک کالم دی گٹھے لادیئے تے

پچیاں دے اغوا دے شے دج پھڑے ہوئے ملزم دی خبر پہلے صفحے
تے شہ فرخی بن جائے۔

انسپکٹر:

اجے ایہدے نال گلاں تے نہیں ہویاں پر اپنا ناں پتہ دسدے
ہوئے ایہنے آکھیا اے جے ایہدی تعلیم بی اے بی ٹی اے تے ایہ
سکول ماسٹر رہ چکیا اے۔

اظہر:

لٹو فی خبر تے بن گئی، باقی گلاں میں آپ پچھ لال گا۔ تئیں ذرا ایہنوں
میرے کول تھوڑا چر بہن دیو۔

انسپکٹر:

جویں تہاڑی مرضی، پر خبر دج پچیاں دے اغوا دیاں وارداتوں
روکن واسطے ساڑی مہم واڈ کرنا پوے گا۔

اظہر:

کیوں نہیں میاں صاحب تہاڑی مہم داوی ذکر ہووے گا۔ تئیں
فکر نہ کرو۔

انسپکٹر:

رحمت خان اظہر صاحب تے ایس آدمی نوں میرے نال مے کرے
دج بٹھاتے اندر چاء وی گھلیں۔

رحمت:

ٹھیک اے جناب۔

پڑھی عورت: (دوروں نیڑے آؤندے ہوئے) وے پتر میں وڈے متھانیدار

نال گل کرنی اے مینوں لنگھ جان دے میں اپنے پتر واپس پتہ کرن آئی
آں جنہوں بے دوسا دل لیا نہیں۔

انسپکٹر:

کیہ گل اے مائی؟

رحمت:

جناب ایہ مائی آکھدی اے میں مجید دی ماں واں، دھتے نال
اندر آڈھی اے۔

مائی:

میں نمائی کرماں والی آں جویں، میرا ناں تے کرماں ماری ہونا چاہی داسی۔

پہلوں لوک صفدر دی ماں بلانے سن، جدوں اوہ نہ رہیا تے میرے
اُتے ترس کھا کے مجید مینوں اپنی ماں بنا لیا۔ بُن مجید وی تساں کھوہ
لیا اے (رون لگ پیندی اے)

انسپکٹر: مائی میری کوئی اوہدے نال دشمنی اے؟ اپنی صفائی پیش چا کرے تے
گھر گڑ جائے۔

مائی: نصیحتاں نہ کر تھانیدارا، خدا توں ڈرتے غریب دی ہا توں بچ (رون
لگدی اے)۔

انسپکٹر: ایتھے بہہ جاماں کرماں والیئے تے مینوں پہلوں مجید دا اگاہ کھاتے دس۔
مائی: میں مجید اللہ دا پچھلا گھر نہیں دیکھیا۔ میں تے اوہنوں پہلی واری لاہور
دے ٹیشن اُتے ملی آں۔ پر مینوں رنج لگدا اے جو میں ماسٹر مجید
نوں ملن ای پاکستان آئی آں۔ اوہ میری ککھ وچوں تے نہیں جمیا پر
مینوں سگواں صفدر لگدا اے۔

انسپکٹر: صفدر تہا ڈا پتر اے؟
مائی: ہاں سوہنیا! مانواں پُت جمدیاں نہیں۔ فیر اوہ پُت جہانوں ٹردی جان
تے ہر ویلے مانواں دیاں نظراں دے سامنے رہندے نہیں، ہمدے
بولدے نہیں اُتر جواب دیندے نہیں تے کدی چولا بدل کے کول رہن
لگ پیندے نہیں۔ جو میں میرا مجید۔

انسپکٹر: پر مائی صفدر نوں کیہ ہویا؟
مائی: صفدر کلاس پتر، اوہنوں جیوندیاں ای کوئی ہوش مُرت نہیں سی سیتھوں
تے اوہ ایتھے آدن توں چار مہینے پہلوں ای دچھڑ گیا سی۔

انسپکٹر: اوہ رکویں؟

مائیں : مومیاں تے وچھڑیاں دی کہانی لکھی ہوندی اے۔ اسیں امبرسر ہندے
 ساں جدوں میرا صفدر ست جماعتاں پڑھ بیٹھا تے اوہا پیوفوت ہو گیا۔
 میں اپنے پترنوں اک بجاجی دی ہٹی تے نوکر کراتا تے ساڈا گزارہ ہون
 لگ پیا۔ کجھ درمیاں نوں صفدر جوان ہو گیا تے ساڈے گھر دے اکوں
 اک بلانے راہ پالیا۔

انسپکٹر : بلایا کیو جیسی ؟
 مائی : اک سکول جاندی کڑی سی پتر، اوہا دلا کیہ دوس، صفدر نوں ای کجھ ہو گیا۔
 جدوں اوہ سویلے ساڈے بوسے اکوں لنگھدی ایہہ باہر تھڑے اُتے
 بہہ کے اوہنوں دیہندار ہندا۔ جدوں اوہ سکولوں پہنچا تہہ ٹر دی ایہہ
 دکانوں سارے کم چھڈ کے فیر تھڑے تے جا ہندا۔
 تے فیر ایس سدا دا انت کیہ ہویا ؟

انسپکٹر : ہونا کیہ سی اوس کڑی داویا ہو گیا تے اوہ اپنے سوہرے گھر جاندھر
 ٹر گئی۔ اوہرے جان مگر دوں میرا پتر فقیر ہو گیا اوہنوں کوئی سر پیر دی ہوش
 نہ رہی تے ایسے حال وچ چار سال گزر گئے۔ فیر اک دن صبح سویلے اٹھ
 کے اینج تیار ہو گیا جویں کدھرے جانا ہووے تے میرے کول آکے آکھن
 لگا۔ ”اماں مینوں بلوا آگیا اے تیس دی اجازت دیو میں جاں۔“ میں آکھیا۔
 ”پتر اتوں مینوں چھڈ کے ٹر گیا تے میرے اُتے مٹی دے دوہک کون پائے
 گا تہ آکھن لگا۔“ اوہ وی آرہیا اے پر اوہ تہانوں نوں گھر آکے ملے گا۔
 اوہو گل ہوئی، میں پاکستان آئی تے اللہ مینوں مجید چا دتا۔

انسپکٹر : ایہہ مجید تہانوں کہتوں ملیا ؟
 مائی : امبرسر نوں اسیں سارے لٹے پٹے پاکستان توں صدقے ہو کے ایستھے

اڑے تے میں اپنے گلی محلے والیاں نال مہاجراں دے کیمپ نہ گئی۔
 میں افسراں دی منت کیتی پئی مینوں لاہور دے ٹیشن اُتے رہن دین -
 بحمد اللہ دی دی ایستھ ٹیشن تے اسی ڈیوٹی لگی ہوئی سی۔

ماں : اماں جی میں دیکھ رہیاں تسیں کدوں دے اپنا سہیان لے کے ایستھ
 پلیٹ فارم دی اک گھرے بیٹھے او، تسیں کتھے جانا اے ؟

ماں : ہُن اگے کتھے جانا اے پُتر، ہُن تے جدوں وعدہ پورا ہو گیا اگلے جہان
 اسی جاں گے۔ ایس سوہنے پاکستان آؤنا سی، ایستھ اُپر گئے آن اسان
 ہو ر کدھرے نہیں جانا۔

ماں : ماں جی تسیں اپنے گھر آ گئے او ایہدوں دڈا تے ایہدوں سوہنا ہو ر کھڑا
 گھر ہو سکدا اے ؟ ایہہ ساڈا ساریاں دا گھر لے ناں جی ساڈا سوہنا پاکستان -
 شالا سدا وسدا رہوے ساڈا ایہہ پاکستان۔

ماں : فیر ایستھ اُپر کے کسے ہو گھر دی گل نہ کرو، اُنج رہن واسطے کوٹھا میرا حاضر
 اے۔ مینوں دی اپنا پُتر اسی سمجھو۔

ماں : دے جیویں مینوں توں سگواں صفدر لگتا ایس۔ ایستھ بہہ جا میرے کول
 تیرا ناں کیہ اے پُتر ؟

ماں : میرا ناں بحمد اللہ لے اماں جی، میں جالندھروں آیاں۔

ماں : جالندھروں ؟ جتھے میرا پُتر صفدر رہندا سی۔ پتہ نہیں ایس ویلے کس
 حال وچ ہونا اے میرا پُتر ؟

ماں : تسیں چلو میرے نال میں آپ روزانہ آکے ساریاں گڈیاں دیکھیا کراں گا
 تے صفدر نول بھال گا میری ایستھ اسی ڈیوٹی لگی ہوئی اے۔

ماں : توں ریوے وچ لوکراں پتھ ؟

مہیں اتاں جی میں مہا جہاں دی دیکھ بھال دے سرکاری محکمے وچ عاضی
ملازم آں، میں کیمپاں وچ دی تہاڑے پترنوں تلاش کراں گا۔

مائی: رب تیرا بھلا کرے، پتر تیرے گھر ہو رکتے جی میں؟

مجید: میں گھر وچ کلاواں اتاں جی۔ میرا کلیاں بڑا دل گھبراندا ہے، ایس کر کے

آکھیا اے میرے نال چلو، کجھ میرے گھر وچ دی رونق ہووے۔

مائی: تے توں کلا اسی پاکستان ٹرا آیا ایس مجید پتر؟ گھر دے کیتھے چھڈ آیا ایس؟

مجید: ایہہ دی تہاڑے پتر دے ٹرجان وانگر کلاء والی گل اے۔ اتاں جی تے

ایتھے بندیاں دے کن سن دے نیں۔ چلو گھر چلیے۔

انج میں مجید اللہ دے نال اوہدے گھر آگئی اوہ کراماں والا مینوں اپنی ماں

سمجھدا اے تے میری بڑی خدمت کردا اے۔ اوہ روزانہ ٹیشن تے

جا کے صفدر نوں لبھدا رہیا تے کیمپاں وچوں جا کے اوہا پتہ کردار رہیا۔

ایس حال وچ چار ورہے ہو گئے نیں جیہناں آؤناسی اوہ سارے آگئے

نیں۔ پر میرا صفدر نہیں مڑیا، پتہ نہیں جیوندا دی اے کہ نہیں۔

(رون لگ پیندی اے)

انسپکٹر: حوصلہ کر مائی، اسیں ضابطے دی کارروائی مکمل کر کے مجید اللہ نوں گھر

گھل دیاں گے۔

مائی: پتر تھانیدارا! مجید اللہ نوں میرے نال اسی گھل دے، رب تیموں بڑا

آجر دے گا۔ ایس بڈھی نمائی دی باہ نہ لے، یاد رکھ جیہدا کوئی نہیں

ہوندا خدا ہوندا اے۔

انسپکٹر: مائی آکھیا اے مجید اللہ کوں، کجھ گچھ کر کے اوہنوں گھر گھل دیاں گے۔

توں۔ تے گل اسی نہیں سمجھدی (کسے دے اچانک کرے دج داخل ہون دی آواز)۔

محمد سعید:

کیسوں سمجھان دی کوشش کر رہے او میاں صاحب؟

انسپکٹر:

آؤ جی آؤ وکیل صاحب تشریف رکھو کج آئے او سعید صاحب؟

سعید:

میں تے اخبار پڑھ کے سویر سویر تھانڈے دل آگیاں۔ اخبار والے

وی بڑیاں دلچسپ سُرخیاں لاندے نیں۔ تسیں وی اج دے پرچے

دج خبر پڑی ہوئی اے۔ "تحریک آزادی کا کارکن بچوں کے اغوا کے الزام میں

گرفتار کر لیا گیا۔ ملزم جالندھر میں ایک ہائی سکول کا ہیڈ ماسٹر تھا"

انسپکٹر:

میں خبر تے نہیں پڑھی پر کل اک اخبار دارپور ڈرائیو آئی اسی تے اوہنے

ملزم نال گلاں کیتیاں نیں۔ اوہ کہانی بنا کے لے گیا ہونا اے۔

سعید:

میں وی مجید اللہ نوں ملن آیاں۔

انسپکٹر:

تھانوں اوہنے وکیل کیتا اے؟ پر اچھے تے چلان وی تیار نہیں ہويا۔

اوہدے بیان وی نہیں ہوئے۔

سعید:

میں مجید اللہ دا وکیل نہیں اوہرا دوست آں۔

انسپکٹر:

سعید صاحب تسیں مجید اللہ دے دوست او؟

سعید:

کیوں ایہدے دج حیرانی دی کیہ گل اے؟

انسپکٹر:

تھانڈا ایہہ جیسے جرائم پیشہ بندیاں نال کیہ کم؟

سعید:

میاں صاحب! سب ہی سانوں اپنی سوچ بدل لینی چاہی دی اے۔ پرانا انگریزی

قانون سی پٹی ہر بندہ مجرم اے جد تیکر اوہ اپنے آپ توں الزام رو نہ کر

سکے۔ ساڈا اسلامی اصول ایہہ دے پٹی ہر بندہ بے گناہ اے جد تیکر

اوہدے تے جرم ثابت نہ ہوئے۔

- انسپکٹر: وکیل صاحب تیس مجید اللہ نوں کو بس جان دے او۔
- سعید: میں ماسٹر مجید اللہ داسنگی دی اُن تے شاگرد دی مجید اللہ قرآن و احفاظ لے۔
- انسپکٹر: مینوں مجید اللہ دی ساری حقیقت کھول کے دسو سعید صاحب۔
- سعید: میں جالندھر شہر دارہن والاواں، جدوں قائم اعظم دے حکم نال پاکستان دی عام تحریک شروع ہوئی تے ہندوستان دے ہر شہر وچ جلوس نکلیے اوہوں میں لاہور لاء کالج دے آخری سال وچ پڑھداں، طالب علمیاں وچ جوش خروش توں ڈر کے یونیورسٹی نے کالج بند کر دتا تے میں اپنے شہر ٹر آیا۔
- اوتھے دی روزانہ جلوس نکلدے سن۔ میں وی جلوساں وچ شامل ہون لگ پیا تے فیر ہوئی ہوئی تقریراں وی کرنیاں شروع کردتیاں۔ پرساڈے شہر دے جواناں داسب توں جوشیلا رہنما ماسٹر مجید اللہ سی۔
- انسپکٹر: ایہہ ماسٹر تے بڑی بلا اے۔
- سعید: ماسٹر مجید اللہ مردِ مومن اے، ایہدی ایمان دی طاقت پہاڑ نال وی ٹکرا جاندی اے۔ انج ایڈاساڈاے جویں مومنہ وچ زبان اسی نہ ہوئے
- ایہہ درویشاں دی نشانی اے۔
- انسپکٹر: تہاڈیاں ایہہ ساریاں گلاں سُن کے میں حیران پیا ہوناں جے ایہو جیہا بندہ روزش میں آوارہ لوکاں وانگر پارکاں وچ جا کے بالوں غباریاں نال کیوں پرچاند اے؟ تے فیر کل راتیں ایہہ اک گھروں جا کے بکا جیہا بال چک لیا تہاڈیاں گلاں توں ماسٹر بردہ فروش تے نہیں لگدا۔
- سعید: اوہ تے آپ بردہ اے میاں صاحب اپنا آپ ویچ کے اوہنے پاکستان لیا اے۔ باقی جیڑا تہاڈے دل وچ شک اے اوہ تیس ماسٹر ہوریاں کولوں پچھ کے دُور کر لوؤ۔

انسپکٹر: اوہ اللہ دابندہ فیہ کوئی اٹھ لوہڑی دی کہانی سنا دے گا۔ سانوں تے
اوہ کچھ دسدا ای نہیں۔

سعید: میاں صاحب دس نمبرے نوں بکوان تے دیکھیے دادل پھولن دی ترکیب
آکونہیں ہوندی۔ تسیں اوہنوں بلا کے میرے کول بٹھ۔ اوہ اپنے گل
حقیقت بیان کر دے گا۔

انسپکٹر: بھلی گل اے۔

سعید: (جذباتی ہو کے) میرا میرا، میرا استاد، میرا بھائی (بغلیغیہوں دا تاثر کس
حال وچ اومولا؟

مجید: جس حال وچ رب رکھے شکر اے، سعید صاحب نوں جہان وچ رب
فیر ملایا اے۔

سعید: مل تے پہلوں ای پئیدے پر تسیں تے آپ گناہی دی زندگی اختیار کر لی۔

مجید: اپنے جیسے نکمیاں نکمیاں لوکاں وچ رہنا سعید صاحب ایہہ زندگی معمولی
تے ہے پر گناہی دی نہیں۔

سعید: تے کر دے کیہ او؟

مجید: اک خدمت خلق دے ادارے وچ کم کرناں، اوہ میری ضرورت پوری

کر چھٹ دے نہیں، تے میں اپنے کم وچ نرجھار ہناں جہدے وچ

آخرت دے اجر دا وعدہ دی اے۔

سعید: اللہ جزا دے ہن ذرا انسپکٹر صاحب دی الجھن وی دُور کرو، فیہ اتھوں مل

کے باہر چلیے۔

مجید: ایہہ دس لگیاں مینوں اپنی زندگی دے پرت کھولنے پین گے۔ مینوں

وی دکھی کر دے گے تے آپ وی تسیں سُن کے خوش نہیں ہوو گے، میں

جالتھر تعلیم الاسلام ہائی سکول وچ پڑھاندا ساں۔ میرے ماپے شہر وں
تیراں میللاں تے اک پنڈ وچ رہندے سن تے میں بستی دانشمنداں دے
چھوٹے جیسے گھر وچ اپنی بیوی ثریا تے اپنے بچے نجیب اللہ نال رہندا
ساں، پاکستان بنی توں چھ مہینے پہلے اوس شہر وچ بڑے جلسے جلوس
ہون لگ پئے تے میں تحریک پاکستان وچ حصہ لین لگ پیا۔ اک
دن فجر دی اذان توں بچھے ساڈے گھر دا بوہا کھڑ کیا۔ میں پچھیا ”کون
ایں بھائی توں؟“

صفدر: ماسٹر صاحب مینوں تہاڈے گھر دا پہرہ دین گھلیا نہیں۔

مجید: کیہنے گھلیا اے؟

صفدر: جی اوہ سامنے آکے تے نہیں نا آگھدے مینوں کیہ پتہ۔

مجید: ایس عمرے فقیر ہو گیا ایس کوئی گھر بار نہیں تیرا؟ تیرا ناں کیہ اے تے

کتھوں آیا ایس؟

صفدر: میں مقوا آں جی، امہر سروس آیا واں۔

مجید: توں میرے گھر دا پہرا دین دی اجرت کیہ لیس گا؟

صفدر: مینوں اوہو دین گے جہیناں مینوں گھلیا اے میں تہاڈے کو لوں کچھ

نہیں لینا۔

مجید: تے رہیں گا کتھے؟ میرے گھر وچ تے تھان نہیں۔

صفدر: سامنی دیوار نال جھگی بنا لاں گا تسیں اجازت دے دیو۔

مجید: اچھا ٹھہر (دروازہ ڈھون دی آواز) ثریا، گل سن۔

ثریا: میں سُن لئی اے گل۔

مجید: بڑا بھولا جیہا منڈا اے پتہ نہیں کیہڑے دکھوں فقیر ہو گیا اے سامنے

جھگی پا کے رہ لوے گا، ساڈا کبہ لینا سٹو۔

ثرتیا: کبہ پتہ کون اے؟

مجید: ایہدا موٹہ نیک مرداں والا اے، ایہہ کھوٹا نہیں ہو سکدا۔

ثرتیا: تے ایہنوں کھوٹے پیائے کا کون؟

مجید: میں روٹی دے آیا کراں گا۔

ثرتیا: میں ایہدی روٹی نہیں پکاواں گی۔

مجید: اللہ توں ڈر ثرتیا، پتہ نہیں کیڑے حال نوں آپڑ کے ایہنے اپنا گھر چھڈیا اے۔

ثرتیا: میرا ایہدے نال کوئی واسطہ نہیں۔

مجید: تیرا اوس وچارے نال کبہ واسطہ ہونا اے، اوہنے کوئی گھر وچ پیر پالے؟

ثرتیا: جاؤ مینوں تنگ نہ کرو (رون لگ پیندی اے)۔

مجید: دیکھاں جھلیاں والی لگ، روندی کیوں ایں، میں اوہنوں ٹور دیناں۔ (بوہا

کھلدا بند ہوندا اے)۔

صفدر: بی بی نے غصے چا کیتا جے، میں ٹرجاناں۔

مجید: کچھ دنال بعد میں پاکستان دے حق وچ اک جلوس Lead کیتا تے

مینوں گرفتار کر لیا گیا۔ جیل وچ پہلی ملاقات والے دن میسری بیوی

نے مینوں دسیا۔

ثرتیا: جس دن تیں گرفتار ہوئے او اوس توں اگلی صبح میں بوہیوں باہر جھاتی

ماری تے تہاڈا صفدر سامنی دیوار نال جھگی پا کے ایہدر کنڈ کیتی میٹھاسی

پتہ نہیں راتیں کس ویلے آکے اوہنے جھگی وی پالٹی، ناجی تے اوہنوں

بل وی آیا اے۔

مجید: کیوں ناجی، فقیر بابا کبہ کہندا اے؟

ناجی: فقیر بابا نہیں آتو، اوہ تے صفدر اے، اوہ کندلے میں تہاڈا پاہرو
آں پاہر وکیہ ہوندا اے آتو؟

مجید: پاہر وپہرے دارنوں کندے میں بیٹے، توں اوہنوں کجھ کھان پین نوں
گھلنی اے تریا؟

ثریا: لگدا اے اوہنے میریاں اوس دن گلاں سن لٹیاں نیں۔ ناجی نوں اکھیا سو

میں تہاڈے گھر دا آن پانی نہیں کھانی سکدا، دے ساڈے بوسے دل
کنڈ کیتی رکھدا اے تے راتیں ساڈی دیوار نال لگ کے بیٹھا رہندا اے۔

مجید: ایہہ اللہ دا بندہ ساڈی مدد نوں آیا اے، ہُن تے سنیا اے شہر وچ فساد
دی شروع ہو گئے نیں۔

ثریا: ہاں کدھرے کدھرے اگاں وی لگیاں نیں تے کجھ لوک دوجے محلے
پجھد کے ساڈی بستی آگئے نیں۔

مجید: ناجی، صفدر پاہر وکیہ گلاں کردا اے؟

ناجی: آواہ اتی کوںوں بڑا ڈر دا اے، پجھد اسی میں آیا واں تے بی بی غصے تے
نہیں ہوئی؟

مجید: فیر توں اپنی اتی نوں پچھیا؟

ناجی: میں پچھیا تے اتی رون لگ پئی۔

مجید: رویانڈ کر تریا، توں بڑی صبر والی بی بی ایں۔ جے کلیاں جی گھبراندا اے

تے کسے نوں گھل کے بھائی ہوراں تے بھابی نوں اپنے کوں بلالے یا
فیر آپ پنڈ ہوا۔

ثریا: جدوں تیکر تسیں گھر نہیں آؤندے میں ایس شہروں باہر نہیں جاواں

گی۔ ایتھے دل نوں ایہہ تے حوصلہ ہے پئی اسیں اکو شہر وچ آں۔

مجید: اللہ خیر کرے، حدود ساڈا پاکستان بن گیا ایسے خوشحال ہو جانا اے۔

شریتا: رب چھیتی اوہ وقت لیاوے۔

مجید: پر شریتا نوں پاکستان آؤنا نصیب نہ ہو یا، پاکستان دا اعلان ہون توں بعد

بوہت سارے سیاسی قیدی چھڈ دتے گئے پر میرے اُتے جیل دے

محکمے نے کئی کیس بنائے ہوئے سن۔ ایس کر کے میری رہائی نہ ہوئی،

کچھ دن توں شہر وچ فساداں دا زور سی، فیر اک دن میرے اک دوست نے

ایہہ غونی خبر سنائی جے میری بیوی تے بچہ مار دتے گئے۔

سعید: اوہ آپ دی تے ختم ہو گیا ہونا ایں۔

مجید: ہاں اوہ خودے کس ویلے کس تھانویں مار یا گیا، میرے بار اوہدی بڈھی

ماں دی سینے وچ ایڈا وڈا مگھار لئی پھردی اے۔

سعید: اوہدی ماں جیوندی اے؟

مجید: جی آ..... میرے کول اے۔

انسپکٹر: جیہڑی بڈھی مائی تھانوں لبھدی آئی سی؟

مجید: جی آ..... اوہ بڈھی مائی اوس اللہ لوک دی ماں اے۔

انسپکٹر: اتاں کرماں والی مینوں دی اپنے پتر دی پتا سنائی اے۔ ماسٹر صاحب

تھانوں اوہنے نہیں دسیا صفدر فقیر کوں ہو یا؟

مجید: مینوں اتاں توں پہلے آپ شریتا نے صفدر دے مدعا دا سبب دس دتا

سی، اوس نیک بی بی دا دل شیشے وانگر صاف سی۔ اوہنے اپنے واسطے

صفدر دا جذبہ میرے کولوں نہیں چھپایا تے ایہہ گل سُن کے مینوں محسوس

جیہا صفدر بہور پیارا لگن لگ پیا، اتاں میرے نال اپنا دکھ پھولدی اے

تے کدی شریتا نوں تے کدی شریتا دے گھر والے نوں بددعاواں دیندی اے۔

اوہنوں ابجے ایہہ نہیں پتہ ہے تریاہن ایس جہان تے نہیں نالے میں
ای اوہدا گھر والاواں۔ اوہ تے ایس آس اُتے پئی جیوندی اسے جے اوہدا
پتہ صفدر کیسے دن اوہنوں آن ملے گا۔

سعد: بھلا موٹے تے وچھڑے کون میلے ایوں جیوڑا لوک ولاؤندا ای۔
انسپکٹر: اچھا ہُن موجودہ کیس بارے دی کجھ دسونا مارشر صاحب۔

مجید: میں تہانوں اپنے معصوم بچے دے جان دی گل دس بیٹھا، ہُن جیوڑا میرے
بھیاحتاس بندہ اپنی بیوی تے بچے توں انج ہمیشہ واسطے وچھڑ جائے
اوہ اپنے پیارے بڑھنوں اندر کوں ڈک سکدا اسے مینوں بچے پیارے
وی بڑے لگدے میں تے اپنی بالغ عمر دا بوہتا حصہ میں بچیاں نال
ای گزاریا، ایسے پیار دی بسک توں مجبور ہو کے میں شامیں کم توں مہلا
ہوناں تے دس باراں اُن چھو کے غبارے خرید کے تے اک پارک وچ
جا بیٹھناں، او تھے بچے کھیڈن آؤندے میں۔ میں اوہناں دیاں بھولیاں
گلاں سُن کے اپنا روح راضی کرنا تے غباریاں وچ چھوک بھر کے اوہناں
نوں دیناں۔ میں اوہناں نوں بڑے ہوائی غبارے اسی دیناں پر تسیں
اندازہ نہیں کر سکدے اوہ مینوں کنیاں دولتاں دیندے میں۔ بچے تے
ہوندے اسی نہیں سختی بادشاہ۔

انسپکٹر: پر اوں چھوٹے بچے اُتے تسیں ایڈے مہربان کیوں او جے اوہدے گھر
جا کے تسیں اوہنوں چکن دی کوشش کیتی؟

مجید: اوہ گڈو؟ اوہ مینوں سگواں اپنے ناجی وانگر لگدا اسے، اوہ دی جدوں
ایہدی عمر داسی تے انج ہس کے میرے مونڈھیاں پچھے چھپ جاندا
سی۔ پرسوں میں پارک وچ گیا تے گڈو او تھے نہیں سی، میں بچیاں نال

وقت گزار کے پرتیا تے طبیعت بڑی اداس سی۔ کل فریگیا تے گڈو نہیں سی۔ میں پچیاں کو لوں اوہدے گھر دا پتہ پچھ کے اوٹھے گیا تے مائی اوہنوں چک کے باہر نکلی، میں گڈو نوں چکن لگا تے مائی آکھیا گھر دیاں نے منع کیتا اے بچہ کسے نوں نہیں دینا کیوں جے ارج کل پچیاں دے اغوا دیاں وارداتیں ہو رہیاں نیں، میں اوہدی منت کیتی جے میں لگی دے موڑ تک گڈو نوں لیجا کے ٹافیاں لے دیواں فیر بھانویں اوہ کدی اوہنوں میرے کول نہ لیا وے۔ گڈو میرے ول لکھیا تے میں اوہنوں جھپٹ لیا۔ مائی نے زولا پادتا۔

انسپکٹر: تمہاڑے بیان وچ صداقت نظر آؤندی اے، نال دیکھ صاحب دی تمہاڑی میکسچلینی دے ضامن ہوئے نیں ہُن تمہاڑے تے کوئی عذر نہیں۔
 سعید: شکریہ میاں صاحب، آؤ ماسٹر صاحب چلیے۔ سانوں اجازت اے؟
 انسپکٹر: اک گل دسدے جاؤ ماسٹر صاحب، پاکستان بنان ویلے تے سارے علاقیاں دے مسلماناں اپنے پاک وطن دی آن اُتے پٹنگیاں وانگر لکھاں جاناں واریاں ہُن پاکستان تے بن گیا اے پر اوہ پٹنگے کیتھے گئے؟
 مجید: انسپکٹر صاحب شمع تے ہر موسم وچ بلدی رہندی اے پر پٹنگے برسات وچ امی آؤندے نیں۔ ساڈا وطن قائم تے اُٹم اے پر پٹنگے اوہدوں آؤن گے جدوں امتحان دا وقت آیا۔ فیر دیکھیا جے پاکستان دے ہر شہروں ہر پنڈوں ڈاراں یاں ڈاراں پٹنگے بکھن گے تے اپنیاں جاناں قربان کرن گے۔ اک تے میں امی دھوا نکھیا ہو یا پٹنگا تمہاڑے سامنے کھلوتاواں۔ (سائے ہسدے نیں تے ایسے ہاسے اُتے فیڈ آؤٹ کر دتا جاند اے)

(کالا پتین)

فرخندہ لودھی

فرخندہ لودھی 25 اکتوبر 1937ء نوں مشرقی پنجاب (بھارت) دے شہر ہوشیارپور وچ نوازاں دے گھر پیدا ہوئیاں۔ 1947ء وچ قیام پاکستان توں بعد ایہہ خاندان ساہیوال (منٹگمری) آن دیا۔ میٹرک دا امتحان 1953ء وچ پاس کیتا تے بی۔ اے تک تعلیم ساہیوال اسی حاصل کیتی۔ 1958ء وچ لائبریری سائنس دا ڈپلومہ کر کے ملازمت دا آغاز کوئین میری کالج لاہور توں کیتا۔ 1963ء وچ ایم اے اُردو تے 1978ء وچ ایم اے لائبریری سائنس دے امتحان پاس کیتے۔ اوہ مختلف کالجیاں دیاں لائبریریاں وچ لائبریری دی حیثیت وچ کم کردیاں رہیاں پر ایہدے نال نال تخلیقی سفر وی جاری رہیا۔ تخلیق وچ ایہناں نے اُردو تے پنجابی وچ افسانوی ادب نوں اپنے اظہار دا خاص ذریعہ بنایا۔ گورنمنٹ کالج لاہور توں ریٹائر ہو گئیاں۔ پہلاں اُردو وچ لکھدیاں سن تے ایہناں دے دو ناول 'حسرت عرض تمنا' تے 'پنجرہ' شائع ہوئے۔ افسانیاں دے تن مجموعے 'شہر دے لوگ'، 'آر سی' تے 'غواہوں کے کھیت' اُردو دے افسانوی ادب وچ اک نوکیلا روپ لے کے ظاہر ہوئے۔ پنجابی وچ کہانی ایہناں نے کافی عرصہ پہلے شروع کر دی سی تے کہانیاں دا اک مجموعہ 'چنے دے اوہٹے' پنجابی دے افسانوی ادب وچ خاص اہمیت دا حامل اے۔ ہن اوہناں دا اک پنجابی ناول 'جند دا انگیار' سامنے آیا اے۔ ایس توں دکھ پنجابی مضمونان دی اک کتاب 'زمانی دے روپ' وی شائع ہوئی اے۔ بالائے ایہناں دیاں کہانیاں بڑیاں دلچسپ تے فکر انگیز ہوندیاں نیں۔ ایس توں دکھ ایہناں دے تحقیقی کم دے سلسلے وچ دکھو دکھ بڑے مفید ترجمے تے سروے رپورٹاں وی شائع ہو چکیاں نیں۔

پچھلی پڑھائی

ماسٹر جی ہو ران نوں ایس گلی وچ دسدیاں بوسہتے نہیں تے گھٹو گھٹ پچھلی
 ورہے ہو گئے نہیں۔ گلی نے ایہناں ورہیاں وچ کئی بانے بدلے پر ماسٹر جی دی
 حالت نہیں بدلی، ہاں سراوہناں دے کپڑیاں جیہا گھس میلا ہو گیا اے تے بُت
 ادھورانا — اہ اہ وی ہتھ وچ چھمک پھڑی موری دے کٹھن جہا جہا
 لاکے محلے دے نکیاں بالان نوں پچھلی پڑھائی کر رہے نہیں۔ بال اپنے ٹٹے کھتے
 بستیاں چون کتاباں قاعدے ہولی ہولی کڈھ دے، اپریلے آسمان ول تک دے
 نہیں جتھے گڈیاں، ٹنکلاں اڈ دیاں تے کبوتر قلابازیاں کھاندے نہیں۔ نیانیاں دی
 امنگ پتی ڈور ناں کجھی، نازک پراں تے سوار، کھلی فضا وچ تاریاں لاؤندی اے۔
 جدوں بالان دیاں نظراں کتاب توں آسمان ول چھڑ پتے لاؤندیاں نہیں تے ماسٹر جی
 نوں قہر چڑھ جاندا اے پر اوہ کسے نوں چھمک نال مار نہیں سکدے۔ چھمک زمین
 تے مار مار کے اکھ دے نہیں۔

”اؤئے اؤئے بے وقوف! گھروں پڑھن آئے او کہ پتنگ بازی کرن۔“ اہ
 چھمک چمک کے مارن دا ڈرا داوی دیندے نہیں بس ایناں کوڈم غم اے ماسٹر جی
 وچ، فیر جد کوئی چھلیڈا جیہا مُنڈا کٹی ہوئی پتنگ دی ڈور لٹن لٹی نس پیندا اے تے
 باقی جاتک اوس مُنڈے نوں پھڑن لئی ڈور پیندے نہیں۔ ماسٹر جی بے بس ہو کے
 بہہ رہندے نہیں۔

ایہہ تماشا روز اسی ہوندا اے۔

اک دن راجو نامی کڈھ دیاں کڈھ دیاں بھینگی اکھ گھما کے تے کئی واری ہنس

کے اکھیا۔

”ماسٹر جی! ایہہ منڈے تہاڈے دس دے نہیں۔ ہونڈی کھاں میں تہاڈی تھان تے، تسیں دیکھدے ایہہ کنج نسدے نیں گڈیاں پچھے۔“

ایناں اکھ کے راجو مونہہ وچ بڑ بڑ کر دی زور زور دی جھاڑو مارن لگ پئی۔
”رب وی خورے کیہ سوچ کے بندیاں نوں تھان پتھان سدا جاندا اے۔ ایس نمالے نوں ماسٹر بنا چھڈیا سو۔“

راجو دے پٹھے سدھے ہتھ مارن نال گندیاں چھٹاں اڈ کے ماسٹر جی دے چٹیاں کپڑیاں تے جا پٹیاں۔ ماسٹر جی اچھل کے ذرا کو اکاٹھ ہوئے تے بولے۔
”راجو بھین دیکھ کے، دیکھ کے۔“

کیوں جے اوہ سچے غصے نال اکھ دے تے راجو اوہناں دے بوسے والی تھان کدے صاف ای نہیں سی کرنی اوہ تے ہر ویلے ہنیری بنی رہندی سی۔
ماسٹر جی وچارے لگی دا لکھ، لکھ رنج وی کسکدے نہیں۔
”آپ ای خیال کر بھین۔“

”میں کیہ خیال کراں؟ نالی اُتے تسیں آپ ای بیٹھے او میں تے نہیں بہایا۔“
راجو دے مونہہ تے معذرت والی کوئی لکیر وی نہیں سی تے نہ ای اوس ایہہ گل ہس کے اکھی سی سگوں گلہ کیتا۔

”ماسٹر جی ایہہ تھان تے تساں اکامل ای لئی اے، بالاں نوں گھروں نہوا دھوا کے گھلی دا اے تے کوئی اکھر سکھ آون گے تسیں اوہناں نوں نالی بنے بہا چھڈیا کرو، گند وچ بہہ کے چھٹاں توں گھا بردے او، کیہ کہنے تہاڈے۔“

ماسٹر جی مجرماں دانگوں نیویں پائی، راجو نال ایس طرحاں دی جج و جج دوجے تیجے دن ہو جانڈی۔ اوہ ہمیشہ راجو دی قینچی ورگی جیبہ اگے چپ سادھ لیندے۔

جس بندے دے ہتھ گند وچ ہون، اوہدے کوں چٹ کپڑیے لوک سدا
 توں ڈر دے آئے۔ ماسٹر جی تے پکے سفید پوش سن۔ اوہناں دے کول راجو دے
 دو منڈے پڑھ دے سن وہیہاں وہیہاں روپیاں نئے۔ جے اوہ راجو نال وکھا بولیے
 تے چالھیاں دا نقصان جھلدے۔ بھانویں اوہ بوہت واری سنگن پچھوں دیندی
 سی تے پیسہ جیہدے دی ہتھ وچ ہووے اوہ طاقت ور ہوندا لے۔ ماسٹر جی کہندے نیں۔
 ”پیسہ پستول ہوندا لے تے اپنا لائسنس آپ، ایس نوں سارے خون معاف
 ہوندا لے نیں۔“

راجو تے انج اسی کھنڈی چھری سی، بدرواں کڈھ کڈھ کے ایس دا مونہ
 بدرواں چکیا سی۔

ماسٹر جی دے کئی شاگرد جوان ہو کے نوں نوں کاروباراں وچ رُجھ گئے بعض
 تاں اوہناں کوں انج لنگھ جاندا جویں جان دے اسی نہیں پر ماسٹر جی نوں
 اپنے اوہناں شاگرداں تے بڑا مان سی جیہڑے کار وچ بیٹھے شوں کر کے کوں دی
 لنگھ جاندا لے، ماسٹر جی اپنے دل وچ اکھدے :

”کیہ ہویا جے اوہ مینوں سیاندا نہیں بن تے میرے شاگرد۔“ اوہناں نوں
 اوہ ویلے یاد سن جدا ایہناں شاگرداں دیاں مانواں منڈیاں دی ہاتھ پھڑی آندیاں
 تے بقی کر کے اکھدیاں۔

”ماسٹر جی میں بڑی غریبی آں، بوہتا دے نہیں سکدی۔ اپنے علم دی خیریت
 ایہنوں سکول وچ چلن جوگا کر دیو۔“

ماسٹر جی نوں اوس ویلے انج لگدا جویں سمے تے اوہناں دا اسی ہتھ لے۔
 اوہناں دو روپے مہینہ لے کے دی پڑھایا تے بڑا چربخ لیندے رہے،
 ہن وہیہہ روپے ماہوار فی پچھ لیندے سن۔ ماشاء اللہ ترقی تے بھیری کیتی پر ڈیرہ

جھتے سی او تھے ای رہیا۔ کوٹھڑی دی او ہو رہی جس دے وچ اک منجی ڈاہ کے
تھوڑی کو تھال پجدی سی جھتے مینہ پانی دے دناں وچ انگیٹھی رکھ کے روٹی ہانڈی
کر لیندے سن۔

لنڈے مستری دا پت عنایت، ماسٹر جی نوں کدے نہیں بھل سکدا، کڑا کے دی
ٹھنڈ عنایت دے ہتھ پیر پھٹے ہوئے، نلی چوندی کلا کر تپا بجامہ پیروں تنگا ہڑ کر دیا
ترکالاں ویلے ماسٹر جی دی انگیٹھی کول ہتھ پسار کے بہہ جاندا، اک دن ماسٹر جی نے پچھیا۔
”عنایت! تینوں پڑھن دا شوق نہیں کھیڈن واسے، پڑھیا کر۔“

”پڑھ لال گا تاں کیہ کراں گا ماسٹر جی۔“

”اوہ کلیا بندہ بن جائیں گا۔“

”بندہ تے میں ہن وی آں۔“

”میرا مطلب اسے وڈا آدمی بن جائیں گا۔“

”تسیں تے وڈے آدمی نہیں بنے۔“

”فیر میں کیہ آل عنایت؟“

”تسیں ماسٹر جی اولس۔“

ماسٹر جی چُپ چُپیتے رہ گئے۔ بناں لوڑ دے ہانڈی دا ڈھکنا چُکیا، دال نوں
اُبال نہیں سی آرہیا پر اوہناں نوں لگیا متاں اُبال آرہیا اسے۔

فیر دیکھدیاں دیکھدیاں عنایت جوان ہو گیا۔ پتہ لگا پئی کسی علاقے وچ کباٹیئے
دا کاروبار کر داسے تے لما مال بناؤندا اسے۔ ہن عنایت دی ماں کدے کدے
ایہدروں لنگھدی تے پل کوئی اچھک کے اوپرے جیسے جی نال پچھدی۔
”کیہ حال اسے ماسٹر جی راضی او؟“

عنایت دی ماں پہلے نالوں جوان تے سوہنی ہو گئی اسے۔ اوس دی چال وچ

اعتماد لے جیڑا ماسٹر جی نوں بہتھ وچ سوٹی پھڑکے دی نہیں ملیا۔
 اک دن راجو اپنے سب توں نکے اٹھویں پتر دی بانہ پھڑی آئی تے ماسٹر جی
 دے سامنے آکرٹ کے کھلو گئی۔ اج اوس دی آکرٹ پہلے نالوں دی ودھ سی۔

”لوفیر ماسٹر جی کیہ یاد کرو گے اسل اپنا اخیر ی بال دی تہاڈے کول ہی بہا کے
 پڑھانا اے۔ سکولاں دے ماسٹر آگ لگنے کجھ نہیں سکھاندے۔ ماسٹر جی! میں چاہنی
 آں مُنڈے نوں حرف چکنے آجان۔ باہر جا کے سوکھا رہے گا، خیریں وڈے دونوں
 تہاڈے شاگرد باہر نہیں۔ خورے کیہ کجھ گھلی جانڈے میں مینوں تے اوترے نال
 دی نہیں آؤندے۔ یکرٹلی ویشن دی سی آر، ٹیپ ریکارڈر، بالان دے بولن والے
 کھڈونے، سیٹی والیاں جُتیاں، سیٹے سوائے کپڑے، ٹھنڈی الماری۔“

ماسٹر جی نے اکھاں چک کے تکیا راجو نے اج بڑے سوہنے نوں کپڑے
 پائے ہوئے سن۔

”لوکیں تہانوں ویدہ دیندے نیں میں تہانوں تریہہ دیواں گی کوئی تھوڑ نہیں۔“
 ماسٹر جی راجو دے چھوٹے پتر نوں پڑھاندے رہے۔ چھ مہینے ہو گئے سال
 لنگھ گیا، ایس سال دے وچ راجو چار یا پنج واری پیسے دتے اوہ دی توڑ توڑ
 کے نال ایہہ وی آکھیا۔

”منڈے نوں تھوہ لیکھاتے آیا نہیں پر میں خیال کرنی آں تسیں پرانے او،
 پچھلی پڑھائی ای تسیں ای ٹھیک او۔“

ماسٹر جی جدوں پورے پیسیاں دا مطالبہ کیتا۔ راجو آکھیا۔
 ”ماسٹر جی اسیں کدھرے لے جانڈے آں۔ میں اپنے وڈے منڈے نوں
 مَسنہا گھلایا اے آؤندا ہویا ماسٹر جی لئی گھڑی لیا میں۔ تے نالے ماسٹر جی رفیق، شفیق
 ہر واری ٹیپ وچ تہانوں سلام گھڈے نیں۔ رب دی سونہہ بُن تے پڑھن لکھن

دی لوڑ اسی نہیں رہی ۔

ہیں ؟ سلام گھلدے میں — ٹیپ کر کے دوواں نوں میرے دلوں پیار
آکھیں تے آکھیں آؤں تے ملن ۔

ماسٹر جی لٹی ٹیپ والی گل نویں تے اچر ج سی ، راجو ٹھیک آکھدی سی ، ہن
پڑھن لکھن دی کیہ لوڑ اے ۔

پر ماسٹر جی پرانے خلوص نال راجو دے پُتر تے دو جے مُنڈیاں نوں پچھلی
پڑھائی کراؤندے رہے ۔ جویں اگے کراؤندے سن ، جدوں دا باہر جان آؤں دا
کم شروع ہویا ماسٹر جی نوں دنیا دے دیدیاں دج سوکا دسداسی ۔ انج شاگرداں نوں
ترقی کیتیاں دیکھ کے اوہناں دا جی خوش ہوندا سی پر ہن پیراں تھیلیں جویں کوئی پڑی
کھچ رہیا ہووے ۔

روز و انگ اوس دن دی اوہ پڑھی ڈاہ کے شاگرداں دی قطار دے سامنے
بیٹھے رعب دار آواز نال سبق رٹا رہے سن ، گرمیاں دا لوڈھا ویلا ہولی ہولی ترکالاں
دل ودھ رہیا سی کہ کسے عین سر تے کھلو کے مکے دی طرحاں سلام ماریا ، اوہناں
دا کمزور دل کُتب گیا ۔ آؤں والے اپنا تعارف کرایا ۔

”ماسٹر جی ! میں رفیق آن پچھاتا نہیں ؟ میں تہانوں آؤندیاں ای پچھان لیا
تسیں اونویں دے اونویں اوہ“

ہاں میں اونویں دا اونویں ای آن — توں باہروں کدوں آیا ایس ۔
”بچ چھ دیہاڑے ہوئے نیں — ایہقوں لنگھیاں تے نظر پٹی دسو ہو رکیہ
حال اے“

”توں اپنا دس“
”عیش کرنے آن ماسٹر جی — اچھا میں چننا آن کسے نوں ٹیم دتا ہویا اے ۔

رفیق گٹ تے لگی ہوئی ڈیجھیل گھڑی دل تکداڑ پیا۔ اوہ ٹر گیا تے ماسٹر جی نوں اوس
گھڑی دا خیال آیا جس والارا جو سال بھرتوں لا رہی سی۔ پوری ٹیوشن فیس نہیں سی
دیندی۔ اج دی شام ماسٹر جی دادل اتھے خالی کھوہ وچ ڈگ پیا۔ خالی کھوہ وچوں
اک گونج سنائی دیندی سی۔

”کیہ اے، ایہہ سب کیہہ اے۔“

اج دی شام اوہناں نوں ساریاں پچھلیاں پڑھائیاں و ستریاں لگ رہیاں
سن فیروہناں اپنے دلوں دھیان ہٹا کے ڈانا شروع کردتا۔

الف، زبر بے اب، تے زبر بے تب، زبر بے رب، لام زبر بے لب۔
کیسے شلو گمڑے شاگرد ہوکا لا کے اکھیا۔

لام زبر بے بیہ۔

”بیہ نہیں اوٹے لب۔“ ماسٹر جی نے صحیح کرایا۔

”نہیں ماسٹر جی — اب۔ تب۔ رب۔ بیہ۔“

سارے بالال کٹھے زولا پاؤتا۔

(چنے دے اوٹے)

ڈاکٹر انعام الحق جاوید

ڈاکٹر انعام الحق جاوید، چوہدری غلام حسین دسے گھر 6 جون 1949ء نوں فیصل آباد وچ پیدا ہوئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے اردو تے ایم اے پنجابی کیتا۔ 1985ء وچ پنجاب یونیورسٹی نے ایمناں دے مقالے ”پنجابی ادب دا ارتقاء (پاکستانی دور)“ تے پی ایچ ڈی دی ڈگری دتی، کتاب ”ابو کی کہانی“ دے ناں نال تنقید تے تحقیق بارے کتاب 1979ء وچ چھپی۔ 1980ء وچ تنقیدی مضموں دی کتاب ”پرکھاں“ تے پنجابی ڈراما دے ناں نال 1986ء وچ ادارہ ثقافت پاکستان اسلام آباد ولوں اردو زبان وچ شائع ہوئی۔ 1990ء وچ پنجابی ادب دا ارتقاء (1947ء توں 1988ء) چھپی۔ تے ”پاکستان ان پنجابی لٹریچر“ دے ناں نال 1993ء وچ شائع ہوئی۔ 1987ء وچ پنجابی سے اردو تراجم دے ناں نال پنجابی توں اردو وچ ترجمہ ہون والیاں کتاباں تے پھنکل تحریاں دی توضیحی بیلوگرافی مرتب کیتی تے ترجمے دے ہو ر کم توں علاوہ خوشحال خاں شک دی اک بیاض دا پنجابی ترجمہ کیتا۔

نقاد تے محقق ہون دے ناں نال انعام الحق جاوید شاعر وی ہن۔ اردو تے پنجابی دوواں زبانان وچ شاعری کردے نیں۔ ارج کل مقتدرہ قومی زبان نال منسلک نیں۔

پنجابی نثر دیاں ونڈاں :

تاریخی تے تہذیبی اعتبار نال ویکھیا جائے تے پنجابی ڈھیر پرانی زبان اے تے دو جیاں زبانان دے ادب وانگوں ایہدے وچ دی نظم دا مذہ نثر توں پہلے بچھا تے نثر، شاعری دے چوکھا چر بعد ہوند وچ آئی۔ ابتدائی دور دی نثر دا جائزہ لیا جائے

تے نوشتہ گنج بخش دیاں دعفاں توں لے کے پچھلی صدی دے ادھ تیکر جیہڑیاں نثری تحریاں سامنے آیاں اوہ براہ راست دینی مسئلیاں دے بیان، مذہبی تے تبلیغی مقصدن تے اخلاقی درس نال تعلق رکھ دیاں سن جدکہ پنجاب اُتے انگریزاں دے قبضے توں بعد پنجابی زبان نثر دیاں نویاں تخلیقی صنفان یعنی افسانہ، ناول، ڈرامے نال متعارف ہوئی۔ بعد وچ ایسے اثر ہیٹھ سفر نامے تے انشائیے وی لکھے گئے تے طنز تے مزاح توں علاوہ تحقیق، تنقید وچ وی کم شروع ہویا۔ ایہناں دا دکھو دکھنا نویاں ہیٹھ مختصر جیہا جائزہ پیش اے۔

افسانہ :

کہانی دالفظ کس توں بنیا اے۔ بعد وچ نویس دُور دیاں نویاں لوڑاں ہیٹھ کہانی ہونی ہولی موجودہ افسانے داروپ دھار دی چلی گئی۔ موجودہ صدی دی پہلی چوتھائی توں بعد پنجابی کہانی نے بدلیاں ہوئیاں قدرن تے لہراں نوں اپنے اندر سمیٹ دیاں ہوئیاں کئی موڑ مڑے تے کئی مہاندے بدل کے اخلاقی تے اصلاحی موضوعاں توں ہوندی ہوئی آج دے مہاندے تک اپڑی۔ مڈھلے دُور دیاں کہانی کاراں چوں جوشوا فضل الدین دانان چوکھا سر کڈھواں اے۔

پاکستان بنن توں فوراً بعد جیہڑے افسانے لکھے گئے اوہ زیادہ تر بیانیہ تے سدھ پدھرے انداز دے سن جیہناں وچ کوئی قصہ بیان کیتا گیا ہوندا سی یاں کسے خاص واقعے یاں تاثر نوں ابھاریا گیا ہوندا سی۔ 1960ء توں 1975ء تک دا زمانہ افسانے دا موسر لا یا عبوری دُور بن دا اے۔ ایس عرصے اندر افسانے وچ ہر طرحاں دے موضوع تجربے دی کٹھالی وچ ڈھل کے تخلیقی سطح تے سامنے آنے شروع ہو گئے سن۔ نواز دا مجموعہ ”ڈونگیاں شاماں“ مطبوعہ 1960ء پاکستان بنن توں بعد چھپن والی

پہلوٹھی دی کتاب بن دی اے۔

1975ء توں بعد دے دور وچ فنی تے فکری پختگی توں علاوہ طبقاتی کشمکش، معاشرتی نا انصافیاں تے اقتصادی جبر دے حوالے نال اُبھرن والی لہروں مکھ کھدیاں ہویاں کہانی وچ سماجی شعور دی ڈونگھیاٹی وی بھکنی شروع ہو گئی۔

جس طرحاں فکری اعتبار نال آج دے افسانے وچ کئی انگ پائے جاندے نیں۔ ایسے طرحاں فنی تے تکنیکی لحاظ نال وی ہن افسانہ چوکھے روپ وٹا چکیا اے۔ ”طویل مختصر افسانے“ تے ”مختصر ترین افسانے“ یعنی افسانے وچ لکھے جارہے نیں تے ”شعور دی رو“ دے حوالے نال دی نوکھلے تجربے ہو رہے نیں۔ جیہناں وچ کسے کردار دی سوچ دے حوالے نال اکو لہر وچ تخلیق مکمل کیتی جاندی اے۔ ایسے طرحاں ڈرامائی اختتامیے یعنی چونکا دین والے افسانے وی خاص اہمیت رکھدے نیں جیہناں دے آخر وچ آن والی ”پینچ لائن“ پورے افسانے نوں اک نویں مفہوم نال ہم آہنگ کر دیندی اے۔

اک معیاری افسانے بارے کیا جاندا اے پئی ایہر بوہت ساریاں غریاں دا حامل ہوندا اے تے کئی عنصر مل کے ایہدے وچ تاثیر پیدا کر دے نیں مثلاً فقریاں دی لمبتی، فنی پکیائی، گل کرن دا نوکھلا ڈھنگ، اظہار دی تازگی، کہانی یا واقعہ، پلاٹ یعنی خاکہ، دلچسپ تے موہ لین والا مڈھ، واقعات دی آپس وچ جڑ مل تے لہجے دا آثار چڑھا، سامنے دی گل نوں تختل دی استاکاری نال لوں روپ دین دافن، زندگی دے کسے ایسے تجربے نوں سامنے لیان دا دل جیہڑا عام اکھاں توں اوہلے ہووے تے انجام یعنی کہانی دا ایسا انت کہ پورے واقعے دا کوئی نتیجہ نکل کے سامنے آسکے۔ ایس اعتبار نال دیکھیں تے پتہ لگدا اے جے مختلف رجحاناں ہیٹھ پنجابی افسانہ ہر نویں وسیبی سُر ت نال سُردیاں ہویاں آج دے دور تک پہنچیا تے آج جدید

علامتی افسانے دادور اے جمیدے وچ علامت، شعوری استعمال پاروں اقل حیثیت اختیار کر جاندی اے تے لفظ مفہوم نوں تے رکھ کے سامنے آن دی بجائے مٹھی وچ لکائی رکھ دے نہیں تے تھوڑی کیتیاں کسے نوں اپنا بھیت نہیں دیندے۔ ایس رنگ دیاں افسانیاں دادو جاپہلوادہ اے جمیدے وچ ناصر بلوچ تے منشیاد دیاں افسانیاں وانگوں کہانی پن دا عنصر وی علامت دے نال نال چلدے۔

ناول :

ناول اخالوی زبان دے لفظ "ناویلا" توں نکلیا اے جمیدے معنی نویں گل دے میں۔ ہندوستانی زبان وچ ناول، انگریزی سہت دے اثر پیٹھ پہلاں بنگالی اردو تے ہندی وچ لکھیا گیا تے فیہ پنجابی تک اپڑیا۔ 1897ء وچ چھپن والے "سندری" نوں پہلا پنجابی ناول سمجھیا جاندے۔ میرا بخش منہاس پہلا مسلمان لکھاری سی جینے 1923ء وچ "جٹ دی کرٹوت" عرف نواب خان دے نال نال دیہات سدھار دے جذبے پیٹھ سماجی نوعیت دا اک ناول لکھیا جمیدے وچ زبان تے بیان دے معیاری استعمال دے نال نال واقعہ نگاری دل دہی پوری توجہ دتی گئی سی تے ہمنو واسطے پیٹھ سماج وچ رواج پاجان والیاں منفی ریتاں تے رسماں نوں نوکیلے رنگ نال پیش کر کے حقیقت پسندانہ انداز وچ ایہناں دے اپا دا چارہ کیتا گیا سی۔

ناول دے دکھو دکھ بڑی انگاں دل جھات پائی جاوے تے پتہ لگدا اے جے ایہ افسانے دی ای اک بھلری ہوئی صورت اے جمیدے وچ کسے اک کردار دی زندگی دے کسے اک پہلو دی بجائے پوری حیاتی نال متعلق اہم واقعات نوں کلاوے وچ لے کے پیدا ائش توں موت تک دے حالات نوں کامیاں تے ناکامیاں نے بیان کیتا گیا ہوندا اے۔ پلاٹ کردار نگاری، مکالمے، موضوع تے منظر نگاری نوں ناول

دے اہم جزو تصور کیتا جاندا اے۔ پلاٹ خام مواد دی ترتیب یاں مختلف واقعات دے ربط نوں کیا جاندا اے۔ کردار نگاری لئی ضروری اے جے ناول دیاں کرداروں نوں عام فطری انداز وچ پیش کر کے ایہناں نوں مختلف تبدیلیاں تے ارتقائی منزلوں پھول گزردیاں ہویاں دکھایا جائے۔ منظر نگاری توں مراد صرف فطری منظر دی ہر گاہی نہیں بلکہ ایہدے وچ سماجی زندگی دے مختلف منظروں شامل ہوندے ہیں۔

پاکستان بنن توں بعد چھپن والا پہلا ناول جو شو افضل الدین دا ”برکتے“ (مطبوعہ 1954ء) سی جیہڑا کہ نفسیاتی پس منظر وچ لکھا گیا سی۔ زمانی و نڈ دے اعتبار نال 1970ء توں بعد دا دور تے خاص طور تے 1976ء دا سال اک اجیسا موڑ بن دا اے جتھے آکے ناول نگاری دل اچھا دھیان دتا گیا۔ ایس اک سال وچ ای چھ ناول شائع ہوئے جدکہ 1971ء توں پہلاں دے دور یعنی 23 ورہیاں وچ صرف پنج ناول چھاپے چڑھ سکے سن۔ بہر حال پنجابی وچ مَن تک رُچے گئے ایہناں ناولاں وچ اخلاقی ناول دی نہیں تے سوانحی وی، سماجی ناول وی نہیں تے رومانی وی، سیاسی ناول وی نہیں تے نفسیاتی وی۔ پر زیادہ تر ناول سماجی یا رومانی نوعیت دے ہیں۔ جیہناں وچ پینڈو رہتل تے پنجاب دیاں ریتاں رسماں دی وی عکاسی کیتی گئی اے۔

ڈرامہ:

ڈرامے دا لفظ یونانی زبان دے لفظ ”ڈراما“ توں نکلیا اے جیہدا مطلب اے عمل کر کے دکھانا، مطلب ایہہ کہ ڈرامے وچ قول نوں عمل دے روپ وچ تے فرد نوں تحریر دے مطابق ڈھال کے پیش کیتا جاندا اے۔ ایس فن دی تاریخ بوہت پرانی اے۔ مصر تے چین دے نال نال مشرق وچ ہندوستان تے مغرب وچ یونان توں ایہدا جہم گھر مٹھیا جاندا اے۔ پنجابی وچ ڈرامے دا باقاعدہ آغاز انگریزی دور وچ

ہو یا تے موجودہ صدی دے پہلے دہاکے وچ اسٹیج لئی باقاعدہ تخلیقی ڈرامے لکھے
 جان لگ پئے جدکہ ریڈیو دی ایجاد دے نال ای ایس فن نے اک نواں پاسا پر تیا تے
 ریڈیو چھیتی ای آپنے سنن والیاں نوں سمجھوتے دی اوس سطح تے لے آیا جتھے سماعت
 کوںوں بصارت واکم لیا جان لگ پیا۔ رفیع پیر دا ڈرامہ اکھیاں (1938ء) پہلا ریڈیائی
 ڈرامہ سی۔ ایہدے بعد ڈرامہ سکرین تک جا پہنچیا تے موجودہ دور وچ ایہہ فن چار
 خانیاں وچ وٹیا جا چکیا اے۔ (1) ریڈیو ڈرامہ (2) ٹی وی ڈرامہ (3) سٹیج ڈرامہ
 (4) لکھتی ڈرامہ۔

پلاٹ، مرکزی خیال، کردار نگاری، تصادم یا کشمکش تجسس تے مکالمے وغیرہ
 اک چنگے ڈرامے لئی بنیاد اور جہ رکھدے نیں۔ کسے کہانی نوں واقعات دے
 جیہڑے تسلسل یاں خاکے وچ پرویا جاندا اے اوس نوں پلاٹ آکھدے نیں تے
 مرکزی خیال یا بنیادی مقصد پلاٹ دی روح یا اوس درمیانی نقطے نوں کہندے نیں
 جیہدے آل دوالے کہانی دا اجال بنیا جاندا اے۔

جوئیں ڈرامائی تشکیل دی کامیابی، پلاٹ تے قصے تے منھر ہوندی اے انجے
 ای قصے دی کامیابی دا انحصار ایہدے کرداراں تے ہوندا اے۔ ہیر واپنے نصب العین
 تک اپڑن لئی جتن کردا اے جدکہ ولن بار بار تصادم تے کشمکش دی صورت پیدا
 کردا اے۔ تے تصادم دی ایہو صورت حال ڈرامے وچ تجسس یاں حیرت دی راہ
 ہموار کردی اے۔ مکالمیاں دا شمار ڈرامے دیاں یاد رہ جان والیاں چیزاں وچ
 ہوندا اے ایس لئی ضروری ہوندا اے جے زبان تے بیان دی موزونیت دے علاوہ
 ایہہ برجستہ، بر محل تے پکے پیڑھے ہون۔

جس طرحاں زندگی خوشی تے غم دوواں جذبیاں نال عبارت اے ایسے طرحاں
 داخلی اعتبار نال ڈرامے دیاں وی دو قسمیں بن دیاں سن۔ طربیت تے المیہ المیہ یعنی

ٹریجڈی وارِخ بوہتا کر کے داخلیت دل ہوندا اے جد کہ کامیڈی یعنی طربہ زندگی دی
شگفتہ نقل نال بن دا اے۔

پنجابی وچ ڈرامے دے مڈھلے لکھاریاں وچوں سجاد حیدر، آغا اشرف تے
اشفاق احمد دے نال سرکڑھویں نیں۔ پاکستان بن توں بعد چھپن والی ریڈیائی
ڈرامیاں دی پہلی کتاب سجاد حیدر دی ”ہوادے ہو کے“ (1957ء) بن دی اے
جد کہ کتابی صورت وچ شائع ہون والا پہلا ٹیلی پلے منو بھائی دا ”جزیرہ“ (1977ء)
سی۔ ٹی وی ڈرامہ ڈرامے دی سب توں ترقی یافتہ شکل بن دی اے کیوں جے ایس
نویں میڈیم دے ذریعے ہر نوعیت دا منظر براہ راست دکھایا جاسکدا اے۔

سفر نامہ :

سفر تے سفر نامے دی تاریخ دل چھات لہی جائے تے پتہ لگدا اے جے سفر ہر
دور وچ انسان دی بنیادی ضرورت رہیا اے۔ فیر جدوں بندے نے لکھنا شروع
کیتا اوہ دیاں تحریراں وچ سفر دے حالات وی آنے شروع ہو گئے۔ ایہ اوہ دور
سی جدوں تاریخ تے سفر نامہ اکو گھر وچ رہندے سن۔ ابن بطوطہ تے ہور پرانے
سیاحاں دیاں لکھیاں ہویاں تاریخاں وچ سفر نامے دے ابتدائی عنصراں دا سراغ
لجھدا اے۔ فیر جویں جویں علم دی روشنی ودھدی گئی سفر نامہ تاریخ نالوں اپنا لکھیڑا
کردا گیا پر حالے وی جنا چر تک سیاح دی اکھ، مٹوخ دی سوچ تے ادیب دا قلم
تینے رل کے اک سانجھا منظر بھنن دا جتن نہ کرن ایک چنگا سفر نامہ تخلیق نہیں ہو سکدا۔
جدید خوالیاں نال ادب وچ سفر نامے دی عمر بوہت گھٹ بن دی اے۔ ویسے
وی ایہنوں اک مہنگی صنف کہیا جاندا اے کہ ایہدے لئی پہلے کسے ملک یا علاقے
دی سیر کرنی پئیدی اے جیہدے لئی دولت تے فرصت ضروری ہوندی اے۔ فیر

بندے دا صحت مند ہونا وی ضروری ہوندا اے تاں جے اوہ اپنے پیراں تے ٹر کے ہر منظر دا باریکی نال مشاہدہ کر سکے۔ فیر سفر کرن والا ہر بندہ اپنے مزاج تے اپنے مقصد نوں کھہر رکھ کے ای اپنے نئی رستہ چنن دا اے تے رستیاں، مزا جاں تے مقصد دا ایہو اختلاف اے، جیہڑا ایس صنف وچ رنگارنگی پیدا کردا اے تے پڑھن والے نوں دلچسپی دا عنصر فراہم کردا اے۔

انج تے بیان دی صداقت تے اظہار دی سچائی کسے سفر نامے وچ بنیادی اہمیت رکھدی اے فیروزی اک معیاری سفر نامے نوں دلچسپ بنان لئی کئی طریقے ورتے جاندے نیں۔ کدھرے مٹھکیاں فکر انگیز صورت حال نال قاری دا تکرار کر دتا جاندا اے تے کدھرے افسانوی انداز اختیار کر کے تخیل تے رومان دے ذریعے دلچسپی پیدا کیتی جاندی اے۔ حیرت دی سفر نامے دا اک بنیادی جز اے۔

پنجابی وچ پہلا سفر نامہ ”میر اولائی سفر نامہ“ سی جیہڑا 1933ء وچ شائع ہویا۔ پاکستان بنن توں بعد 1975ء وچ شائع ہون والی اعجاز الحق دی ”یورپ توں چیونگم دے نال“ سفر نامے دی پہلی کتاب بن دی اے۔ ایس توں بعد سلیم خان گمتی، محمد اسماعیل حمدانی، سجاد حیدر پرویز، ممتاز ڈاہر، نعیم شاقب، ارشد میر تے ہور کئی لکھاریاں ایس صنف نوں اپنا کے ایہدے وچ وادھے کیتے۔

انشائیہ :

انشائیہ انشا پردازی توں لکھیا اے تے لغوی معنیاں وچ موضوع توں ہٹ کے ایہنوں اک اجیسی تحریر ہونا چاہی دا اے جیہدے وچ انشا پردازی تے بیان دے زور نوں مڈھلی اہمیت حاصل ہوونے پر اصطلاحی معنیاں وچ ایہدے توں مراد اک خاص قسم دی صنف لیا جاندا اے جیہڑی افسانے توں دکھ، طنز تے

مزاح توں مختلف تے عام مضموناں توں ہٹ کے اپنی اک دکھری پچھان کھدی ہوئے۔
 موجودہ حوالے نال انشائیہ انگریزی دی صنف Light Personal Essay
 دا ترجمہ بن دا اے پارکھاں دی اکثریت حالے ایہدے کیسے اک سانجھی تے جامع
 تعریف تک نہیں پہنچ سکی۔ ایس بے وساہی دی اک وجہ تے ایس صنف دی
 کم عمری اے تے دوجی وجہ ایہہ اے جے ایہہ اک لچکیلی صنف اے جیہدا تعلق
 داخلہ سطح نال اے تے خارجی سطح تے ایہدی اپنی کوئی ہیئت یا فارم یا شکل نہیں اے۔
 مشتاق باسط دی کتاب ”سکھ داسا“ پنجابی وچ چھپن والی پہلی کتاب اے
 جیہنوں ایہدے سر جہنار نے آپوں انشائیے دی کتاب کیا اے۔ پچھل کھن والیاں
 توں علاوہ اسلم قریشی، عاشق رحیل، محمد اسلم متوالا، ناصر رانا، میاں ظفر مقبول تے ہور
 کئی لکھاریاں دیاں کتاباں وی چھپ چکیاں نیں۔ جیہناں دے ذریعے انشائیے دے
 مختلف روپ سامنے آرہے نیں۔

طنز تے مزاح :

عربی دا اکھاں اے کہ ”الْمَزَاحُ فِي الْكَلَامِ كَالْمِلْحِ فِي الطَّعَامِ“ یعنی
 گفتگو وچ مزاح دی ادھواہیت ہوندی اے جو کھانے وچ لون دی، تے ایہہ
 اودوں تک ای لطف دیندا اے جتاں تک ایہدی مقدار ایہور ہوے کیوں جے
 حیاتی نوں اُسارن تے دھرتی نوں شگھارن لئی سنجیدگی نال کم کرنا ضروری ہوند اے
 تے مزاح دا کم صرف ایناں اے کہ جدوں کم دا تھکیواں بندے دے بچنے نوں
 وٹ پا کے ادھریاں تڑواں کھچ رہیا ہووے، ایہہ ادھنوں اک اجیہی تفریح مہیا
 کرے جیہڑی ادھدے جسم تے دماغ نوں کجھ حرارتی آل دوالے توں بے خبر کر کے
 انج ہولا پھل کر دیوے کہ اوہ مڑاگانہ ٹرن لئی تیار ہو جاوے۔

بنیادی طور تے طنز و مزاح صنفِ سخن نہیں بلکہ موضوعِ سخن اے یعنی مزاح شاعری وچ دی ورتیا جاسکدا اے تے نثر وچ دی۔ نثر وچ مزاح پیدا کرن لئی جیہڑے حربے اختیار کیتے جاندے نیں اوہناں وچ لفظی بازیگری، لطیفہ گوئی، واقعاتی مزاح تے صورت حال دا مزاح زیادہ اہم نیں۔ خاکہ نگاری دی اصولوں مزاح دی ای اک ذیلی صورت اے جیہدے وچ شگفتہ انداز اختیار کر کے کسے فرد دی شخصیت دا تجزیہ کیتا گیا ہوندا اے۔

پنجابی نثر وچ مزاح دا کھڑاں پیدیاں ہوئیاں جیہڑے تے نظراں زیادہ توں زیادہ ہفتہ وار مٹھوایا اخبار ”موجی“ تک ای جاندیاں نیں جیہڑا 1931ء وچ جاری ہوا سی۔ پاکستان بنن توں بعد انور علی دی کتاب ”کالیاں اٹاں کالے روڑ“ (مطبوعہ 1972ء) نوں اقلیت دا درجہ حاصل اے۔ ایہدے بعد ارشد میر، اسلم قریشی، ابن قیصر، سجاد حیدر پر دیز تے ہور لکھاریاں دیاں کتاباں آئیاں تے پھیل مکمل مضموناں دی صورت وچ چوکھا مزاح تخلیق کیتا گیا۔

تنقید:

تنقید دا مادہ نقد اے تے ایہنوں آلوچنایا پرکھ پڑتاں دی کہیا جاند اے۔ کسے سیانے آکھیا اے کہ تنقید دا مطلب اے ”اناج لوں ارج ٹھپلنا کہ دانہ توڑی توں وکھ ہو جائے۔ ایس اعتبار ناں پارکھ دا کم ایہہ بن دا اے جے اوہ ادب پلاوے دا تجزیہ کر دیاں ہوئیاں کھرے تے کھوٹے نوں وکھ کر کے رکھ دیوے۔ پرانے زمانے وچ پنجابی تنقید دی پہلی کتاب ”پریم کہانی“ وانگوں تنقید تشریح یا تذکرے دے انداز وچ کیتی جاندی سی پر نویں دور وچ ایہہ باقاعدہ اک فن دی صورت اختیار کر چکی اے تے جمن اک نقاد سماجی حوالیاں توں علاوہ لکھاری دے

نفسیاتی پچھوڑوں وی دھیان وچ رکھ کے محاکے موازنے تے تقابلی مطالعے دے ذریعے تخلیق نوں انج پرکھدا اے جے ایہدا ہر رنگ نبر کے سامنے آجاندا اے۔

بنیادی طور تے تنقید دے دو پہلو بن دے نیس۔ اک نظری، جیہدے وچ تنقیدی اصولاں تے بحث کیتی گئی ہوندی اے تے دوجی اطلاقی تنقید جیہدے وچ تنقیدی اصول لاگو کر کے کسے فن پارے دی صنف یا ادبی دور دا باقاعدہ جائزہ لیا گیا ہوندا اے۔ متوازن تنقید اوہ ہوندی اے جیہدے وچ اک نقاد کسے اک خاص نظریے دی بجائے متوازن انداز وچ ساریاں اصولاں توں کم لیندا اے تے کسے فن پارے دا جائزہ لیندیاں ہویاں نفسیاتی، سماجی، معاشی، عمرانی تے تاریخی پچھوڑ توں علاوہ ہور وی کئی پہلوں نوں سامنے رکھدا اے۔ تخلیق نوں زمانی اعتبار نال وی جانچدا اے تے دو جیاں فن پاریاں نال ایہدا تقابلی مطالعہ کر کے ایہدی قدر تے قیمت دا تعین کردا اے۔

تحقیق :

تحقیق دا مطلب اے دوبارہ لبھنا، ایس لئی جس طرحاں تنقید کردیاں ہویاں تحقیقی نگاہ دا ہونا ضروری ہوندا اے ایسے طرحاں تحقیق کردیاں ہویاں وی تنقیدی شعور اک اہم جزو دی حیثیت رکھدا اے۔

پنجابی وچ تحقیق یعنی کھوج کاری داسرا بوجھتا کر کے اوہناں انگریز حکمراناں دے سر جاندا اے جیہڑے اپنے علمی ادبی ذوق تے دو جیاں لوڑاں پاروں ایہتوں دیاں علاقائی زبانوں وچ وی کم کر دے رہے۔ پنجابی وچ کھوج دی ابتدا لسانی حوالے نال ہوئی۔ مہن تک چھپے تحقیقی مواد دا جائزہ لیا جائے تے ایہدے چار رخ بن دے نیس۔ اک اوہ جیہدے وچ پہلے توں موجود مختلف حوالیاں نوں سامنے

رکھ کے قیاس تے دلیلاں نال تارویاں کا ڈھان کڈھن دی کوشش کیتی گئی اے۔
 زبانذاتی، گرامر، لغات وغیرہ دے سلسلے وچ ہون والا کم ایسے عنعن وچ آندا اے۔
 دوجا اوہ جہد دے وچ براہ راست عملی تحقیق دے ذریعے پہلی واری کوئی تحریر یاں
 شخصیت سامنے لیانندی گئی جویں شریف احمد شرافت نوشاہی نے کھوج کر کے
 پنجابی دے اک صوفی بزرگ نوشہ پیر دے وعظ لیسے۔ ایس دریافت نال پنجابی ادب
 دی نثری تاریخ کئی ورے پچھانہ چلی گئی تے ہن ایدھے آغاز دا زمانہ 990 ہجری
 مستھیا جاندا اے۔ تیسری قسم سودھیاں تے مرتب کیتیاں گئیاں کتاباں تے مبنی
 اے جہنوں متنی تحقیق وی کیا جاندا اے۔ جویں میر دے نسخے یاں شاہ محمد دی وار
 نوں چھان پُن کر کے یاں ہو رکئی پرانے شاعران دے کلام نوں سودھ کے سامنے
 لیاندا گیا اے۔ چوتھی قسم ادہ اے جہد دے ذریعے لوک ادب نوں محفوظ کرن دا
 آہر کیتا گیا اے۔

کھوج بارے کیا جاندا اے جے ایہدامرکز کوئی نہ کوئی ایسا مسئلہ ہوندا اے
 جہد دے بارے نویں گل کرن دی گنجائش موجود ہوندی اے تے کھوجی سائنسی
 نقطہ نظر نال غیر جذباتی انداز اختیار کر کے کوئی نہ کوئی ایہوجہا تارواں نتیجہ پیش
 کردا اے کہ حقیقت دے اصل مکھ توں گھنڈ لٹھ جاندا اے۔

(غیر مطبوعہ)

ڈاکٹر یوسف بخاری

ڈاکٹر یوسف بخاری 29 اپریل 1940ء نوں سید محمد یاسین بخاری دے گھر رنگوارہ بارہ مولا (کشمیر) وچ پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم سینٹ جوزف ہائی سکول بارہ مولا (کشمیر) توں حاصل کیتی۔ ایم اے اردو تے ایم اے انگریزی دے امتحان پاس کرن توں بعد کچھ عرصہ بلوچستان دے مختلف کالجوں تے یونیورسٹی وچ پڑھانڈے رہے۔ پنج درہے ٹیکر گورنمنٹ کالج خاران دے پرنسپل وی رہے۔ ”کشمیری اور اردو زبان کا تقابلی مطالعہ“ دے عنوان ہيٹھ تحقیقی مقالہ لکھ کے پنجاب یونیورسٹی توں پی ایچ ڈی دی ڈگری حاصل کیتی۔

ڈاکٹر یوسف بخاری نوں ایہہ اعزاز حاصل اے کہ پنجاب یونیورسٹی وچ کشمیری زبان تے ادب دی ابتداء ایہناں دے ہتھوں ہوئی۔ اردو، انگریزی، پنجابی تے کشمیری زبانوں وچ لکھدے نیں۔ بھانویں اوہناں دامن پسند مضمون کشمیریات اے فیروہی پنجابی زبان تے پنجابی رہتل نال اوہناں دی آنرٹ محبت دا اندازہ ایہتھوں لایا جاسکدا اے کہ کشمیریات بارے پنجابی وچ دی لکھدے نیں، زبان عام فہم تے رواں استعمال کردے نیں جیہدے وچ تحقیقی تے علمی رنگ نمایاں ہوندا اے۔ اج کل پنجاب یونیورسٹی وچ شعبہ کشمیریات دے سربراہ نیں۔ ہُن تک ایہناں دیاں ایہہ کتاباں چھپ چکیاں نیں۔ ”کشمیری اردو کا تقابلی مطالعہ“ مقالات ’عالم تصوف اور کشمیر‘، ’کاشتر کتھا اور کشمیری لسانیات‘، ’کاشتر گرائمر او کشمیری سکھیں‘، ’سون رسول پاک‘ (سیرت)، ’کاشتر شاعری‘، ’صوفیائے کشمیر‘، ’کشمیر نامہ‘۔

حب خاتون

کشمیر دی وادی جس نوں جنت نظیر وی اکھیا جاندا اے۔ ایہہ دنیا دیاں حسین ترین وادیاں وچ شمار ہوندی اے۔ ایتھے ون سوتے رکھاں نے بہار لائی ہوئی اے۔ رنگ برنگے پھلاں تے پھلاں دے رنگاں تے مہکاں نال وادی دا حسن تے جمال ہو وی ودھ جاندا اے۔ گل کیہ قدرت دیاں ان گنت رعنائیاں ایس خطے دیاں انول ٹومباں نیں۔ ایس دے نال نال ایہہ دھرتی علم، فضل، ادب تے ثقافت دی دولت نال دی مالا مال اے۔ ایس مردم خیز وادی وچوں ویلے ویلے نال عظیم دانشور، شاعر تے ادیب جنم لیندے رہے تے کشمیر دے وسنیکاں دے دلاں ذہناں تے روحاں نوں اپنے علم دی روشنی نال منور کر دے رہے۔ ایتھوں دی شاعری وچ جتھے ایس مٹی دی مہک تے رنگ رچے ہوئے نیں۔ اوتھے اہی کشمیر دی سیاسی، سماجی تے معاشی تاریخ دے دی بے شمار باب موجود نیں۔ ایہناں شاعراں وچوں کئی شاعر اچھے گزیرے نیں جہناں دی شاعری وچ جتھے کشمیر دا حسن تے جمال موجود اے اوتھے اہی کشمیر والوک رنگ دی جھلکدا اے تے ایہہ سارا کجھ کشمیر دی کھاسکی شاعری دا انول خزانہ نیں۔

حب خاتون کشمیر وادی دی اک اچھی شاعرہ اے جینے اپنی شاعری وچ کشمیر دی ثقافتی، سماجی تے معاشی صورتحال نوں بڑی خوبصورتی تے پوریاں فنی نزاکتاں نال پیش کیتا اے۔ اوہ دے گیت کشمیر دے وسنیکاں دے دلاں دی دھڑکن بن کے پوری وادی وچ گونج رہے نیں۔ انسانی حیاتی داکوئی دی موقع ہووے، خوشی ہووے یا غمی، حب خاتون دے گیت ضرور کشمیر داسیاں دے بٹھاں اتے سر کن لگ پیندے نیں۔

سگوں ہُن تے ایہ گیت لوک گیتاں دی طرحاں کشمیریاں دی رت دا حصہ بن گئے نیں۔
 حبہ خاتون دی تاریخ پیدائش کسے تذکرے یاں کسے تاریخ وچ حتمی نہیں
 ملدی عام طور تے ایہہ قیاس کیتا جاندا اے کہ اوہ 52-1541ء دے دوران چندہار
 نامی پنڈ وچ اک درمیانے طبقے دے کاشتکار خاندان وچ پیدا ہوئی۔ ایہہ پنڈ جس
 نوں ژرنہ ہار دی اکھیا جاندا اے۔ پامپوریاں (پانپور) قصبے توں لگ بھگ دوکواں
 اُتے آباد اے تے زعفران دی کاشت تے پیداوار دے حوالے نال پوری دنیا وچ
 مشہور اے۔ ایس پنڈ دا فاصلہ سرینگر توں تقریباً دس میل بن دا اے۔

حبہ خاتون دا اصل ناں ”زون“ سی۔ ”زون“ کشمیری زبان وچ جن لوں اکھدے
 نیں۔ حبہ خاتون بارے اکھیا جاندا اے کہ اللہ تعالیٰ نے اوہنوں حسن تے جمال وافر
 مقدار وچ بخشیا سی زون (حبہ خاتون) نے مڈھلی تعلیم تے قرآن پاک اپنے پنڈ دے
 مولوی صاحب کولوں پڑھیا۔ ایس توں وکھ فارسی دیاں مشہور کتاباں گلستان“ تے
 ”بوستان“ نوں دی پچپن وچ پڑھ لیا سی۔ ایہدے نال نال اوہ روزمرہ دے مکالمے
 وچ اپنی والدہ دا ہتھ وڈاندی سی تے زعفران دے کھیتاں وچ دی کم کردی سی۔
 حبہ خاتون کیاں ہوندیاں توں ای بڑی حساس طبیعت دی مالک سی۔ جوان ہونیاں ای
 اوہدے ماں پیٹو نے اوہدا ویاہ اک اکھڑے جاہل کسان عزیز لون نال کردتا۔ جیہڑا بڑا
 خشک مزاج تے بد دماغ وی سی۔ حبہ خاتون نال اوہدا سلوک بڑا بھیڑی سی تے اوہدی
 ماں یعنی حبہ خاتون دی سس دی بڑی چالاک تیز مزاج تے اک لڑاکی طبیعت دی مالک
 سی۔ دوواں نے بل کے حبہ خاتون دی حیاتی دوزخ بنا دی۔ ایس دے باوجود
 اوہنے کوئی شکوہ زبان اُتے نہ لیاندا۔ کیوں جے اوہ صبر دی پتلی تے وفادار خاتون سی۔
 اللہ تعالیٰ تے اوہنوں شاعری دا ملکہ بخشیا ہو یا سی۔ اوہدے اُتے الزام ایہہ لایا گیا کہ
 اوہ شاعری کردی اے تے ایسے الزام پاروں اوہدے خاوند نے اوہنوں طلاق دے

دتی۔ سوہرے گھر ادھے اُتے کئے کو ظلم ہوئے۔ اوہد اعلیٰ حبہ خاتون دی شاعری
وج نظر آؤندا اے۔

ہُن زون (حبہ خاتون) بھانویں اپنے پیکے گھر اپنے بچپن دیاں سہیلیاں نال
ظاہری طور تے خوش نظر آؤندی سی پر ادھی روح اندر اپنے سوہرے گھر گزارے
دناں دی یاد دسی ہوئی سی تے سس دے قلمماں تے نفرتاں دے زخم دی اہجے
تازہ سن۔ اک دیہاڑے خوشگوار موسم وج اوہ اپنے زعفران دے کھیتاں وج کم
کر رہی سی نالے گزریاں دناں دی یاد نوں شعر دے روپ وج گنگنا رہی سی۔ جیہدا
ترجمہ ایس طرحاں اے :

”سوہریاں دے نال میری بن دی نہیں اے میرے ماٹیو میرا کوئی بند و بست کرو“
اتفاق نال عین اوسے ویلے اوس عہد دے سلطان یوسف شاہ چک دا
اوہتھوں گزر ہویا۔ اوہ شکار کھیڈن ایس علاقے وج آیا سی۔ اوہنوں جدو جھ خاتون
دی دکھ درد تے کرب وج ڈبی پڑتا تھیرا آواز سنی جیہڑی فضاواں داسینم چیر دی ہوئی دُور
دُور تیکر گونج رہی سی تے ایہہ پُر کیف تے سوز دار آواز سلطان یوسف چک دے کتاں
وج رس گھول گئی۔ اوہ بے اختیار ایس آواز ول کچھدا چلا آیا۔ ایس ملاقات دے بعد
اوہد حبہ خاتون نال نکاح ہو گیا تے انج حبہ خاتون کشمیر دے سلطان دی ملکہ بن گئی۔

یوسف شاہ چک اپوں شاعری، اوہ شاعران ادیبان عالماں تے موسیقاراں
دی بڑی قدر کرداسی، اوہ حبہ خاتون دی شاعری تے پاکباز شخصیت دا دیوانہ سی۔
ایس لئی ہمیش اوہنوں اپنے نال رکھدا۔ جدو اوہ شکار کرن یا سیر لئی باہر جاندے تے
حبہ خاتون ادھے نال ہوندی سی۔ جس ویلے سلطان شاہ چک کشمیر دا حاکم سی اوس
سمے ہندوستان اُتے مغل شہنشاہ جلال الدین اکبر دی حکومت سی۔ اکبر تے سلطان شاہ چک
دے تعلقات آپس وج کشیدہ سن جیہدی وجہ نال اکبر نے یوسف شاہ چک نوں قید

کر کے کشمیر نوں اپنی حکومت وچ شامل کر لیا تے ایج حبه خاتون نوں اک واری فیر ہر دے سائیں دی جدائی دے سدھے سہنے پے گئے۔ حبه خاتون نے ایس دوران جیہڑی شاعری کیتی اوہ جھرتے وچھوڑے دے کرب نال اوہدی بہترین شاعری اے۔ اوہیے اک شعرا ترجمہ ایس طرحاں اے۔

”توں میتھوں دُور رُس کے چلا گیا ایس، اوہ پھلاں دے دیوانیا محبوبا“
 اخیر جدوں یوسف شاہ دی قیدی ہو گئی، حبه خاتون پیکے آگئی تے اوہتھے ای 1604ء وچ وفات پائی۔ کہندے نیں کہ اوہنوں اتھوا وچ دفن کیتا گیا۔ اتھوا دی اک سبیت حبه خاتون دے نال نال منسوب اے۔ ایس توں دکھ سرینگر داجہ کلل (پُل) تے گریس وچ اک چوٹی تے چشمہ دی اوہدے نال نال منسوب نیں۔ پر نویں تحقیق موجب حبه خاتون تے اوہدے جلا وطن خاوند یوسف شاہ چک دیاں قبریں صوبہ بہار دے اک پنڈ ”میسوک“ وچ نیں۔

حبه خاتون کشمیری زبان دی اک بے مثال شاعرہ سی۔ ایہدے نال اوہ موسیقی دے فن وچ وی ماہر سی۔ کشمیری زبان ادب تے ثقافت دے میدان وچ اوہنوں کلاسیک دادر جہ حاصل اے۔ حبه خاتون دی شاعری دا مجموعہ ”کلام حبه خاتون“ دے عنوان نال غلام محمد نور محمد کتب فروش سرینگر نے شائع کیتا اے۔ سرینگر ریڈیو تے ٹیلی ویژن توں اوہدا کلام نشر ہوندا رہندا اے۔ اوہدی غزل نوں کشمیری غزل دامل چتر گنیا جاند اے۔ حبه خاتون دی شاعری توں پہلاں کشمیری شاعری وچ صرف قصوف دی روایت ای پردھان سی۔ حبه خاتون نے رومانی شاعری دی بنیاد رکھی تے ایرانی طرز وچ غزل اکھن دی روایت دی دی بانی بنی۔ اوس نے کشمیری زبان نوں بڑے سلیقے نال ورتیا اے تے اوہدی شاعری وچ دیہاتی زندگی دے جھلکارے وی بڑے خوبصورت انداز وچ نظر آؤندے نیں۔ اوہدی شاعری وچ ایساں عوامی پن اے کہ

اج وی پنڈاں تھانواں وچ عورتاں، مرداں، بچیاں تے بڈھیاں نوں اوہدے بے شمار شعر زبانی یاد نہیں۔ خاص طور تے دیاہ شادی دے موقعیاں اُتے کشمیری کڑیاں اوہدے گیت گاؤندیاں نہیں تے اوہدی شاعری نوں کشمیری رومانوی شاعری داسر چشمہ سمجھیا جاندا اے۔ کشمیر دے لوک اوہنوں ملکہ نور جہاں دے ناں نال یاد کر دے نہیں۔ اوہدی شاعری تے شخصیت وچ کشمیر داحسن جمال جھکدا اے تے شاعری وچ زعفران دی مہک رچی ہوئی اے جیہڑی کشمیر دے لوکاں دے دلاں دماغاں نوں ہر ویلے مہکائی رکھدی اے۔ جبہ خاتون دی شاعری دے کچھ نمونے پیش کیتے جان دے نیں:

1۔ میرے دل دیا مالکا آجا، اسیں دل کے یاسمین دے پھل چُنیئے، پرکدے مرن والے وی پچھا منہ پر تے نیں۔ میں تیری اڈیک وچ بیٹھی آں تے تیریاں سدھراں وچ حیات آں۔ آمیرے پیار یا آجا۔ اسیں دل باغ وچ کھٹے پھل چُنیئے، توں رُس گیا ایں۔ میریاں اکھاں توں دُور مسیتھوں دچھڑ گیا ایں۔ اے میرے پھلاں دے چاہوں والیا آ اسیں دل کے کنول دے پھل چُنیئے۔

2۔ کسم تے سنبل دے پھلاں دیاں کونپلاں بکل آیاں نہیں تے میریاں آساں دیاں کھلیاں اندراہی اندر کھلا گئیاں نہیں۔ گئی جوانی کدوں پرندی اے جیہڑی تیر دی طرحاں بکل گئی اے۔ میری حیاتی دے رکھاں وچ چاہت دے بھانڈ پڑے نیں۔ باغاں وچ بہار آئی اے پر مینوں کیہ۔

بھرفرق دے دچھوڑے نے جدوں شدت اختیار کیتی تے اوہ مجاز توں حقیقت دل سفر کر کے ایس طرحاں ظاہر ہویا۔

3۔ عشق دی آگ نے میرے اندر لبتولا دتے۔ جہنناں مینوں ساڑ مکا یا لے۔ اوہنے مینوں اُلفت دے تپدے تندور وچ پادِتا اے تاں جے میں سطر کے سواہ ہو جاواں۔ محبت وچ میں برف دا ٹکوں گچھل گئی آں تے اوہنے مینوں طوفان دے

وس پاڑتا اے۔ لوکیں روزے رکھ رہے ہیں، عاشق عید مناؤں دیاں
تیاریاں وچ رچھے ہوئے ہیں پر میں اپنے مالک دی محبت وچ غرق آں۔

(کشمیری ادب کی مختصر تاریخ - دختران ہند)

الیاس گھمن

محمد الیاس گھمن 25 اگست 1961ء نوں گوجرانوالہ دی تحصیل وزیر آباد دے اک پنڈ چک ستیہ وچ چوہدری سردار خاں گھمن دے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک گورنمنٹ ہائی سکول سوہدرہ توں 1977ء وچ پاس کیتا تے بی ایس سی ایس گورنمنٹ کالج لاہور وچ داخل ہوئے۔ داؤد کالج آف انجینیئرنگ اینڈ ٹیکنالوجی کراچی توں 1985ء وچ بی ای ایئر وکس انجینیئرنگ پاس کر کے واپس وچ اسسٹنٹ ڈائریکٹر ہو گئے۔ کراچی وچ تعلیم دے دوران اوہناں دے من وچ پنجابی زبان تے ادب نال محبت دے دیوے روشن ہوئے۔ اوتھوں دور سائے ”سم“ تے ”سوہنی دھرتی“ شروع کیتے۔

ملازمت دے نال نال گھمن علمی ادبی تے تحقیقی سرگرمیاں وی جاری رکھ رہے

نہیں۔ ادہ مہینہ وار روپل دے اعزازی چیف ایڈیٹر نہیں۔ بالال لئی پہلا پنجابی رسالہ ”میٹی“ وی اوہناں دی ادارت وچ ای چھپ رہیا اے۔ ادہ پنجابی سائنس بورڈ دے بانی چیئرمین وی نہیں۔ حال وچ ای اوہناں نے طباعت دے شعبے وچ پنجابی کمپیوٹرنوں متعارف کرایا اے۔ گھمن اک اُچے کہانی کار نہیں تے اوہناں دیاں کہانیاں ادبی رسالیاں وچ چھپدیاں رہندیاں نہیں، جہڑیاں پنجاب دے وسیب دا بہترین نمونہ ہوندیاں نہیں۔ ہُن تیکر اوہناں دیاں کئی کتاباں شائع ہو چکیاں نہیں۔ جہیناں وچ بھگوان شکاری، ریڈار، سائنس (مڈھلی) حساب (بالال لئی) جنور باتاں (لوک کہانیاں)، پراتا پنڈ (ناولٹ)، گھروانی (ناولٹ) تے داء ویلیاں (ناول) خاص طور تے ذکر دے قابل نہیں۔

ریڈار کہانی

ایسہ دہویں صدی دے مشہور آمر ہٹلر دے عروج دے دی سن۔ ہٹلر نے جرمن گھبر وواں نوں ایسہ پک کر دتا سی کہ اوہناں دا تعلق دنیا دی سب توں ودھیا قوم نال اے۔ ایس لئی سارے جگ اُتے حکمرانی کرن دا حق صرف جرمنان نوں ای اے۔ جرمنل نوں اپنے خالص خون اُتے ڈاڈھاماں سی، اوہ انگریزاں نوں دی اپنے تل نہیں سمجھدے سن۔ اوس ویلے انگریزاں دھنی دنیا اُتے راج کر رہیا سی۔ ایس لئی قدرتی طور تے جرمنی دا برطانیہ نال متکا لگنا یقینی ہو گیا سی۔

انج تے 1930ء توں پچھوں ای جرمنی نے اک واری فیر اپنیاں فوجاں نوں نویں اسلحے بارود نال مسلح کرنا شروع کر دتا سی۔ پراوس ویلے ہر پاسے ڈاڈھی تھر تھتی پے گئی جدوں سینکڑے بمبارتے لڑاکے جنگی ہوائی جہاز تیار کر کے جرمنی دنیا دی سب توں تگڑی ایئر فورس دا مالک بن گیا۔ کئی براعظماں وچ دُور دُور تیک کھلے برطانوی راج دا تخت یعنی لندن ہر ویلے جرمن بمباراں دے نشانے وچ آ گیا سی۔ ایس خبر نے برطانیہ دے بادشاہ جارج تے اوہدے فوجی جرنیلاں دی نیند حرام کر دتی سی۔ جرمن بمباراں دے حملے دے ڈر پاروں انگریز کاریگراں اپنی محنت کیتی جے چھیتی ای رائل ایئر فورس کول ایسے لڑاکا ہوائی جہاز موجود سن جیہناں وچ آٹھ آٹھ شین گناں لائیاں جاسکدیاں سن تے اوہناں دی زبردست مارتوں دشمن بمباراں دا پچنا اوکھا سی۔ فیروی انگریزاں نوں جرمنی دے اچانک ہوائی حملے دا دھڑکا لگیا رہندا سی کیوں جے مسکدا ایسہ سی کہ ایہو جیسے ہوائی جہاز تے اوہناں نوں اڈاؤن والے اچے گنتی وچ گھٹ سن جد کہ لوڑ ایسہ سی پئی گھٹو گھٹ اک ہوائی دستہ ہر ویلے برطانوی بندرگاہاں دی

راکھی کرن لٹی ہوا وچ موجود رہوے۔ اوس ویلے تیک انج منہیں سی کیتا جاسکدا۔ ایس لٹی کوئی اجیہی شے ڈاڈھی ضروری جاپنی جیٹری دیری بمباراں دے ہوائی حملے توں ایناں چرپھلاں خبر دے دیوے کہ ہوائی اڈیاں اُتے تیار کھلو تے پائلٹ اپنے جہازاں نوں اوہناں دے مقابلے لٹی ہوا وچ لیا سکے۔

کہنے ای چر تیک برطانوی سائنس دان اک اجیہی مشین ایجاد کرن دا جتن کردے رہے جیہدے وچوں مکھن والی ”موت شعاع“ (Death Ray) اوہناں دے خیال موجب اپنے راہ وچ آون والی ہر شے نوں ملیا میٹ کر دیوے گی۔ ایہہ تجربے تے آکا اسی ناکام رہے پر 1935ء وچ اک برطانوی سائنس دان ہروائسن واٹ اپنے تجربیاں دے وچکار رب سبھی اک اجیہی مشین بناون وچ کامیاب ہو گیا جیہدے وچوں مکھن والیاں شعاداں سکنتاں وچ دور دور دیاں شیواں نال ٹکرا کے واپس آجاندیاں سن تے اوہناں اُتے بھیڑے موسم یاں ہنیرے داوی کوئی اثر نہیں سی ہوندا۔ ہروائسن واٹ نے ایس حیران کردین والی مشین داناں ”ریڈیو کوکیشن سسٹم“ رکھیا۔ ایہہ کاڈھ جگہ لکھا ناں بوہت فائدے مند سی۔ ایس لٹی انگینڈ والیاں چھیتی اسی چوکھے ٹکریں طریقے نال اپنیاں لہندیاں بندرگا ہواں دے نال نال ایہی سسٹم نوں چلاون واسے تیج شیش قائم کردتے، جیہڑے بعد وچ چین ہوم (Chain Home) دے نال مال مشہور ہوئے۔

برطانیہ نے دوجی عالمی جنگ دے شروع ہونڈیاں ساراں اپنیاں لہندیاں واپس دے نال چین ہوم شیشناں دی گنتی ودھا دتی سی۔ فیر 1940ء وچ جدوں فرانس دی ایس عالمی جنگ وچ کد پیا تے برطانیہ نوں اپنی جنوبی بندرگا ہواں ول دی ایہی کئی شیش قائم کرنے پے گئے۔ برطانیہ نے ایس ”مڈھلے ریڈار سسٹم“ نوں بوہت اُزداری نال جنگ دے اک خطرناک ہتھیار دے طور ورتیا۔ ایہہ پہلا ریڈار سسٹم جہانوں اچ کل دے ریڈار نالوں بوہت سادا تے گھٹ ریج والا سی پرایمیدی ویلے برمد پاروں

رائل ایئر فورس نوں روڈ پار انگلستان (English Channel) اُتوں اُڈے اُوندے
 جرمن فائٹراں تے بمباراں دا اوہدوں ای پتہ لگ جاندا سی جدوں ایجے اوہ برطانوی
 سرحد توں بوہت دُور ہوندے سن۔ ایس لئی برطانوی لڑاکے ہوائی جہاز ایہناں ہڈا بولن
 والیاں نال بھیڑ کر ن لئی فضا وچ آؤن جوگ ہو جاندا سن۔ کئی واری تے برطانوی راکھے
 ہوائی جہاز جرمن حملہ آوراں نوں راہ وچ ای ڈک کے تباہ کر دیندے سن۔ یاں اوہناں نوں
 پچھانہ پرتن تے مجبور کر دیندے۔ ایس ایجدا نے جرمنیاں نوں ڈاڈھا پریشان کر دتا سی۔
 اوہناں نوں سمجھ نہیں سی آؤندی کہ اوہناں دے خفیہ ہوائی حملیاں دی کون مخبری کر دیندا لے۔
 دو جے پاسے برطانوی فضائیہ دے بمباریاء سمندر وچ دُور دراڑے تروے دٹمن
 دے بحری جہازاں نوں اپنے ”ریڈیو کولیشن سسٹم“ راہیں لہجہ سمجھ کے اوہناں اُتے جا پڑ
 دے تے بمب مار مار کے اوہناں نوں سمندر وچ ای غرق کر دیندے۔ برطانوی بمباریاء
 سرتے ٹھیک تھیں بمباری کر کے جرمن فوجی ٹھکانیاں اسلحہ بنداں والیاں فیکٹریاں تے
 صنعتی شہراں نوں تباہ برباد کر دے رہے۔ ایہناں تباہیاں نے جرمنی والک تروڑ دتا
 سی تے فضا داں وچ رائل ایئر فورس دی برتری جنگ ممکن توں پہلے ای ثابت ہو گئی سی۔
 ایہ اک حقیقت اے کہ دوجی عالمی جنگ جتن وچ ریڈار دی ویلے سراہجدا نے اتحادی
 فوجاں دا بوہت سا تھ دتا سی۔

جے ریڈار دی گاڈھ بارے تاریخی تے سائنسی حواہیاں نال گل کریئے تے پتہ
 لگدا لے پئی ریڈار دا بننا کوئی اتفاقی واقعہ یاں اک دو ذہناں دے وچ کیتے تجربات دا
 پھل نہیں سی سگوں ایہہ ایجدا دُنیا دے کئی نامی گرامی سائنس داناں دی وہیاں بدھی
 کھوج دا رشا سی۔ 1831ء وچ سب توں پہلاں مشہور سائنس دان جیمز کلیرک میکس ویل
 نے ریاضی دے حساب کتاب نال ثابت کیتا سی کہ ”ریڈیو لہراں“ روشنی دی رفتار نال
 سفر کر دیاں نیں تے اُنجے ای اپنے راہ وچ آؤن والی ہر شے نال ٹکرا کے پچھانہ

پر تدبیریں نہیں۔

میکس ویل توں مگروں 1888ء نوں جرمنی وچ عملی تجربے کردیاں اک سائنسدان ہینرچ ہرٹز نے ایہہ ثابت کردتا پئی ”ریڈیو لہراں“ مصنوعی طور تے وی پیدا کیتیاں جاسکدیاں نہیں۔ ہرٹز نے اپنے آلیاں نال اجیہاں ”ریڈیو لہراں“ پیدا کر کے وی دکھائیاں جیہڑیاں مسان دو چار فٹ دُور تیک ای اُپر سکدیاں سن۔

1895ء وچ عظیم سائنس دان مارکونی نے لے رینج (Long Range) اُتے ریڈیو لہراں گھن دے تجربیاں دا اک لمبا چوڑا سلسلہ شروع کیتا۔ اوہنے ہرٹز نالوں چنگا سازو سامان ورتیا تے اوڑک اوہ طاقتور ”ریڈیو لہراں“ پیدا کرن وچ کامیاب ہو گیا۔ مارکونی دیاں بنائیاں ریڈیو لہراں اینیاں گھڑیاں سن کہ اوہ دے نشر کیتے گئے سگنل (Signal) گھٹ دودھ دو ہزار میل لمبے بحر اوقیانوس نوں وی پار کر کے امریکہ وچ اُپر گئے سن۔ اوہوں مارکونی نے جیہڑی پشین گوئی کیتی سی اوہ بعد وچ اجو کے ریڈار تیک اپرن دی پگڈنڈی ثابت ہوئی سی۔ اوہنے آکھیا سی پئی ایہہ ریڈیو لہراں اک دیہاڑے میل لائے دُور دیاں شیواں دے ہون واسوہ لین لئی درتیاں جاوَن گیاں۔

مارکونی نے ریڈیو لہراں بارے اپنی کھوج جاری رکھی تے 1925ء وچ اوہ اجیہاں ریڈیو لہراں نشر کرن وچ کامیاب ہو گیا جنہاں دے جوابی سگنل توں اوہنے زمین تے فضا اُتے موجود اوزون دی حفاظتی پٹی دی اچھائی ناپی۔ اُنج تے ایہہ سارے کم ٹڈھلے ریڈار دے کارنامے ای دکھائی دیندے نہیں پر اصل حقیقت ایہہ اسے پئی اُج کل دا ریڈار جیہڑا ہن اک خطرناک جنگی ہتھیار بن گیا اے اوہ نہ تے اوہوں اجے بنیا سی تے نہ ای سائنس دانان نوں پورا احساس سی کہ ایہناں ریڈیو لہراں نوں درت کے کوئی ایہو جیو مشین وی بنائی جاسکدی اے۔

”ریڈیو لوکیشن سسٹم“ وچ ریڈیو لہراں نوں جنگی مقصد لائے ورتن دے طریقے دے

موجود بھانویں انگریز سائنس دان ایس سن پراوہ جان دے سن کہ ریڈیو لہروں دو جے یو پنی
مکان دے سائنس دانان لئی وی کوئی نویں شے نہیں ایس لئی اوہناں اپنی ایجاد نوں ڈاڈھا
خفیہ رکھیا سی پر ایہدے بارے تکنیکی جانکاری امریکہ نوں دے دتی گئی۔ امریکی سائنس دانان
ایس سسٹم اتے اپنی محنت کیتی پئی کجھ مہینیاں وچ برطانیہ دار ریڈیو لوکیشن سسٹم دنیا دا
سب توں طاقتور تے چوکھا خطرناک جاسوسی آلہ بن گیا۔ امریکیاں ایہدے وچ اینیاں
جہتیاں پیدا کردتیاں کہ اوہ اصولوں ای اک نویں شے بن گیا۔ اوہناں ایہداناں وی بدل
کے ”ریڈار“ (Radar) رکھ دتا۔ اج ایہوناں ای ساری دنیا وچ پڑچلت اے۔

بھانویں مڈھلا ریڈار دشمن ہوائی جہازاں دے حملے دا پہلاں توں پتہ لاؤن لئی بنایا
گیا سی پر ویلے لنگھن نال ایہدے توں جوڑوہت سارے کم لے جان لگ پئے۔ اج کل
ریڈار ہر ملک لئی علاقائی دفاع دا لازمی آلہ ہون توں اڈعام شہری زندگی وچ روز دیہاڑے
ورتی جاوون والی مشین بن گیا اے۔ جنگ دے زمانے وچ ایہہ فوجاں نوں دشمن ہوائی
جہازاں تے میزائیں دے حملے دی وارننگ دیندا اے تے سمندر وچ تروے آؤندے
دشمن بحری جہازاں دا ہزاراں میل دور توں ای خطرہ دسد اے۔ ریڈار پہاڑ تے واویاں وچ
دشمن فوجاں دے پھیرے ٹورے بارے مسلسل اطلاعات دیندا اے تے ایہو ای ہوائی
حملیاں وچ اپنے بمبار تے لڑاکے طیاریاں نوں نشانے اتے صحیح دیلے بمباری کرن وچ مدد
دیندا اے۔ ریڈار نے شہری ہوا بازی وچ وی ڈاڈھیاں آسانیاں پیدا کردتیاں نیں۔ اج
کل مسافر تے سامان ڈھون والے آڈنے تے ترے جہازاں دی رہنمائی لئی ایہہ اک انتہائی
ضروری آلہ بن گیا اے۔ سنگھنے بدلاں وچ اوڈے ہوئے ترکھے ہوائی جہازاں نوں اک
دو جے نال بھڑن توں پہچان تے سنگھنیاں دھنداں دچوں گزر دے بحری جہازاں نوں
سمندر ری چٹاناں تے وڈے وڈے برقانی توڈیاں نال ٹکرن توں پہچان لئی ایہو ای ورتیا
جا رہیا اے۔ ایہنے بندرگاہواں تے ہوائی اڈیاں دے کم نوں وی ڈھیر سوکھا کر دتا اے۔

ایہہ دور دراز سے سمندری جہازاں نوں ساحل ول آون لئی صحیح راہ دسد اے نالے ہوائی جہازاں نوں ہینرے تے بھیرے موسم وچ ہوائی اڈے اُتے اُترن لئی مدد دیند اے عام شہری ورتا وے وچ ریڈار محکمہ موسمیات دے کم آؤندا اے محکمہ موسمیات آون والے موسم دا ریڈار راہیں گوٹھ لاکے پیشین گوئیاں کردا اے۔ جدید ترین ریڈار سائنس دانان نوں خلا وچ وڈے وڈے راکٹ تے خلائی سٹیشن گھلن وچ مدد کردے نیں۔ چن دی سطح اُتے غیر خیریت نال اُترن والے امریکی خلا باز وی ریڈار راہیں ایہہ کا نامہ کر دکھاوَن دے قابل ہوئے سن۔ دن بدن نویاں ٹیکنیکاں ورت کے ریڈار کوں نت نویں کم لئے جا رہے نیں تے ویلے دے نال نال ایہہ دے گن و دھدے جا رہے نیں۔ ایس لئی ایس ویلے مستقبل دے ریڈار دے بے حد انوکھے کماں بارے پیشین گوئی کرنا وی اُوکھا ہو گیا اے۔

(ریڈار)

حسین شاد

پورانال محمد حسین شاد تے حسین شاد قلمی ناں اے۔ 24 فروری 1936ء نوں چکو کی ضلع جاندھر (مشرقی پنجاب بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم ہوشیار پور (بھارت) وچ حاصل کیتی۔ 1947ء نوں قیام پاکستان ویلے گوجرانوالہ دے اک پسٹڈ وچ آن دستے تے میٹرک دا امتحان گوجرانوالہ توں پاس کیتا۔ بعد وچ پنجاب حکومت دے پی ڈبلیو ڈی محکمہ وچ ملازم ہو گئے۔

سرکاری ملازمت دے نال نال اوہناں نے لکھن پڑھن دا کم وی جاری رکھیا۔ کہانی، ڈرامہ تے شاعری ایہناں دے میدان نیں۔ اوہ ریڈیو تے ٹیلی ویژن دے پروگرام دی کمپیئرنگ وی کر دے نیں۔ اوہناں دے کئی ڈرامہ سیریل پنجابی زبان وچ ٹیلی کاسٹ ہوئے نیں۔ ریڈیو پاکستان دے پروگرام ”سوہنی دھرتی“ وچ اوہناں دی آواز کئی ورہیاں توں گونج رہی اے۔ اوہ جنگ اخبار وچ ”راوی رت“ دے عنوان نال پنجابی کالم وی لکھ رہے نیں۔ ماہنامہ لہراں لاہور تے ماہنامہ پنجابی ڈائجسٹ لاہور دے مدیر بنے نیں۔ اوہناں دیاں پنجابی کہانیاں دا مجموعہ ”شہر تے سُفنے“ تے شاعری دا مجموعہ ”موسمِ سلی بارڈ“ شائع ہو چکا اے۔ پر اوہناں دا خاص میدان کہانی کاری اے۔ اوہناں نے پنجابی افسانے نوں نواں اسلوب تے نویں موضوع دتے نیں۔ اوہناں نوں اپنے فن اتے پورا پورا عبور حاصل اے۔ اوہناں دے موضوع ساڈے معاشرے دے ہوندے نیں تے کردار وی جیوندے جاگدے چلدے پھردے محسوس ہوندے نیں۔ حسین شاد نے عام طور تے نچلے تے درمیانے طبقے وچوں اپنیاں کہانیاں دے مضمون لئے نیں۔ اوہ تنقیدی حوالے نال وی اپنا اک مقام بنا چکے نیں۔

گھسمیلا چانن

شبنو کہہ رہے خیالاں دی دُنیا وچ گواچ گئی سی، دُور پار دے دیلیاں دی اتھی لنگی
 دُھند وچ۔ شبانہ بُوہے دی سرول اُتے بیٹھی ویٹرے وچ کھلے ہنیرے دچوں گواچی
 ہوئی شبنونوں پٹی بھال دی سی۔ ویٹرے دے کھلے ہوئے ہنیرے وچ پرے کر کے
 باہر کھلن والے بُوہے دے کول ایویں تھوڑا جناتے گھسمیلا جیہا چانن اُبھر داتے
 نما ہو جاندا سی۔ اصل وچ ویٹرے دی ایس نکرے ستاں⁷ درہیاں دی عمر دا اوہا نکا دیر
 زمین اُتے لیکاں واہن دی کسے بے مقصد کھیڈ وچ رُجھیا ہو یا سی۔ شبانہ نوں دُکھ
 ہو یا اوہا شبنو والا روپ وی ایسے طرحاں دے کئی بے مقصد کھیڈ کھیڈا رہندا سی۔
 شبانہ جوان ہوئی تے شبنو اوہدے نال ای سی۔ اجے دو ہفتے پہلاں تائیں اوہدی ماں
 اوہنوں شبنو اکھدی اکھدی اک دم چُپ جیہی کر گئی سی۔ جُن کوئی وی اوہنوں شبنو نہیں سی
 اکھدا۔ اوہدی ماں جس ویلے شبنو کہہ کے واج مار دی سی تے اوہنوں انج لگدا سی جوہیں
 ویٹرے وچ کنیاں ساریاں باڑیاں ہسن لگ پٹیاں ہون تے شبانہ اوہناں اُتے حکم چلا
 رہی ہووے۔ پراج شبانہ دہیز اُتے بیٹھی ہنیرے ویٹرے وچ جیہدی اک نکر وچ اوہے
 دیر دی موجودگی نے گھسمیلا جیہا چانن کیتا ہو یا سی اپنے توں وچھری ہوئی شبنونوں بھال دی
 پٹی سی۔ اوہنوں شبنو دے ہا سنے اوہدے رو سے تے اوہیاں ضداں اڑیاں مڑ مڑ یاد
 آؤندیاں سن۔ یاداں جیہناں دا کوئی وجود نہیں ہوندا۔ جیہناں نوں تسیں پھڑکے کول نہیں
 بھٹا سکدے۔ یاداں تے پرے کھلتیاں پنیرے بدل بدل کے جھکائیاں دیندیاں ہندیاں
 نہیں تے بندہ اپنی بے ہوشی تے مجبوری دے دُکھ جرن توں سوا کچھ وی نہیں کر سکا۔
 شبانہ نے اپنے سرنوں اک زور دا ہلونا دتا، یاداں دی گڈھ نوں پرے سُٹیا اپنے

کھلے ہوئے خیالوں تے گواچی ہوئی روح نوں سمیٹیا، فیر ٹرے گوہ نال لیکال ایکدے آفتاب ول تکیا۔ ایہنوں جوان ہوندیاں کتے ورہے لگن گئے۔ کس طرحاں راتوں رات ایہہ اک چائن مینار واٹگوں اُسر کے دیہڑے دیاں کندھاں توں اُچا ہو سکدا اے۔ کس طرحاں ایہہ میرا تے ایس گھروا رکھا بن سکدا اے۔ کس طرحاں میرے پیو دے گواچے خاندان دی نشانی بن کے اوہدے ہون دی گواہی دین جوگا ہووے گا۔ خوف تے بے یقینی نے آفتاب دے چائن وجود نوں حالے تائیں شبانہ دیاں نظراں وچ گھسیدل جیہا کیتا ہو یا سی۔

شبانہ نوں بے یقینی تے بے وساہی دے اُتھے کھوہ وچ اوہدا وڈا بھرا نور ایس طرحاں لٹکا گیا سی کہ اُتانہ اُبھرن دی اوہدے وچ سکت ای باقی نہیں سی رہی۔ اوہ سوچدی سی کہ ماں نوں انج نہیں سی کرنا چاہیدا۔ اوہنے سارا پیار تے مکمل حیاتی اک پل وچ ای نور اُتوں وار دتی سی تے اپنی شبو واسطے کھھوی نہ چھڈیا۔ سگوں اوہدے کولوں تے اوہدا اپنا آپ وی کھوہ لیا۔ شبو تے بن کدھرے ہے اسی نہیں۔ بن تے بس شبانہ اسی رہ گئی اے جیڑی بے یقینی تے بے وساہی دے اُتھے گنگے کھوہ وچ لٹکی پئی اے تے اوہدا نکا ویرا یہناں دکھاں توں انجان اے۔ اوہنوں تے اکاپتہ نہیں اے کہ اوہدی بھین کیڑے کھوہ بے وچ کھب گئی اے۔ نہ اوہ اوہنوں ایس اُتھے کھوہ تے گنگے کھوہ بے وچوں کدھن جوگا اے تے نہ اسی واج مار کے حوصلہ دین جوگا اے۔ اوہ تے آپ کسے ویلے وی کھیڈن واسطے چن منگ سکدا اے۔ میری حیاتی دا تے اوہ آپوں چن اے پر پہلیاں تاریخاں دا چن، چودھویں دا ہون لئی تے حالے بڑیاں اسی کالیاں راتاں میری اڈیک دی راہ وچ کھلوتیاں ہو یاں نہیں۔ اڈیک وی لائی اسی جا سکدی اے۔ تا نگھ وی لگ سکدی اے پر ایہہ بے یقینی، ڈر، خوف اُن ڈٹھیاں موتاں دا ڈر خوف پر اوہ تے چودھویں دا چن سی۔ نور تے پورے گھروا نکھریا ہو یا چائن

سی، خیر او جتنے اپنے آپ نوں آپ گرہن لالیا۔ اپنا حُسن، اپنی جوانی اپنا جو بن بھر باچا پن
 آپ گوا لیا۔ اوہنے اپنے آلے دوالے زہری دھوئیں دے کالے بدل انج کھلائے
 کہ ادہ اپنے سارے وجود سمیت گواچ گیا۔ اپنے سلکھنے لہو وچ زہری زہر بھر لیا تے
 میرے لئی ہنیرے اسی ہنیرے، ڈر، خوف، بے یقینی تے لمی جُدائی تے اُدیک ایہو
 اسی مقدر اے۔

کڈے سوہنے دن سن، خوشحالی تے ہاسے توت دی کوڑھی تے سحری چھاں انگوں
 سارے گھر وچ کھلے ہوئے سن۔ انور دیاں گھاں مٹھیاں پیاریاں باسیاں بھریاں،
 شان اسی دکھری سی ادہناں دے گھر دی۔ اک دن پتہ نہیں کس طرحاں ظالم پھر اُتریا، انور
 نے ٹھک کر کے باہر لوہا کھولیا تے اوہی زبان وچوں بکھن والے اکھر زخمی سن، وڈھے
 ٹکے ہوئے۔ کسے نوں کچھ دی سمجھ نہ آئی۔ شبانہ حیران تے ماں پریشان۔ اکھراں می وڈھ
 ٹمک و دھدی گئی۔ اوہے چہرے داچا پن تے رنگ سواہ ورگا پچکا ہو گیا تے اوس
 ویلے پتہ لگا کہ انور تے ہیر وٹن پیندا اے۔ ماں تے شبانہ دے مونہوں ہوکا جیہا نکلیا۔
 اُتلا ساہ اُتے تے تھتے داساہ تھتے۔ ماں نے دو ہتھ سہر وچ ماری۔ جھین نے ہتھ
 سینے اُتے رکھ لیا جیہدی محراب تھتے دل دا فافوس زور زور دی ڈولیا۔

دلیر اُتے بیٹھیاں شبانہ نے بے دھیانی وچ اپنے متھے تے لگے پھٹ دے
 نشان نوں ہتھ لایا تے زخم جویں اک دم جاگ پایا ہووے۔ اوہ سکولوں پڑھا کے آئی سی۔
 بوچے تیکر آن دا کسے نوں پتہ وی نہ لگا۔ انور زخمی لفظاں نال کچھ کہہ رہیا سی تے کمرے
 دیاں شیواں نوں ایدھر اُدھر سٹ رہیا سی۔ اوہدا وجود وی اوہدے لفظاں طرحاں
 بے لہو لگدا سی۔ بے یقینا ڈاٹواں ڈول۔

”توں — توں کیوں نہیں سمجھدی ماں میںوں کتنی زبردست ضرورت اے
 پیسیاں دیں ماں میرے اندر دے سینے وچ، میرے سارے وجود وچ جوکاں اُتر

آیاں نہیں جتنی دیر تائیں دھواں، ہیر و عن دھواں میریاں رگاں وچ نہیں اترے
 گا۔ ایہہ جوکاں میری رت دے گھٹ بھر دیاں رہن گیاں۔ میری نس وچ چوڑھیاں
 وڈھ دیاں رہن گیاں۔ ماں، بچا لے مینوں خدا دے واسطے پیسے دے مینوں پیسے
 دے ماں“

انور نے اپنے کنبہ بے بہتیاں نال ماں دی چادر دے پتے نوں بھڑایا ہو یا سی۔
 اوہ سارا وجود وی کتب رہیا سی اوہ چادر نوں زور زور نال ہونے دے رہیا سی تے
 ماں دی چادر سرتوں ڈھک کے اوہ بے پیراں اُتے دگ پئی سی۔ ماں نے الماری
 وچوں اپنا بٹوا کڈھیا تے انور نے اوہ بٹوا ماں کولوں کھوہ لیا تے پاگلن وانگون وحشاں
 دی طرحاں بٹوے چوں سارے نوٹ کڈھ لئے تے بے واتا وڈے بوبے
 ول بھیج ٹریا۔ اوس ویلے شبانہ بوبے وچ اوہ راہ ڈک کھلوتی۔ پر انور اُتے وحشت
 سواری سی۔ اوہ خورے ساریاں رشتیاں دا تقدس دھوئیں وچ گواچکیا سی۔ اوہ نے
 اپنے پورے زور نال شبانہ نوں دھکا دے کے پرے سٹ دتا تے باہر ول نش گیا۔
 شبانہ داسر بوبے نال ٹکرا کے زخمی ہو گیا۔ رت دی پھواروگی پر شبانہ فیر دی انور دے
 پچھے نس پئی۔ اوہا کالر پچھوں پھڑکے کھچیا۔ ”منہیں جان دیاں گی میں تینوں“ پیسے
 واپس کر دے ماں نوں کیوں ڈاکو بن گیا ایس اپنے اسی گھر نوں لٹ رہیا ایس۔ انور نے
 اوہنوں فیر اک دھکا دتا تے شبانہ پچھے نوں دگ پئی ماں نے اگانہہ ددھ کے سانہو
 لیا۔ پر انور نش گیا سی۔ لہو نال رنگے مستھے نوں ماں نے اپنی چادر دے پتے نال صاف
 کر کے زخم اُتے پتی بھہ دتی۔

ایس توں مگروں انور نوں گھر لٹنوں کوئی نہ روک سکيا۔ اوہ ہیر و عن دے نشے
 وچ ڈبا گھر وڑا تے سب کچھ ہونجھ کے لے جاندا۔ شبانہ تے ماں نکلے آفتاب نوں
 اپنی جھولی وچ لکا لیندیاں۔ کدھرے انور دے مکروہ پر چھا دیں آفتاب نوں وی گرہن

نہ لادین۔ نور خالی تے بے وادیاں اکھاں نال سب نوں تکدا تے گھرنوں ٹٹ پٹ
کے لے جاندا۔ شبانہ تے ماں نوں بے آسرا تے کمزور ہوں دا دکھ دے کے مڑا دس
دن ای آؤندا جس دن فیروہنے ٹٹ مار کرنی ہوندی۔

اخیر گھر اُجڑ گیا۔ گھر دا بھاٹا ٹینڈا، ماڑا موٹا جیٹرا فریجرا وہ گھنے لٹے بے اوہنے
ہونجھ کے دھوئیں راہیں اڑا دتے۔ گھر دے نال نال ماں دھی دے پرس تے
سوٹ کیس دی خالی ہو گئے تے دل بھر گئے۔ دکھاں درواں نال اکھاں وچ بے آسی
دی دھوڑ دورتا ئیں کھل گئی جتنے ہنجواں دے پانی نوں خشک کر دتا۔ جدوں کچھ دی باقی
نہ پچیا تے نور نے گھر آؤنا ای چھڈ دتا، اوہ کدھرے نشے بازاں دے ڈیریاں تے ننگی
زمین اُتے بن پانی دی چھی دا لگوں تڑوٹا پیا رہندا تے ایہہ آس لائی رکھدا کہ خورے کوئی
پرانابیلی اوہنوں ہیر وٹن بھرے سگریٹ دا اک آدھ سوٹا لوادیو لے پرکون۔ سب نوں اپنی
اپنی پٹی ہوئی سی۔ ہر کوئی اپنی سولی اُتے آپ ای لکھیا ہو یا سی۔ بے رحمی تے بے مروتی
دے ایہہ موسم اوہدے ذہن دیاں باریاں وچوں جھانکدا۔ اوہ واپس گھر پر تن دا سوچدا
پرہن خورے توبہ دے ویلے بیت چکے سن۔ گھر جان دی ہمت ہُن نہ اوہدے جُتے وچ
سی نہ روح وچ تے نہ اوہ دیاں اکھاں وچ سی، بے جان لاش زمانے دیاں ٹھوکر لں
وچ تے بے رحم سمے دے پیراں تھلے دھولی ہوئی۔ اوہنے اپنیاں اکھاں بند کر لئیاں
ساہ گوا دتا تے روح خالی کر لئی ہمیش لئی۔

گھر انوردی لاش اپڑی تے شبانہ دیاں اکھاں تے ماں دا دل پاسٹ
گیا۔ گھروں دو جنازے چکے گئے۔ انور گھروں باہر رہندا سی تے شب توں دے آسرا
جیوندی سی۔ انور جیوندی سی تے ماں روز مردی سی۔ آج اوہ مر گیا تے ماں دا روز دا
مرنا جیونا نک گیا۔ اوہ ایسی موت مر یا جیٹری مانواں نوں بے موت مار دیندی اے
تے بھیٹاں نوں بے آسرا کر دیندی اے۔

شبانہ گھر دے بُو ہے دی سر دل تے بیٹھی گواچی ہوئی شبنونوں بھال دی سی یاں
 ماں دی اڈیک وچ سی یاں فیر اپنے جوان بھرا دے آون دی آس لاکے بیٹھی سی جیہڑا
 ظالم نشے دی پھانسی چڑھ گیا سی۔ اوہ بھرا جیہڑا بھرے گھر دار رکھاتے اوہ دے موئے
 پیٹو دی نشانی سی۔ کون کسینوں پچھے کہ شبانہ توں کسیدی آس تے دہیز تے بیٹھی اس۔
 کدی گئے وی مڑ کے آئے نیں۔ اوہیاں خالی اکھاں وچ سوائے خوف دے کچھ نہیں
 سی۔ پر دُور پرے وی مڑے ہنیرے کونے وچ آفتاب دا گھسمیلا چانن ہولی ہوئی کھنڈ
 جا رہیا سی۔ اوہیاں بے جان اکھاں وچ روشنی دی اک لکیر ابھر رہی سی۔ "آفتاب دا
 چانن" اوہی روح وچوں اک آس بھری آواز ابھری۔ ایہہ چانن اسی میرا کل اے اوہ دے
 آلے دوالے کھلری بے یقینی تے بے وساہی، ڈرتے خوف دے ہنیریاں دی تنی ہوئی
 چادر وچوں روشنی دیاں کرناں اوہ دے چہرے اُتے پے رہیاں سن۔ انج چا پداسی جویں
 اوہنے گواچی ہوئی شبنونوں لبھن دی راہ لبھ لئی ہووے۔ میرا ویر، میرا آفتاب آون والی
 بھلک وچ ضرور چمکے گا۔ گھر دے سارے ہنیرے مک جاون گے۔ کوئی موت دا
 سودا اگر ایہدیاں رگاں وچ زہر نہیں اتار سکے گا۔ میں اوہ ہتھ توڑ دیاں گی جیہڑا ایس
 آفتاب نوں گمناون دی کوشش کرے گا۔ اوہنے اگانہہ دودھ کے آفتاب نوں اپنی
 چادر دی بکل وچ کولیا۔ ایہہ گھسمیلا چانن چودھویں رات دا چن بنے گا۔ انج چا پداسی
 جویں اوہنے اپنے پورے گل نوں محفوظ کر کے شبنونوں لبھ لیا ہووے۔

(غیر مطبوعہ)

ڈاکٹر سید اختر حسین اختر

ڈاکٹر سید اختر حسین اختر 3 مئی 1937ء نوں مالاکنڈ ڈوئیرن دے ضلع دیر دی تحصیل
 اچ دے اک پنڈ کوئی گراں وچ سید برکت علی شاہ ہوراں دے گھر پیدا ہوئے۔ مڈھلی
 تعلیم اچ، بٹھیل مردان تے پشاور توں حاصل کیتی۔ 1954ء وچ میٹرک پاس کرن مگروں
 سر دے محکمے وچ ملازم ہو گئے۔ 1958ء وچ لاہور آئے۔ بی اے بی ٹی کرن مگروں
 1962ء وچ سکول ٹیچر مقرر ہو گئے۔ اسلامیہ ہائی سکول ملتان روڈ دے ہیڈ ماسٹر رہے۔
 فیسٹر ڈھارٹ سکول ٹیچر روڈ دے پرنسپل رہے جمحقوں 1997ء وچ ریٹائر ہوئے۔
 اوہناں دیاں انتظامی صلاحیتاں اسی اوہناں دیاں تحریراں نوں منظم تے سونہیاں
 بنادیندیاں نیں۔ آپ دی مادری زبان پشتو اے پر اوہ جدوں دے پنجاب وچ آئے
 پنجابی زبان تے ادب دی سیوا اک آپجے تے سچے جذبے نال ایس انداز وچ کیتی کہ وہ
 خالص پنجابی ای لگن لگ پئے۔ ایسے جذبے پاروں 1976ء وچ ایم اے پنجابی کیتا
 تے پنجاب دیاں لوک رسماں لوک عقیدے تے لوک ڈرامے دے حوالے نال بوہت
 اچھی پدھر تے تحقیقی تے علمی کم کیتا۔ ہن تک اوہناں دا شعری مجموعہ ”دل دیاں پیڑاں“
 1966ء وچ شائع ہویا۔ ایس توں دکھ ”کھلے موتی“ نثری مضموناں دا مجموعہ 1966ء
 وچ تے ”پنجابی کمپوزیشن“ شائع ہوئے۔ پنجابی زبان تے ادب دے معیاری سالے
 ”لہراں“ نوں سلسل 27 ورہیاں توں جاری رکھنا اوہناں دا اک ہووے سنہرا کارنامہ اے۔
 جیہدے راہیں اوہ پنجابی زبان دی خدمت کر رہے نیں۔

پنجاب دیاں لوک رسماں

لوک رسماں اصل وچ ساڈی رہتیں دیاں ای پیداوار نہیں تے کسے وی معاشرے دے اچھے تے بُرے وسیب تے وسیکاں دی امیری یاں غریبی داسیشہ دکھان والیاں ہوندیاں نہیں۔ ایہہ چنگیاں وی ہوندیاں نہیں تے بُریاں وی — سادہ وی تے گھلڑا وی — لوکاں تے بھارپان والیاں وی تے ادھناں دا بھار ہولا کرن والیاں وی — سماجی حالت نوں خوشگوار بنان والیاں وی تے ایہنوں تباہ برباد کرن والیاں وی — سگوں اچ آکھنا چاہیدا اے کہ مجموعی طور تے ملک تے قوم دی اُساری کرن والیاں وی تے بعض حالتاں وچ ایہنوں گراوٹ دے ڈونگھے کھڈیاں وچ سسٹن والیاں نہیں۔ لوک رسماں بھانویں کوئی قانون تے نہیں ہوندیاں پر فیروں ایہہ قانون نالوں دودھ وقعت تے اہمیت رکھن والیاں کھن پڑھن وچ آئیوں بناں اسی سینہ بسینہ چلندیاں رہندیاں نہیں۔ لوک رسماں دنیا دے ہر ملک تے ہر خطے وچ ہوندیاں نہیں۔ ایہہ دکھری گل اے کہ مختلف مکاں وچ ایہناں دیاں شکلاں دکھو دکھ ہوں۔ ایہہ رسماں سماج دا اٹوٹ انگ ہوندیاں نہیں۔ کئی واری کجھ اصلاح پسند لوک دل کے جے کسے بھیڑی تے مکروہ قسم دی رسم نوں مکنا چاہن وی تے مکا نہیں سکدے کیوں جے ایہہ رسماں لوکاں وچ اینیاں رچ گئیاں ہوندیاں نہیں کہ ایہناں نوں مکان دا جتن کرن والے نوں پاگل سمجھیا جاندا اے۔ خاص کر کے پنجاب دے واسی تاں صدیاں توں ایہناں نوں نمک داسٹہ بنائی پھر دے نہیں تے ہر حال وچ ایہناں نوں اپنان تے پورن دی کوشش کردے رہے ہیں — جدوں تائیں ساڈے پرانے زمانے توں چلدے ایہناں رواجیاں نوں پورا نہ کیتا جاوے ساڈی عزت قائم نہیں رہندی۔ نمک لتھ جان دا ڈر ہوندا اے۔ سگوں کئی وارتاں ایس نمک دی خاطر تن من دھن دی

بازی وی لا دتی جانندی اے۔ ساڈے ایتھے عام طور تے شادی ویاہ دیاں رسمیں
 بڑیاں دھوم دھڑکے نال منائیاں جانندیاں نیں۔ پر ایس دھوم دھڑکے دانستھیاں
 سارا می قرض لئی ہوئی رقم دیاں سود سنے بھاریاں قسطل اتارن دا مسئلہ پیش آؤندا
 اے تاں شادی خانہ آبادی دی تھاں خانہ بربادی دا نقشہ بن جانندی اے۔ بیہڑے
 بندے دی شادی اُتے قرض لیا گیا ہوندا اے اوس وچارے دا ایس قرض دی واپسی
 کردیاں کردیاں لک دوہرا ہو جاندا اے۔ ایسے گھڑ وچ اوہدی اولاد جو انہی لے
 تے فیراوہ اپنی اولاد دیاں ویاہوں شادیاں اُتے اوہو کچھ کردا۔ جے جیہڑا کچھ نک رکھن
 لئی اوہدے پاپیاں کیتا سی۔ تے ایہہ چکر لہجے اگلیاں کئی پڑھیاں تاہیں چلدا رہندا اے۔
 لوک رسمیں دے کچھ نقصان دی نیں تے کچھ فائدے دی۔ مثال دے طور تے
 پنجاب وچ ورتن بھاجی نوں خاص اہمیت حاصل اے۔ ایہہ اصل وچ رہتل دا لین
 دین اے۔ جے اج تسیں کہے دی شادی یا خوشی غمی دے موقعے اُتے کچھ ورت ورتا
 آئے او تے کل کلاں نوں اوہ تہاڈے کہے اجیہے موقعے اُتے تہاڈے نال تہا تھوں
 اسی ورتے گا یعنی تہاڈی دتی ہوئی رقم توں کچھ ودھ رقم ای تہا نوں دے کے جاوے گا۔
 انج دکھو وکھ موقعیاں اُتے تسیں لوکاں نوں تھوڑا تھوڑا کر کے جو کچھ دتا ہوندا اے اوہ
 اک مٹھ تہا نوں اوس ویلے مل جاندا اے جدوں تسیں کوئی ویاہ شادی کر دے او۔ اوس
 خوشی دے موقعے اُتے تسیں جیہڑا خرچ کرنا اے اوہا چنگا چوکھا حصہ تہا نوں موڑوین
 بھاجی راہیں مڑاؤندا اے تے انج تہاڈے اُتے قرض دا بھار ہولا ہو جاندا اے۔
 بعض تھانواں اُتے ایس نوں ہور بہتر شکل وچ ورتوں وچ لیا یا جاندا اے۔
 مثال دے طور تے عقیقہ یا ورہے گنڈھ (سالگرہ) دے موقعے اُتے تہاڈی
 ورتی ہوئی رقم مڑاؤے گی تے ایس رقم نال تہاڈی کوئی ویلے دی لوڑ پوری ہو
 جاوے گی۔

انچ پنجاب دیاں لوک رسماں وچ معاشرتی لین دین دا معاملہ اے۔ اوہدے وچ عورت نوں خصوصی اہمیت حاصل اے۔ عورت بھائیوں دھی ہووے، نوہنہ ہووے ماں یا بھین ہووے۔ ویاہ شادی یا کسے خوشی دے موقعے اُتے ایہنوں سب توں ودھ حصہ ملدا اے۔ ایہہ شاید ایس لئی کہ ساڈے ایہتھے پتریاں دی نسبت دھیاں نوں جائیداد وچ حصہ نہیں ملدا۔ جے ملدا وی اے تے نہ ہون دے برابر تاں اسی ایہہ رسم بنائی گئی پئی جن توں لے کے مرن تاں ایہنوں پاپیاں ولوں کجھ نہ کجھ ملدا ای رہوے۔ سگوں ایہدے مرن مگروں وی دوہتریاں نوں ناکیاں ولوں کجھ نہ کجھ ملدا ای رہندا اے فیروزا خوشی دے موقعیاں اُتے اسی نہیں سگوں اوہدے سوہریاں ول کسے وڈیرے چلانا کر جان ویلے دی اوہدے پکیاں ولوں کجھ نہ کجھ ملدا اے۔ انچ دیاں ہووے کئی رسماں نہیں جیہڑیاں ریتل دیاں کئی مسئلیاں نوں بڑے سچ نال حل کر دیاں نیں تے ایہہ سماج وچ بڑی اچھی تھاں رکھ دیاں نیں۔ ایہناں رسماں نوں تن حصیاں وچ ونڈیا جاسکدا اے :

(۱) خوشی دیاں رسماں (۲) غمی دیاں رسماں (۳) عام ریتل رسماں۔

ایہتھوں دے وٹیک دی تن طبقیاں وچ ونڈے ہوئے نیں :

۱۔ اُچے درجے دے امیر گریز سرمایہ دار تے جاگیراں والے۔

۲۔ وچلے طبقے دے لوگ۔

۳۔ ہیٹھلا تے غریب طبقہ۔

اُچے طبقے دے لوکیں تاں ایہہ رسماں گج وچ کے مناندے اسی نہیں پرچکا لے تے ہیٹھلے طبقے دے لوکیں وی ایہناں رسماں رواجاں نوں بھجان وچ کوئی کسر نہیں چھڈوے۔ ایس واسطے ایہہ رسماں اصل وچ تک دامشہ بنیاں ہویاں نیں تے جوہن تسی جان دے اوپئی تک تے آخر ساریاں دے موہنہ اُتے لگا ہویا اے۔ ایس

کر کے کیہ غریب تے کیہ امیر، ایہدی سنھال توں ساریاں ملے اپنا دین ایمان بنالیا اے
 تے ایہناں رسماں دے جال وچ سارے دے سارے انج جکڑے پئے نہیں پئی
 ایہناں توں خلاصی مشکل ای نہیں سگوں ناممکن جیسی نظر آؤمندی اے۔ جیہڑا ایہناں توں
 چھٹکارے واسوچے اوہنوں پاگل تے کنجوس سمجھیا جاندا اے۔ ایہہ رسماں دی لوک
 عقیدیاں وانگ اوس رے ملے سماج دی پیداوار نہیں جس وچ ہندو، مسلمان، سکھ
 تے عیسائی اکٹھے رہندے سن تے نال نال رہن والیاں دا اک دوجے اُتے اثر پینا اک
 قدرتی امر اے۔ ایس لئی ایس ملی ملی رہتل دی پیداوار ایہہ رسماں اینیاں پکیاں پیڈیاں
 نہیں کہ پاکستان بنی مگر دی ایہہ اوسے ای آہرنال نبھائیاں جارہیاں نہیں جس آہر
 نال ایہہ پاکستان بنی توں پہلاں رے ملے سماج وچ نبھائیاں جاندیاں سن۔

(ماہنامہ لہراں)

شاعراں دے تعارفی نوٹ

جہنناں شاعراں دے تعارفی نوٹ گیارھویں جماعت دی کتاب وچ موجود نہیں
اوجھناں شاعراں دے تعارفی نوٹ ایس جتھے وچ شامل نہیں کیتے گئے۔

منظم کے ماخذ

1- سیف الملوک : میان محمد بخش مرتبہ اقبال صلاح الدین	12- کلارک رکھ : بشیر مندر
2- راقبہ قصویٰ یان نعتاں : راقبہ قصویٰ	13- ہار دی سار : اقبال صلاح الدین
3- آکھیاں بابا فرید نے : مرتبہ محمد آصف خاں	14- ہسکر دوپہر : رؤف شیخ
4- کافیاں شاہ حسین : ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ	15- سرگھی داتا : سلیم کاشر
5- ابیات بابو : مرتبہ سلطان الطاف علی	16- یاداں : ڈاکٹر رشید انور
6- کافیاں بکھے شاہ : بکھے شاہ	17- تولی چن اچھال کوئی : منظور وزیر آبادی
7- ہیر وارث شاہ : مرتبہ شریف صابر	18- اکھیاں دے پرچھاویں : الطاف قریشی
8- دیوان فرید : مرتبہ نور احمد خاں فریدی	19- مورچلہ دیاں سوچاں : علی محمد ملوک
9- کرم پھلواڑھی : استاد کرم امرتسری	20- تنے داروگ : اکرام مجید
10- سنہری کلیاں : فیروز دین شرف	21- جاوید نامہ دلپنجانی ترجمہ : شریف کنجاہی
11- چن دی کھاری : علامہ یعقوب انور	22- دیوان غالب منظوم ترجمہ : اسیر عابد

مولوی لطف علی بہاولپوری

مولوی لطف علی ملتان وچ 1716/1714ء نوں پیدا ہوئے۔ پر آپ دی حیاتی وارک وڈا عرصہ ریاست بہاولپور وچ گزریا جس پاروں آپ مولوی لطف علی بہاولپوری مشہور ہو گئے۔ آپ حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانی دے مرید سن۔ آپ اسی سال دی عمر وچ 1794ء نوں وفات پا گئے۔ آپ دامزار میو مبارک وچ اے۔ آپ دی مشہور تصنیف ”سیف نامہ“ (مثنوی سیف الملوک) اے جیہڑی عبدالغفور قریشی ہوراں دے مطابق پہلی واری کانپور (بھارت) وچوں 1879ء نوں شائع ہوئی۔ ایہہ مثنوی جنوبی ایشیا وچ پہلی واری دکنی زبان وچ ملان غواصی نے ترجمہ کر کے شائع کرائی تے پنجابی وچ ایہہ مشرف مولوی لطف علی ہوراں نوں حاصل ہویا۔

آپ نوں بچپن توں ای شاعری دا شوق سی۔ شاعری وچ علی حیدر ملتان ^{رحمۃ اللہ علیہ} نوں اپنا استاد بنایا۔ آپ نے اپنی اعلیٰ تعلیم مولوی نور محمد ہوراں دے مدرسے توں حاصل کیتی تے روحانی تربیت اپنے مرشد پاک تے استاد محترم دوواں کولوں مکمل کیتی۔

سیف الملوک (سیف نامہ) توں دکھ وی آپ نے شاعری کیتی۔ خواجہ غلام فرید ^{رحمۃ اللہ علیہ} آپ دے فکر تے فن دے بڑے قدردان سن۔ آپ نے ایس مثنوی وچ صرف داستان بیان کیتی اے۔ عربی تے فارسی دے اکھری درتے نیں۔ سراپا نگاری تے منظر نگاری دے حوالے نال آپ دازور بیان دیکھن تے پڑھن نال تعلق رکھدا اے۔

حمد باری تعالیٰ

جس جہاں مکان اُتے تھیا روشن نورِ خدائی
کُن فیکون کنوں جس فتادے بنا جہاں بنائی

شاید ہے اُوں واحد تے دُھر توڑ کنوں بکڑائی
تھقبھیں باجھ کھڑا پس حکم گنبد صاف سمائی

بُت آدم دا خلقیس خاکوں دے زینت زیبائی
راحت رُوح رلائس تیس وچ کر حکمت دانائی

طلعت ہر مخلوق مصور رنگاں رنگ رنگائی
ہک چہرہ شب رنگ دُسیجے ہک جلوہ سیمائی

ہکڑیاں کُوں باد شاہی بخشی بکنیاں شہر گدائی
ہکڑیاں کُوں کُلا ندیس گزے ہکڑیاں غرض نہ کائی

ہکڑے نقش نگار دیکھن ہک کرن حصول صفائی
ہکڑے مرد قیاس فکر دے ساتھ عقل مہرائی

ہکڑیاں تے آسان کیتس چا، جان کندن تلخائی
ہکڑیاں دی تلخائی توں وت جان لبیاں تے آئی

سیفل نامہ (مثنوی سیف الملوک)

راقب قصوری

راقب قصوری 1883ء نوں قصور وچ پیدا ہوئے۔ آپ نے قصور وچ اپنی تعلیم مکمل کیتی۔ سرسند وچ قیام دے دوران نبی آخر الزماں صلی اللہ علیہ والہ وسلم نال محبت، چاہت تے عقیدت دے جذبے اک خاص لگاؤ دے تحت جاگے۔ ایہہ اوہ مقام سی جتھے آکے راقب قصوری ہوراں نے اپنے آقادی مدح مبارک نوں ای اپنی حیاتی دما مقصد بنالیا۔ آپ جون 1936ء نوں وفات پا گئے۔

پنجابی شاعری دی روایت وچ ادہ اک رجحان ساز شاعر دی حیثیت اختیار کر گئے کیوں جے اوہناں توں پہلاں عام طور تے پنجابی شاعر مشنویاں، جنگ نامیاں، واراں تے قصیاں وغیرہ دے مڈھ وچ حمد، نعت تے منقبت وغیرہ برکت تے عقیدت پاروں درج کردے سن۔ راقب نے پہلی واری نعت نوں اک وکھری صنف سخن دے طور تے اختیار کر کے کئی نعتیہ مجموعے پیش کیتے جیہناں وچ حضرت دی حضورؐ مولادی منظوری، مدینے پاک دی کستوری، نبی پاک دی دُوری، روضے پاک دی چُوری، دیوان راقب تے راقب قصوری دیاں نعتاں (جمع و تدوین ڈاکٹر شہباز ملک) خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔

راقب قصوری دیاں نعتاں وچ حضور اکرم صلی اللہ علیہ والہ وسلم دے روضہ مبارک اُتے حاضری دی خواہش بڑی مچل دی اے۔ اوہ ہر ویلے مدینے دی حضوری دے ٹرندے رہندے سن تے ایہہ کیفیت اوہناں دی اک اک نعت وچ بھری ہوئی اے۔

نعت

یا محمد یا محمد آکھدی کر چھیریاں!
تیری بندی چنگی مندی در ترے دی چھیریاں

برہوں جلیاں لاٹاں بلیاں گلیاں کوکدی
بوٹھڑائیاں کہیاں سائیاں ساناں لوڑاں تیریاں

توں پیارا، توں دلارا، توں سہارا خلق دا
سینے لائیں، ہُن کدائیں عرض عرضاں تیریاں

رُنج نہ جمدی، پستی غم دی کجھ نہ کم دی کاج دی
لائیاں لیکاں سبھ شریکاں نت اڈیکاں تیریاں

نت میں روگی، روگاں جوگی، غم بھوگی روٹداری
موٹی مٹی مکھ دی بھکھی، ہُن کہیاں میں تیریاں

تیری گولی، کد میں بولی، جان گھولی صدقہ ترے
جانہ چھڈ کے، جھولی اڈ کے منٹاں کردی تیریاں

خاک چھانی، میں نمائی میسر اقب ہے گواہ
اُٹے سائیاں ہوڑ ڈھائیاں میں تے سبھ ڈھیریاں

(راقب قصوری دیاں نعتاں)

بول فرید

(رحمۃ اللہ علیہ)

(رحمۃ اللہ علیہ)

(بابا فرید الدین گنج شکر)

فریداروٹی میری کاٹھ دی لاون میری بھکھ
جیہناں کھادی چوڑی گھنے سہن گے دکھ

فریدا چار گواٹیاں ہنڈھ کے چار گواٹیں سم
لیکھا رب منگیسیا توں آیوں کیڑے کم

بڈھا ہویا شیخ فریدا کتبن لگی دیسہ
جے سو ورہیاں جیونا بھی تن ہوسی کھیر

فریدا کوٹھے منڈپ ماٹیاں اُسا رہندے بھی گئے
کوڑا سودا کر گئے گوریں آء پئے

فریدا خالق خلق میں خلق وسے رب مانندہ
منداکس نوں آکھیے جاں تہ بن کوئی نانندہ

فریدا میں جانیا دکھ مجھ کوں دکھ بھائیہ جگ
اُچے چڑھ کے دیکھیا تاں گھر گھر ایہا اگ

(رحمۃ اللہ علیہ)

(آکھیا بابا فرید نے)

کافیاں

رحمۃ اللہ علیہ
(شاہ حسین)

ماٹے فی میں کیمنوں اکھاں درد و چھوڑے دا حال
ڈھواں ڈھکھے میرے مرشد والا جاں بھولاں لال
سولان مار دیوانی کیتی برہوں پیسا ڈے خیال
ڈکھاں دی روٹی سولان داسالن آہیں دا بالن بال
جنگل بیلے پھراں ڈھونڈینڈی اجے نہ پائیولال
کے حسین فقیر نانا شوہ ملے تاں تھیواں نہال

ماہی ماہی گوکدی میں آپے رانجھن ہوئی
رانجھن رانجھن مینوں سبھ کوئی اکھوہیر نہ اکھو کوئی
جس شوہ نوں میں ڈھونڈ دی لدھا شوہ سوئی
کے حسین سادھاں دے میاں نکل بھل گیوئی

رحمۃ اللہ علیہ
(کافیاں مادھولال حسین)

ابیتا

رحمۃ اللہ علیہ
(سلطان باہو)

الف - ایسہ تن میرا چشماں ہو دے تے میں مُرشد دیکھ نہ رجاں ہو
 نوں نوں دے مڈھ لکھ لکھ چشماں ہک کھوللاں ہک گجھاں ہو
 آتیاں ڈٹھیاں صبر نہ آدے ہو رکھتے دل بچھاں ہو
 مُرشد دا دیدار ہے باہو مینوں لکھ کروڑاں گجھاں ہو

پ - پیر ملیاں جے پیسٹ نہ جاوے اس توں پیر کیسہ دھرنا ہو
 مرشد ملیاں ارشاد نہ من توں اوہ مرشد کیسہ کرنا ہو
 جس ہادی کولوں ہدایت ناپیں اوہ ہادی کیسہ پھرنا ہو
 جے سردتیاں حق حاصل ہو دے باہو اس موتوں کیسہ ڈرنا ہو

ک - کھے لکھ کروڑاں تارے دلی کہیتے سے راہیں ہو
 کھے نال بچھائے دوزخ جتھے اگ بے ازگا ہیں ہو
 کھے نال بہشتیں جانا جتھے نت سنج صباہیں ہو
 کھے جیسی کوئی نہ نعمت باہو اندر دوہیں سرائیں ہو

(ابیات باہو)

کافی

بسم اللہ الرحمن الرحیم
(سید بلھے شاہ)

کت کڑے نہ دت کڑے
چھٹی لاه بھڑولے گھت کڑے

ماں پوتی سگر گنڈھیں پایاں
اچے نہ تینوں سرتاں آیاں
دن تھوڑے تے چا مکایاں
نہ آسیں پیکے دت کڑے

کت کڑے، نہ دت کڑے

جے داج دہونی جاویں گی !!
تاں کسے بھلی نہ بھاویں گی !
توں شہ نوں کیوں رھھاویں گی !
کچھ لے فقیراں دی مت کڑے

کت کڑے، نہ دت کڑے

تیرے نال دیاں داج رنگائے نی
اوہناں سوہے سالو پائے نی
توں پیرا لے کیوں چائے نی
جا او تھے لگسی تت کڑے

کت کڑے، نہ دت کڑے

شوہ بھیا ! گھر اپنے آوے
 چوڑا بیڑا تیرے سہاوے
 گن ہو سی تاں گلے لگاوے
 نہیں روسیں نہیں رت کڑے
 کت کڑے ، نہ وت کڑے

رحمۃ اللہ علیہ
 (کافیاں بکھے شاہ)

مقولہ شاعر

رحمۃ اللہ علیہ
(سید وارث شاہ)

بھائیاں با بھجھ نہ مجلساں سو ہندیاں فی اتے بھائیاں با بھجھ بہار ناہیں
بھائی مرن تے پوندیاں بھجج بانہاں بنان بھائیاں پرہے پروار ناہیں

گئے عمر تے وقت پھر نہیں مڑدے گئے کرم تے بھاگ نہ آوندے فی
گئی گل زبان تھیں تیر چھٹا گئے رُوح قلبوت نہ آوندے فی

صلح کیتیاں فتح جے ہتھ آوے کمر جنگ تے مول نہ کیئے فی
تیرے درد دا سبھ علاج میٹھے وارث شاہ نوں دیدنا دیئے فی

بھلا موئے تے دچھڑے کون میلے ایویں جیوڑا لوک دلاؤندا ای
اک بازتھوں کاؤں نے کونج کھوہی ویکھاں چُپ ہے کہ گڑاؤندا لے

کئی بول گئے شاخ عمر دی تے ایتھے آہنا کسے نہ پایا ای
کئی حکم تے ظلم کا چلے نال کسے نہ ساتھ لایا ای

رحمۃ اللہ علیہ
(ہمیر وارث شاہ)

کلام

رحمۃ اللہ علیہ

(میاں محمد بخش)

سدا نہ رسد باز ایں و کسی سدا نہ رونق شہراں
 سدا نہ موج جوانی والی سدا نہ ندیمیں لہراں
 سدا نہ لاٹ چہراں والی سدا نہ سوز تپنگاں
 سدا اڈاں نال قطاراں رہیں کد کلنگاں
 سدا نہیں ہتھ مہندی رستے سدا نہ چھٹکن ونگاں
 سدا نہ چھو پے پامستہ دل مل بہن سنگاں

حسن مہمان نہیں گھر باری کیہ اُسدا فرمانا
 راتیں لٹھا آن ستوئی، فجری کوچ بلانا
 سنگ دے ساتھی لدی جائے اسان بھی ساتھ لڈانا
 ہتھ نہ آوے پھیر مستند جاں ایہہ وقت ولانا

سدا نہیں مرغایاں بہنا، سدا نہیں سر پانی
 سدا نہ شیاں سیس گنداؤن سدا نہ سرخی لانی
 لکھ وار بہار حسن دی خاکو وچ سمانی
 لا پریت مستند جس تھیں جگ وچ ہے کہانی

مگر شکاری کرے تیاری بار چسپند یا ہرنا
 جو چڑھیا اس ڈھینا اوڑک جو جمیا اس مرنا
 لوئی لوئی بھرے کڑیے جے تہ بھانڈا بھرنا
 شام پئی بن شام محسند گھر جاندی نے ڈرنا
 (سیف الملوک)

کافی

رحمۃ اللہ علیہ
 (خواجہ غلام فرید)

کیا حال سناواں دل دا کوئی محسوم راز نہ ملدا
 مونہ دھوڑ مٹی سر پائیم سارا ننگ نموز و بجاہیم
 کوئی پچھن نہ ویہڑے آیم ہتھوں اُسٹا عالم کھلدا

دل یار کہتے کڑلاوے تڑپھاوے تے غم کھاوے
 دکھ پاوے سول بجاوے ایہو طور تیڈے بیدل دا

دل پریم نگر ڈوں تمانگھے جتھاں پینڈے سخت اڑانگے
 نہ راہ فرید نہ لانگھے ہے پسندھ بہوں مشکل دا

رحمۃ اللہ علیہ
 (دیوان فرید)

استاد کرم امرتسری

کرم امرتسری داپورا ناں کرم دین تے تخلص کرم سی۔ آپ امرتسر دے اک راجپوت گھرانے وچ میاں فضل دین دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ دافانڈان پشیمینے تے ریشم دریائی کپڑے دی تجارت کرداسی۔ کرم ہوراں نے صرف مسجد وچ دینی تعلیم حاصل کیتی، آپ نے سید امیر علی (شاہی قاضی)، دی شاگردی اختیار کر کے شعر و شاعری دا سلسلہ شروع کر دتا۔ امرتسر دے نور شاہ جنتی سائیں دے تکیہ وچ کرم ہوراں دا شعری ذوق پروان چڑھیا۔ قیام پاکستان توں بعد لاہور آ کے آباد ہو گئے تے ایتھے اسی 12 جنوری 1959ء نوں 106 ورہیاں دی عمر وچ انتقال کیتا۔ اوہناں نے ساری حیاتی ویاہ نہیں کیتا۔

استاد کرم امرتسری دے شعر علامہ اقبالؒ بڑے ذوق شوق نال سن دے ہوندے سن تے اوہ بابو کرم ہوراں نوں پنجابی دا غالب اکھدے سن پہلے اردو شاعری کردے سن پر آغا حشر دے کہن تے پنجابی شاعری شروع کیتی۔ کرم ہوراں دا پہلا مجموعہ کلام ”گلدستہ کرم“ 1927ء نوں شائع ہو یا سی۔ جس نوں بعد وچ اوہناں دے بھانجے میجر عبدالکریم ہوراں نے ”کرم پھلواری“ دے حوالے نال 1965ء وچ شائع کیتا۔ ایسے طرحاں اوہناں نے استاد کرم دی شاعری تے شخصیت اُتے اک سوہنی کتاب ”تکریم کرم“ 1987ء وچ شائع کیتی۔ استاد کرم نے زیادہ تربیت چومصرے (چوبرگے) لکھے۔ جیہناں وچ اوہناں نے اخلاق، تصوف، سرستی، طنز، قومی رنگ دی شاعری کیتی۔ اوہناں دے کلام وچ بڑا سوز تے درد وی موجود اے۔

چوہرگے

نہیں سفر سامان درست کیتا کیہ کراں گا خاک وچ رُلیا میں
جی چاہوندا اسے پاڑ کے چھوک شاں تینوں کیہ کراں گا خالی پلِیا میں
فرصت ہوندی تے کجھ بنا لیندا، تھوڑے وچ کیہ کردا بھلیا میں
جد میں آیا تے کرم اذان ہوئی ہوگئی نماز تے چلیا میں

زیر دار منصور نوں آکھیا میں 'سن لے گل ایہہ ہے سن لین والی
کمر دوں درس مسجد یا محراب منبر تیری گل نہیں سی دُنیا سن والی
کاہنوں "حق" چھپا کے رکھ دا میں نہ تے میں نہ دنیا ہے رہن والی
کرم منبر تے کس طرحاں آکھ دا میں جیڑی گل سی دار تے کسں والی

ایسے سخت سیاہ سن عمل میرے کہ میں ٹھوکران تھیں پاٹمال ہوندا
پُرزے پرزے کر چھڈ دے لوک مینوں جُدا جُدا میرا وال وال ہوندا
پتھر برس دے دانگ منصور مینوں گریبان دامن میرا لال ہوندا
جے نہ رب دی ذات رحیم ہوندی، کرم ویکھدوں کیہ تیرا حال ہوندا

(کرم پھلوڑی)

علامہ یعقوب انور

علامہ یعقوب انور دا اصل ناں غلام یعقوب تے قلمی ناں یعقوب انوری میا نوالی وچ 1915ء نوں اپنے ویلے دے مشہور شاعر بابو عبد الغنی دقادیسے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک تک تعلیم گوجرانوالہ تے بی اے گورنمنٹ کالج لاہورتوں پاس کیتا، بعد وچ یونیورسٹی لاء کالج تول ایل ایل بی دا امتحان پاس کیتا تے فیروزپنجاب حکومت دے محکمے ایکسائز اینڈ ٹیکسیشن وچ ملازم ہو گئے۔ بعد وچ ملازمت تول فارغ ہو کے لاہور ہائی کورٹ وچ ایڈووکیٹ دی حیثیت نال پریکٹس شروع کردتی۔ علامہ یعقوب انور پوریں 21 جنوری 1974ء نوں گوجرانوالہ وچ وفات پا گئے۔

علامہ یعقوب انور نے انگریزی اُردو تے پنجابی وچ شاعری کیتی۔ اوہ اک چنگے نثر نگار وی سن پنجابی وچ ادہناں دیاں غزلاں دا مجموعہ ”چن دی کھاری“ شائع ہويا اے۔ پنجابی دے کئی صوفی شاعران مثلاً شاہ حسین لاہوری، حضرت سلطان بابو تے بلکھے شاہ دے منتخب کلام دا انگریزی نظم وچ ترجمہ وی کیتا اے۔ اک طویل نظم ”رانی دیس پنجاب دی“ دی تخلیق کیتی۔ علامہ یعقوب انور دا اک ہور سچا کارنامہ پنجابی صنفیاں تے پنجابی اوزان دے عنوان نال بول تے قول اے۔

یعقوب انور نے نویں پنجابی غزل وچ کمال حاصل کیتا اے۔ زبان خالص پنجابی محاورے والی ورتی اے۔ ادہناں دے مضمون وی نویں تے نوکیلے نیں۔ آپ نے پہلی واری پنجابی غزل وچ پنجاب دی واہی بھجی، فصللاں، رکھاں تے رتاں دے حوالے نال تشبیہاں تے استعارے ورتے نیں۔

غزل

چکی دلیلاں دی جدوں کڈھ دی اے گلے رات نوں
سو دہم پھردے نیں مرے آل دوالے ات نوں

اکلا پیاں دے ہنیر وچ ایس دل نوں چھٹکے کلیاں
فجراں دا چانن دی سجن لے جاندے نالے رات نوں

سجناں دے کچلے وانگ میتھوں رات مٹھی مٹھدی
کیہ ایہدے کنیں دیریاں پائے نیں والے رات نوں

اج کون دتے کھول کے اتور مہندے لہی جاگ دا
یا مجتہاں والے جاگدے یا اللہ والے رات نوں

(چن دی کھاری)

بشیر مُنذر

بشیر احمد اصل ناں اے تے تخلص مُنذر سی۔ گجرات وچ 3 جنوری 1925ء نوں ملک حسن محمد دے گھر پیدا ہوئے۔ زمیندارہ ہائی سکول توں میٹرک تے زمیندارہ ڈگری کالج توں بی اے دا امتحان پاس کیتا۔ روزگار دے سلسلے وچ 1954ء نوں لاہور آکے پنجاب حکومت دے محکمہ بحالیات وچ ملازم ہو گئے۔ ایتھے آکے اوہناں نے اوٹینٹل کالج توں پہلاں ایم اے اُردو کیتا تے بعد وچ ایم اے پنجابی وی کر لیا۔ سرکاری ملازمت نوں چھڈ کے اوہناں نے 1956ء وچ کتاباں دی اشاعت دا ادارہ کتبستان قائم کیتا اپنا پریس لالیا۔ ایہدے نال نال علمی تے ادبی سرگرمیاں وچ حصہ لینا شروع کر دتا جیہڑا وفات تک قائم رہیا۔ بشیر مُنذر 1990ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

بشیر مُنذر پہلاں صرف اُردو وچ شاعری کردے سن پر بعد وچ پنجابی شاعری شروع کیتی، اوہناں ان نظماں دا پہلا مجموعہ ”کٹار کھ“ 1969ء نوں شائع ہویا۔ تے ”الحضر بلخر باوے“ دا دسے عنوان بیٹھاں اک مجموعہ 1979ء وچ شائع ہویا۔ ایس مجموعے اُتے اوہناں ان کئی انعام تے ایوارڈ وی ملے۔

بشیر مُنذر ہوراں دیاں پنجابی نظماں دی زبان تے اسلوب اک عجیب طرحاں دی سادگی دا نمونہ پیش کردے نیں۔ پنڈاں دے وسنیکاں دے مسئلیاں نوں بُرے ڈونگھے جذبیاں نال بیان کردے نیں۔ اوہناں نے عام طور تے نئی نظم اکھی اے۔ بشیر مُنذر دالک پورفتی و صفا ایہہ اے کہ لفظاں نوں گھٹ توں گھٹ ورتدے نیں پر اوہناں دچوں دڈے دڈے معنی اخذ کردے نیں۔

کلاڑکھ

بھان بھان کر دی جوہ میرے دی

جیون بڑا کوٹا

چار چوہیرے ڈونگھارتیا

میں وچ کلم کلا

ساوے پیلے میرے پتر

موٹے پتلے ڈاٹے

لم سلیمیاں نفساں اُتے

بولن کال مُونہ کالے

آون بھکھر جاون بھکھر

تھاں توں ذرا نہ ہلاں

لوہندیاں دھتپاں مارو پالے

اپنی جاں تے جھلاں

چھاں نوں کوئی چھاں نہ جانے

پُچھ نوں پُچھ نہ سمجھے

اوہ جیون کیہ جیون جس دا

کوئی مل نہ سمجھے

(کلاڑکھ)

اقبال صلاح الدین

اقبال صلاح الدین 28 اکتوبر 1933ء نوں ضلع اوکاڑہ دے اک پنڈ قلعہ ونور وچ حکیم چوہدری فتح الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ گورنمنٹ ہائی سکول اوکاڑہ توں دسویں کر کے لاہور آ گئے۔ 1965ء نوں فارسی فاضل تے بی اے دے امتحان پاس کیتے۔ 1966ء وچ ایم اے، ایم او ایل (فارسی) اورٹینٹل کالج لاہور توں تے 1967ء وچ ایم اے اُردو، 1968ء وچ پنجابی فاضل دا امتحان پاس کیتا، کچھ چر اورٹینٹل کالج وچ ریسرچ سکالرز رہے۔ ساری حیاتی تصنیف، تالیف، تدوین تے تخلیق نوں اسی اپنا مقصود جانیا۔

اقبال صلاح الدین اک اچھے محقق، سچے نقاد، نوکیلے شاعر، اعلیٰ کمائی کار نیں۔ لاہور دے قیام دے دوران اوہ کچھ چر ماہنامہ لہراں دے مدیر وی رہے۔ 1968ء وچ اوہ رائے ایشیا ٹک سوسائٹی دے فیلو چنے گئے تے 1970ء وچ انجمن ترقی اردو ولوں اوہناں نوں سندا اعتراف تے نشان پاس لیا۔

فارسی، اردو تے پنجابی دیاں لگ بھگ 35 کتاباں دے مصنف، مؤلف تے مرتب نیں۔ فارسی وچ امیر خسرو اتے تحقیقی کم کیتا تے تاریخ پنجاب، حدیث آشنا، نعتیہ مجموعہ کلام، اتے پنجابی وچ لعل دا دی پنڈ، سنگی نامہ، بار دی سار (مجموعہ کلام)، بکر گنڈیانی (شاعری)، کوچ کمائی (کہانیاں)، سیف الملوک، احسن القصص، فہرست مقالات، کرب قبیلہ (طویل نظم) خاص طور تے اہم نیں۔ اوہناں دی پنجابی شاعری وچ گنجی بارے و سنیکاں دے دکھ درد تے بار دے مخصوص لہجے نے ہور وی اثر انگیز بنا دتا اے۔

مُسکے پاتر

مُسکے پاتر

عجب درختاں

ہک بلونا کھاؤں

بھوئیں دے اُتے ڈھیندے جاؤں

خاک سماؤں

عیباں پاک سماؤں

میرے دی کھ پاتر مُسکے

عیباں نال پُرتے

سو بلونے کھاؤں

ہتھوں پکے پیر جھاؤں

نہ ایہہ خاک سماؤں

نہ ایہہ پاک سماؤں

مڑوی میں سونے داسونا

کھوٹ نہ مارا

سیتا ستھرا داسا

کیہا پاسا —

روشنی

روشنی 14 اگست 1934ء نوں حافظ آباد ضلع گوجرانوالہ وچ شیخ محمد شریف دے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک کرن توں بعد اوہ اپنے جدی پشتی لوہے دے کاروبار وچ مصروف ہو گئے۔ پرکاروبار دے نال نال اوہناں نے تعلیم دا سلسلہ جاری رکھیا چنانچہ پنجابی فاضل کرن توں بعد اوہناں نے پہلے ایف اے تے فیرنی اے دا امتحان پاس کیتا۔

اوہناں نے 1964ء دے دوران پنجابی شاعری دے میدان وچ قدم رکھیا۔ اوہ پاکستان رائٹرز گلڈ لاہور ریجن دے سیکرٹری وی چنے گئے۔ ایہدے نال نال اوہناں نے اپنا اک دکھرا علمی تے ادبی ادارہ پنجاب رنگ قائم کیتا جیہدے اوہ چیئرمین سن۔ روشن دے شعری مجموعیاں وچ واٹاں (قومی نظماں)، بلدا شہر (غزلاں)، چُپ دا زہر (غزلاں)، کرناں (نظماں، غزلاں تے گیت)، تے شکر دوپہر (غزلاں) شامل نیں۔ روشن نے اپنی غزل وچ جدید عہد دے جدید مضموناں تے موضوعاں نوں سمودتاسی۔ اوہناں نے اج دے عہد دے انسان دے ذہنی تے قلبی کرب دے ذریعے پنجابی غزل نوں اک نواں طرز احساس عطا کیتا۔ 21 جولائی 2000ء نوں رب نوں پیار سے ہو گئے۔

غزل

اودوں تیک سراں تے خوف ہنیریاں جھٹیاں رہن گیاں
 انساناں نوں جد تک اپنیاں تدریاں جھلیاں رہن گیاں
 کتاں کو چسہ اکھیاں اُگے گوڑھ ہنیرے پنجن گے
 کتاں کو چسہ سوچاں دے وچ نہراں گھلیاں رہن گیاں
 ایس پاسے بے دیتا پانی سڑکاں روڑھ لے جاوے گا
 اوس پاسے سک نہراں دے مونتہ مکدیاں پھیاں رہن گیاں
 دھرتی اُتے نقش رہن گے گردن والے ویلے دے
 پانی بھانویں سک جاوے گاتنداں پھلیاں رہن گیاں
 جنگل دافتاں بنے گا ایراں قسمت شہراں دی
 چھوہیاں دی چھاں ہیٹھاں علم کتاں باں ٹھلیاں رہن گیاں
 سوہرے گھر وچ کوں بنے گی صورت رؤف وسیب دی
 پیکیاں دے گھر جے نہ کڑیاں رُمیاں گھلیاں رہن گیاں

سلیم کا شعر

سلیم کا شعر اکتوبر 1934ء نوں لاہور وچ جناب محمد دین بٹ دے گھر پیدا ہوئے۔
بی اے تک تعلیم حاصل کرن توں بعد ادوہ نیشنل بینک آف پاکستان وچ ملازم ہو گئے۔
1993ء نوں اک چٹگئے تے اہم عہدے توں ریٹائر ہو گئے۔ اوہ اپنیاں تخلیقی سرگرمیاں
وچ رُجھے رہندے نیں۔

سلیم کا شعر نے تعلیم دے دوران اسی شعر آکھنے شروع کر دتے سن۔ اوہناں دے
گیت چھیتی ای ریڈیو، ٹیلی ویژن تے فلمیں اندر گونجن لگ پئے۔ سلیم کا شعر نے غزل،
نظم تے گیتاں وچ روایت تے جدیدیت نوں اک مک کر دتا۔ اوہناں دی شاعری
وچ پنجاب تے اوہدے وسیبے دے نال نال پنجاب دے وسنیکاں دادل دی
دھڑکد اے۔

سلیم کا شعر دا کلام تیاں چھانواں (نظمیں) سرگی داتارا (غزلاں) ہوادی سولی (نظمیں)
تے درداں دا کھڑیا موتیا (غزلاں) دے سرناویاں نال چھپ چکیا اے۔ ہوادی سولی
تے اوہناں نوں اکادمی ادبیات پاکستان ولوں انعام دی مل چکیا اے۔

اوہناں دی شاعری ساڈے اج دے سے دے انسان تے اوہدی حیاتی دیاں
خوشیاں غمیاں دی شاعری اے۔ اپنی غزل وچ اوہناں نے تمثیل گوئی کوں کم لیا اے۔
اوہناں نے کدی وی اپنے فن نوں فکر اُتے تے فکر نوں اپنے فن اُتے غلبہ حاصل کرن
دی اجازت نہیں دی۔ زبان دی چاشنی سلیم کا شعر دی شاعری نوں ہور نکھارتے
سنوار دیندی اے۔

غزل

اپنے گھر دی پھلو اڑی دج ہنواں دے پھل لاکے دیکھ
رنگاں تے مہکاں دی دنیا موتیاں نال سجا کے دیکھ

ممٹی اُتے بیٹھیاں ہویاں بندے نیکے لگدے نیس
اپنا آپ پہچانن دے لئی میرے نیڑے آکے دیکھ

روڑے کھا کے پھل وڈن دج کتنی لذت ہوندی اے
میرے وانگوں سنگھنے رکھ داکدی تے روپے ٹاکے دیکھ

دوجیاں نوں نت منڈرا کہنا مرداں دا دستور نہیں
اپنیاں عملاں دی کھاری نوں اپنے سر تے چلاوے دیکھ

بوٹا لایے تے مُراد ہی سیوا دج ای میوہ اے
ہور وی راکھی کراوے کھلیا ہور وی رت پیا کے دیکھ

موتہ دا جہاں کوڑاواں میں دل دا اوناں مٹھا واں
فرصت ہو وی تے میرے ول پیار دا ہتھ دودھا کے دیکھ

اکوٹھڑے بول تے کاتھ ساری عمراں دکیا اے
قسمت ساتھ دوے جے تیرا نوں بھلیکھا پا کے دیکھ

(سرگھی داتارا)

ڈاکٹر رشید انور

ڈاکٹر رشید انور 7 ستمبر 1923ء نوں نوشہرہ پنواں ضلع امرتسر وچ پیدا ہوئے۔ والد دانان میاں کرم دین سندھو سی۔ قیام پاکستان ویلے ایہہ خاندان ہجرت کر کے پاکستان آگیا، میٹرک کرن توں بعد فوج وچ ملازم ہو گئے۔ پراوہ انگریزی دی نوکری نوں پسند نہیں کر دے سن تے اوہناں نے ہومیو پیتھک دا امتحان پاس کیتا تے ڈاکٹر رشید انور دے نال نال مشہور ہوئے۔

ڈاکٹر رشید انور شاعری توں وکھ تھنقی تے تنقیدی مضمون وی لکھے نیں۔ اوہ پاکستان رائٹرز گلڈ لاہور یکن دے آفس سیکرٹری وی رہے۔ شاعری وچ اوہ مشتاق اسلام آبادی دے شاگرد رہے۔ ڈاکٹر رشید انور 19 جنوری 1989ء نوں وفات پا گئے۔

ڈاکٹر رشید انور دے شعری مجموعے وچ منزلان، یاداں تے لمیاں اڈاریاں شامل نیں۔ پر ڈاکٹر صاحب دا بوہت سارا کلام تے تنقیدی مضموناں دے کئی مجموعے آن چھپے نیں۔ اوہ سچے پاکستانی تے اُچے انسان سن۔ 1965ء دی پاک بھارت جنگ دا محکوازن کچھ دے میدان وچ ہویا تے اوس معرکے دے حوالے نال ڈاکٹر رشید انور مرحوم دا ایہہ نغمہ ایہناں نوں ادب دی دنیا وچ لازوال کر گیا:

ع جنگ کھیڈ نہیں ہوندی زانیاں دی۔

ڈاکٹر رشید انور نے سماج دی اجتماعی بے حسی تے بے اعتباری، طبقاتی ونڈ تے معاشی ناہمواری ورگے مضمون اپنی شاعری وچ سموئے۔

غزل

کیہ دساں میں کیہڑی گلوں جیتی بازی ہار گیا
جہنوں منصف پایا اوہو مینوں چار گیا

لہو رنگا اوہ اتھرو جیہڑا پکیں زویریں ڈگیا سی
ڈنگدا ڈنگدا کئی سبھاں دے پیار دا بھارا تار گیا
نہر کنارے میلان گیا لوکیں تچھدے پھر دے نہیں
ڈہن والا کاغذ دی اک بیڑی کا ہنوں تار گیا

تیری اکھ سہارا دتا میراں ٹٹیاں آساں نوں
تیرا اک دلا ساچتاں میرا بُستا سار گیا
کندھاں ات مہیرے یاں ڈھاکے دی قہقہیا
چن چڑھیا تے میرے گردے چانن کندھا سار گیا

اک اٹی توں پیار دا سودا ایتھوں کتھے لہجھنایں
جدھر ڈرگئے حسن بیوپاری اوہو ہر اوہ بازار گیا
ایہو اک وڈیا ئی میری میں بوکا کھڑکایا نہیں
وچ خیالیں بھاویں اوہدے بوجے لکھاں تار گیا

کوئی موت بہانہ یارو میری موت نوں ملیا نہ
مینوں اپنے اندروں اٹھدا ہو یا ہوکا مار گیا
پرے پار ڈیکھن والے بزدل کھسے ٹر گئے نہیں
اُرے کندھے اکھن لوکیں انور پرے پار گیا

(یادواں)

منظور وزیر آبادی

منظور وزیر آبادی دا اصل ناں منظور الہی اے۔ اوہ 17 فروری 1936ء نوں ضلع گوجرانوالہ دی تحصیل وزیر آباد شہر وچ جناب فضل الہی دے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک گورنمنٹ ہائی سکول وزیر آباد توں پاس کیتا تے فیر روزگار دی تلاش وچ لاہور آ گئے۔ ایہتھے اوہ نہراں دے محکمے وچ ملازم ہو گئے تے فیر لاہور نوں امی اپنا مستقل رہائشی ٹکنا بنا لیا۔ اوہناں نے پہلے اردو تے پنجابی فاضل کیتا۔ بی اے کرن توں بعد اردو تے پنجابی وچ ایم اے کیتے۔ اوہ پرنسٹنٹ ڈسٹریکٹ سوشل ورکس آفیسر کے اک پرائیویٹ فرم وچ ملازم ہو گئے تے نال نال تصنیف تے تالیف دا سلسلہ جاری رکھیا تے 1990ء وچ رب نوں پیارے ہو گئے۔

اوہناں نے اردو تے پنجابی وچ شاعری کیتی اے۔ اوہناں نے غزل دی اکھی اے تے نظم وی۔ ہن ٹیکر پنجابی غزلاں دے تن محبوبے شائع ہو چکے نیں۔ ”دیلے ہتھ نیاں“ 1978ء نوں، غزلاں دا دو جامجموعہ توں وی چن اچھاں کوئی“ 1985ء وچ تے تیا مجموعہ ”دکھ دا صدقہ جاری اے“ 1992ء نوں چھپیا اے۔

منظور وزیر آبادی نے قافیے تے ردیف دے حوالے نال کئی تجربے کیتے۔ کئی غزلاں وچ دوہرے دوہرے تے تہرے تہرے قافیے ورتے نیں۔ انج اک وکھرا اسلوب وجود وچ آیا۔ ایہدے نال سماجی تے طبقاتی کھج دھرتے بے انصافی دا اک دکھ بھریا احساس وی منظور وزیر آبادی دی شاعری دا وصف اے۔

غزل

دھرتی توں اسماناں دے توں دی چن اچھاں کوئی
دس دے دُنیا نوں جے رکھیں اپنے کول کمال کوئی

تیرے تے افسوس اے مینوں ذہن تے جذبہ ہندیاں دی
اج تیکر توں چل نہیں سکيا اوہدے درگی چال کوئی

اوہنوں لبھن دے لئی درد دی میرے نال ٹرے
کس نوں دساں اوہناں وچوں اج نہیں میرے نال کوئی

جے کوئی وڈا تیکے راہ وچ مستھالان دی سوچنے آں
کترا کے لنگھن دی کرئیے دیکھ لیئے جے بال کوئی

اپنی عادت پاروں ہو گئے اج تے نکراں تک محدود
کس نوں کیئے آکے ساڈا پچھ دا نہیں ہن حال کوئی

خوڑے کاہنوں رنگ اُڈیا اے پہلاں ای دسٹیکاں دا
دیکھ لواں گے جد آوے گا ساڈے دل بھجھاں کوئی

اک پتھر منظور جے تیرا ہر دم کلمہ پڑھدا اے
تیرے پیار غلوص دی جت اے تیرا نہیں کمال کوئی

(توں دی چن اچھاں کوئی)

الطاف قریشی

الطاف قریشی 13 نومبر 1937ء نوں مظفر آباد آزاد کشمیر وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد صاحب داناں احمد دین قریشی سی۔ الطاف قریشی بی اے دا امتحان پاس کرن توں بعد ریڈیو وچ پروگرام پروڈیوسر ہو گئے۔ بعد وچ پروگرام منبجھ ہو گئے۔ ریڈیو دی ملازمت دے دوران اوہ مختلف ریڈیو سٹیشن اُتے خدمات انجام دیندے رہے۔ لاہور سٹیشن اُتے اوہ سنٹرل پروڈکشن یونٹ دے پروگرام منبجھ سن۔ 12 اگست 1980ء نوں دل دا دورہ پیا تے اوہ اپنے حقیقی خالق نال جا ملے۔

الطاف قریشی دی مادری زبان بھانویں کشمیری سی پر پنجاب دے دکھو دکھ شہراں تے خاص طور تے لاہور رہن دے دوران پنجابی زبان نے اوہناں نوں بڑا متاثر کیتا۔ جس پاروں اوہناں نے پنجابی زبان نوں اپنے تخلیقی اظہار دا ذریعہ بنایا۔ کشمیر دے لوکاں دی غلامی تباہی، معاشی بد حالی نے الطاف قریشی نوں بڑا حساس بنا دتا سی۔ ایہناں دکھاں درداں تے محرومیاں دیاں داستاناں نوں اسی اوہناں نے اپنی پنجابی شاعری دا موضوع بنایا۔

الطاف قریشی دا پنجابی شاعری دا اکوای مجموعہ ”اکھیاں دے پرچھاویں“ تے اردو دا مجموعہ ”دانا زہر ملا“ دے ناں نال چھپ چکیا اے۔ اوہناں دی پنجابی شاعری توں ایہہ احساس ہوندا اے کہ اک چننا بھری سوچ بار بار اُبھر دی اے جیڑی معاشرے دی بے حسی دے حوالے نال پیدا ہو گئی اے۔ ایہو وجہ اے جی انسانی جذبے تے معاشرتی قدراں دے بن تے مٹن دی گونج دی اکھیاں دے پرچھاویں وچ سُنائی دیندی اے۔

دو نگھے پانی

چُپ چُپ رہندے
 کچھ نہ کہندے
 چن اُسمانوں تک رہندا
 پُھلاں وانگوں ہسدا رہندا
 کدی کدائیں
 ٹک ٹکا کے
 پچھلی راتیں ڈبکی لا کے
 سُستیاں لہراں نوں گل لا کے
 روند رہندا
 ہسدا رہندا
 کون دلا سے کس نوں دیندا

(اکھیاں دے پرچھاویں)

علی محمد ملوک

علی محمد ملوک دا اصل ناں علی محمد اے۔ ملوک تخلص اے۔ آپ 1935ء نوں ترن تارن (امر تسر) وچ جناب نواب دین دے گھر پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم اپنے محکمے دے سکول توں حاصل کیتی۔ قیام پاکستان ویلے اوہ ستویں جماعت دے طالب علم سن۔ 1947ء وچ ایہہ خاندان ترن تارن توں ہجرت کر کے بورے والا وچ آکے آباد ہو گیا۔ ملوک ہوراں اپنے والد صاحب دے نال ریڈی میڈ کپڑیاں دی دکان بتائی تے اوہ ایسے کاروبار وچ مصروف رہے۔

نعت تے غزل اوہناں دے فن تے فکر دی خاص پہچان اے۔ ملوک ہوراں دا پہلا مجموعہ کلام ”مور مچھلیاں سوچاں“ 1984ء وچ شائع ہويا جس نوں رائٹرز گلڈ ولوں انعام دتا گیا۔ اگست 1994ء نوں دو جا مجموعہ ”ساہواں درد سمندر پینا“ شائع ہويا۔ اوہ بورے والے دی علمی تے ادبی تنظیم لالہ اکیڈمی دے بنیادی رکن سن۔ مور مچھلیاں سوچاں وچ مضافات دی تازگی، سادگی تے حسن شامل اے۔ ایسے محبوبے وچ اوہناں نے اپنے آل دوالے بولی جان والی زبان ورتی اے جیہڑی جمالیاتی حوالے نال فن دے کمال نوں چھوہندی ہوئی محسوس ہوندی اے۔ جس پاروں علی محمد ملوک پنجابی دی نویں غزل وچ اپنے پہلے ای مجموعے نال اک معتبر ناں بن کے سامنے آئے۔ 14 جنوری 2000ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

غزل

سوچ سمندر تہ دے عمر گزار لئی
دکھڑے جہدے جہدے عمر گزار لئی

اودھنی سا بچھ تے پھرو ہی اے غیراں نال
جس دا پانی بھسڑے عمر گزار لئی

کالی رات دے مکھ توں کالک دھوون لئی
چائن کر دے کر دے عمر گزار لئی

ساہواں والی پو بچی داء تے لا دندے ہے
جیون بازی ہر دے عمر گزار لئی

لوکاں نوں اپڑاؤندے رہے آن منزل تے
اپنی وچ سفر دے عمر گزار لئی

آیا نہ آرام نہ آنے زخماں نوں
مڑم دھردے دھردے عمر گزار لئی

رہ کے لکھاں دی کھلی وچ اسیں ملوگ
پالے ٹھردے ٹھردے عمر گزار لئی

اکرام مجید

اکرام مجید 2 ستمبر 1940ء نوں چوہدری عبدالمجید دے گھر مقام گڑھا، جالندھر پچھاؤنی (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم عربی تے فارسی وچ گھرتوں حاصل کیتی۔ بعد وچ اوہناں نوں سکول وچ داخل کرا دتا گیا۔ ایہہ خاندان 1947ء نوں قیام پاکستان ویلے جالندھروں ہجرت کر کے فیصل آباد آکے آباد ہو گیا۔ اکرام مجید نے 1957ء نوں دسویں دا امتحان پاس کیتا۔ ایسے دوران اوہناں دے والد صاحب 1953ء نوں وفات پا گئے۔ ایس کارن تعلیم جاری نہ رکھ سکے تے سوت تے کپڑے دی تجارت وچ رُجھ گئے۔ اکرام مجید نوں علم تے فن دی دولت ورثے وچ ملی۔

پنجابی زبان وچ اوہناں دا پہلا مجموعہ ”تنے داروگ“ 1984ء تے دو جا مجموعہ ”نویاں زمیناں“ 1990ء وچ شائع ہویا۔ جس نوں کئی انعام تے ایوارڈ ملے۔ اکرام مجید جدید پنجابی غزل دے اک رجحان ساز شاعر نیں۔ نویاں زمیناں وچ اوہناں نے اینیاں بحراں ورتیاں نیں کہ گھٹ ای کسے اُردو یا پنجابی شاعر نے ورتیاں ہون گیاں۔ اوہناں دیاں غزلاں غم جاناں دے قصیاں دی تھاں تے پنجاب دی مٹی دی واشنا، ایستھے دے و سنیکاں دے دکھ درد، سدھراں، چاہ تے خوشیاں غمیاں دیاں مورتاں نیں۔

غزل

نویاں سوچاں جندڑی نوں شنکار دیاں
 گھنڈاں کھولن ویلے دی رفتار دیاں
 چنگے جذبے کھچ لیا دن مسنزل نوں
 پتھیاں سدھراں کدے نہ بازی پار دیاں
 لمے چوڑے پسندھ مکائے عقلاں نے
 پل وچ خبراں ملن سمندر پار دیاں
 ایس طرحاں دی ہو جاندا اے کدے کدے
 دھپاں برفاں وانگوں سینہ ٹھار دیاں
 شہراں اندر لوڑاں سپاں وانگ پھرن
 گھر گھر دے وچ اپنا زہر کھلار دیاں
 عملاں والا بھارتے کوئی چمکدا نہیں
 بحثاں چھیڑی رکھدے نیں بیکار دیاں

(تنے واروگ)

فیروز دین شرف

فیروز دین شرف دا اصل ناں فیروز دین تے تخلص شرف سی۔ آپ پنڈ تونہنگل (راجہ ساسی) امرتسر وچ میاں دیرو خان دے گھر 1901ء وچ پیدا ہوئے۔ والد صاحب ریلوے پولیس وچ ملازم سن۔ قیام پاکستان ویلے ہجرت کر کے لاہور آن وے۔ بابو شرف ہوراں نے ذاتی سطح اُتے فارسی، اردو تے پنجابی زبانیں دی پڑھیاں تے ایہناں زبانیں دی پرائی شاعری دا وی چنگی طرحاں مطالعہ کیتا۔ شاعری وچ ادہناں نے استاد محمد رمضان ہمدن نوں اپنا استاد بنایا۔ ادہناں نے پہلی نظم 1911ء وچ لکھی سی تے ادہناں دا کلام مختلف اخباراں تے رسالیاں وچ چھپن لگ پیا۔

بابو فیروز دین شرف پہلاں پہل روایتی شاعری کردے رہے پر چھیتی ای ادہ مقصدی شاعری دل پرت آئے تے ادہناں نے بڑیاں حقیقت پسندانہ نظماں لکھیاں جیہناں دی وجہ نال ادہ بوہت مشہور ہو گئے۔ پنجابی زبان تے ادب دے قدرداناں نے ادہناں نوں پنجابی ٹیلی دے خطاب نال نوازیا۔ آپ 13 مارچ 1955ء نوں وفات پا گئے۔

ادہناں دیاں کتاباں وچوں سنہری کلیاں، نوری درشن، پریم ہارے، جوگن، شرف نشانی تے سی حرفی مزدور خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔ شرف ہوراں نے غزل بوہت گھٹ لکھی۔ ادہ بنیادی طور تے نظم تے گیت دے شاعر سن۔

مثال

جے توں پندھ زندگی دا سوکھ نال کنٹھائیں
 دنیا دے لوبھ والی موہیوں اتار گنڈھ
 پتلا پھڑس اک دا جہان وچ گھٹ کے توں
 جتنے کھنے نال پیا ایویں نہ پیار گنڈھ
 بھلا رب آسے نوں جگ دی مستحاجی کاہدی
 مرآتے چکدا نہیں گھوڑے اسوار گنڈھ
 پیچ پیچ پلے بنھ کم سارے نیکیاں دے
 شوم جویں رکھ دا ہے پیساں نوں مار گنڈھ
 بھیت اک دوسرے والے کے بھی کھولیئے نہ
 دلاں وچ پوسے بھانویں لکھتے ہزار گنڈھ
 لک تیرا توڑ دیں وا دھوئیں صوفیاں ایسہ
 وقوں باہری لپچی ہوئی کر دی اے غوار گنڈھ
 شرف تیسری زندگی دا سٹانیک چاہیدا اے
 نتو ہتھ رستہ اوہدے سرے اُتے مار گنڈھ

(سنہری کلیاں)

جاوید نامہ چوں اقتباس دا پنجابی ترجمہ

تاریاں دا گیت

(از شریف گنجابی)

عقل حیاتی دا ہے رشتا، عشق ہے رمز اس جگ دی
خاکِ پتلی صدقے آویں، لانجھاں دی چھٹ نگرہ
تیرے پیچھے چن ستارے کھنڈ کاں کھانڈے رہندے
جلویاں دے وچ تیرے اک نگاہوں کھڑا کھڑی
سجھن دے راہ اندر جلوے سحرے ون سوئے
شوقاں سدھراں والا پڑھدا نہیں آئے دی پٹی

پُئنگرن دا ہے ناں زندگانی یاں مُڑ صدق صفا دا
ازل ایداک وڑکی تیری جیون مک خدا دا

ہیبت دیکھ تلندر والی، شان سکندر والا
اوہ کلیسی جذبہ تے ایہہ جادو جادوگر دا
اوہ مارے تے اکھ نال مارے ایہہ شکر نال مارے
اوہ پیار سلوک تمامی، ایہہ لڑائی دھکا!
دوویں دنیا جتن والے سدا حیاتی چاہندے
ڈاڈے راست ویاہا سواہیہ، اسدا بول رسیلا

اگر سٹ تلندر والی بھن اسکندری ڈکے
رسم کلیسی تازہ کر جے ٹونہ نہ ٹپک سکے

(جاوید نامہ دا پنجابی ترجمہ)

اسیر عابد

اسیر عابد دا اصل نال غلام رسول اسیر اے تے اوہ علمی، ادبی تے تعلیمی حلقیاں وچ اسیر عابد دے نال نال مشہور نیں۔ آپ 5 اپریل 1936ء نوں سید نگر ضلع گوجرانوالہ چوہدری مراد بخش دے گھر وچ پیدا ہوئے۔ اسیر نے پرائمری دا امتحان کوٹ بھاگا (گوجرانوالہ) تے میٹرک دا امتحان علی پور چٹھہ توں پاس کیتا۔ ایسے دوران فاضل ادبیات (اردو تے فارسی) دے امتحان پاس کیتے تے بعد وچ بی اے کر کے بی ایڈ کیتا تے کرسچین انسٹی ٹیوٹ رائے وڈ وچ اسلامیات دے استاد مقرر ہو گئے۔ فیریم اے اُردو امتحان پاس کر کے نومبر 1974ء وچ اردو دے لیکچرار مقرر ہوئے۔ گورنمنٹ اسلامیہ کالج گوجرانوالہ توں ریٹائر ہو گئے نیں۔

اسیر عابد دا وڈا معرکہ ”دیوان غالب“ دا مکمل تے منظوم پنجابی ترجمہ اے۔ ایس توں اڈا وہناں نے امام بوصیری دے مشہور قصیدے ”قصیدہ بردہ شریف“ دا منظوم پنجابی ترجمہ وی کیتا۔ ایسے طرحاں اوہناں نے حکیم الامت علامہ اقبال دی مشہور کتاب ”بال جبریل“ دا ”جبریل اڈاری“ دے عنوان نال منظوم پنجابی ترجمہ وی کیتا۔

اسیر عابد دے ترجمے علمی تے ادبی حوالے نال بڑے اہم، تے فنی اعتبار نال پختہ تے سوتہنے نیں۔ اوہ خالص پنجابی محاورے تے ماحول نوں بڑے سوتہنے انداز نال ترجمے وچ استعمال کر دے نیں۔

غالب دی غزل دا پنجابی ترجمہ

(از اسیر عابد)

دسدے رہن جے دستن مینوں اگے بُوہے کندھاں
میرے اڈنے شوق دے کھمب نہیں تیرے بُوہے کندھاں

ہنخواں دی داچھڑ موند گھر دا دو جے بتے لایا!
لوکو ہو گئے میرے کندھاں بُوہے بُوہے کندھاں

پرچھا نویں نہیں ایسہ تے اوہدے آؤن دیاں خوشیاں نہیں
جی آیاں نوں آکھن اگوں تِرپے بُوہے کندھاں

یکھڑے دن میں رنج کے رُتا جد اُچھی ساہ کڈھیا
نیویں ہو کے میرے پیریں ڈگتے بُوہے کندھاں

تیرے باجھوں اکھ دا ککرا و سدے گھر دی دستوں
ہر دیلے روندے رہنے آں ویکھ کے بُوہے کندھاں

(دیوان غالب دا منظوم ترجمہ)

فرہنگ

ب	ا
بوہڑ: اپڑ، پہنچ	الفاظ: معنی
برخوں (برھا): وچھوڑا، غم	اڑانگے: کشتی دا اک داؤ
بتنا سارنا: مطلب پورا کرنا	روک / سہارا
بنتی: درخواست، التجا	اُپا: علاج کرنا / جتن کرنا
بے دہتا: بے قابو	اُسارنا: تعمیر کرنا
بے دسواسا: بے یقینا	آیم: آنا / میں آیا / میں آواں
بے وادیاں: اُجڑیاں، غیر آباد	اکھان: کہاوت
بے دوسا: بے قصور	آمر: مطلق العنان حاکم / ڈکٹیٹر
بدرو: گندی نالی	آگ: گتے دے اوپر والا حصہ
بوڑما: گھیوٹی شکر	اگرست: زور والی
باگڑ: چرخے دے ڈھول جدے	استکاری: کاریگری
اُتے ماہل ہوندی اے۔	اندوہ: الم، دکھ، غم
بھوگی: گزاری	ایاناں: نابالغ، ناسمجھ
بھتا: روٹی	اوتے: انوکھے
بھاں بھاں کڑی: اُجڑی، ویران	اسرار: راز - بحیثیت
بھڑولے: چھکو	اُسرنا: جوان ہونا / ودھنا
بھویں: پھری، واپس، پرلی	اتھرے: موٹہ زور

بار : بھار، بوجھ، جنگل

پ

پر وار : خاندان

پایم : میں پایا / میں پاواں

پندھ : سفر، فاصلہ

پائمال : پیاراں تھلے لٹاڑیا

پڑتے : بھرے ہوئے

پارکھ : پڑچول کرن والا

پچھو کر : پس منظر

پر بندھ : بندوبست

پر چلت : جاری

پدھری : ہموار، اکو جی

پاتر : کردار

پرھیا : پنچائیت

پنگرن : پھٹن

پھٹکل : اکاؤکا، مختلف

متفرقات : دکھرا دکھرا

ت

تا نگھے : خواہش کرنا

ترکالاں : شام دا دیا

تڑواں : اکڑیا ہوا

تودے : ڈھیلے

تراماں : تانبا

تت : گرم

تلا : لکڑی دے تنے نوں کھوکھلا

کر کے بنائی ہوئی پٹری

ٹ

ٹوہاں : زیورات

ج

جمل جہان : سارا جہان

جُوہ : علاقہ، حد، بنا

جی : بندے

جتن : کوشش

جھلاں : برداشت کرنا

جلیل القدر : اُچے مرتبے والا

جھوک : پنڈ

جھلیو میں : روکیا اے

چ

چت : دل

چشماں : اکھاں

چخا : اگ دا بھانڈ

چس : سواد، مزا

چوہرے : چومہرے

چترکاری : فن کاری

چھوپے : ڈیرے، من چھٹیاں

چھوٹاں : کلہاڑیاں / ٹوکے

چھٹیاں گیاں : دھوکہ کھاگیاں

چھمک : پتلی، نرم شہنی

ح

حلقہ آداریت : منن والیاں دا گروہ

خ

خصمانا : سرپرستی کرنا

خواہسیں : چاہت

خلقیس : اوس نے بنایا

د

دھر : نمک، نشانہ بنالینا

دیسجے : بتائے

داج دہونی : بغیر داج دے

دھوا نکھیا : دھواں لگیا، کالا / سیاہ

داخ : انگوراں دا گچھا

دُئی : دنیاوی

دسجے : دتے

دھرگ : پھٹکار

دھرو : ظلم

ڈ

ڈٹھیاں : دیکھیاں

ڈنگیائی : ٹیڑھی

ڈھیندے : ڈگدے

ر

رَسد : راشن، ذخیرہ

رَت : خون

رُتنا : رویا

راہک : مزاج

تَحقیق : کھوج

رہتل : رہن سہن دا طریقہ

رجھادیں : مناویں، خوشی کریں

روم، روم : وال، وال

رجھوئیں : راجا

س

سُولاں : کٹڑے

سادھاں : درویش

سج صباہیں : شام سویرے

ساوے : ہرے، سبز

ستکارن : تعریف کرنا

ف

فیکون : بس ہو گیا
فیل صوفیاں : فلسفہ ذاتی

ق

قلمبوت : جسم پرشہ

ک

کائی : کوئی

کائٹھ : کلڑ

کوتڑا : جھوٹا

کولّا : اُنا، اوکھا

کنگرا : اکھ دیاں پرپٹیاں دالال حصّہ /

اکھاں دی بیماری

ککھ : پیٹ

کاڈھاں کڈھنا : کھوج لانا

کارنے : کم، کارنامے

کنک : لشکر، فوج

گرنگ : پنجہ

کینڈے : کس دے

کھندکاں : گرمی کھانا

کھڑا کھڑی : لڑنا جھگڑنا

کھمب : پر

سکھنا : سوہنا، صاف

سمرن : یاد کرنا

سجھو : سلکھی ہونا، گلی

سٹوپ : بدھ مذہب دی عبادت گاہ

سوہارا : برکت والا

سیس : دُعا

سم : سول کے

سُوہ : کھوج، پتہ لگانا

ش

شوہ : محبوب، خاوند

شوم : کنبوس

شیہنا : شیراں / شیر

ص

صُفّہ : چھوڑا

ع

عشوہ : ناز، خخرہ

عین عیاں : بالکل ظاہر

عرضاں : لکھتاں، درخواستاں

غ

غُڑپ : ہضم

مول : بالکل
 محراب : متھے وال نشان / امام دے
 کھلون دی تھاں
 منبر : مسیت دی اوہ تھاں جتھے
 مولوی بہہ کے واعظ کر دالے
 ماہل : چرخے دا دھاگا جیدے نال
 چرخہ چلدا اے۔
 مہاندرا : شباہت۔ مُونہہ متھا
 مشکریاں : تمسخریاں، مذاق
 مہار : رُحمان
 مسان : مُردے ساڑن دی تھاں
 مخطوطے : قلمی کتاباں / نسخے
 گھار : سوراخ
 میکھلا : گل واکینٹھا
 میرے : زمین دا اوہ حصہ جہیدے وچ
 ادھی ریت ادھی مٹی ہوندی
 اے / زمین دی قسم۔

— ل —

نیر : اتھرو، ہنجو
 نمائی : عاجز، مسکین
 نام نمود : عزت، قد و قار

کھاری : ٹوکری
 کھنڈی : جیہڑی تنکھی نہ ہووے
 کھنڈا : کھلدا

— گ —

گولی : بانڈی، نوکرانی
 گنڈھیں : شادی پکی کرنا
 گن : خوبی
 گالے : پراگے
 گھت : ڈانا
 گھسمیلا : ہلکا، مٹیالا، دھندلا
 گوہ : غور
 گلی : روٹی

— ل —

لا بچاں : آلے دوالے
 لیکھا : رقم دا حساب
 لوہندیاں : ساڑدیاں
 لیکاں : الزام، تہمتاں
 لدھا : پایا، لہو لیا

— م —

مٹپ : چہوترا، شیج
 ماڑیاں : حویلیاں

وحدت المشہور: توحید دی فلسفیانہ تشریح
کہ اللہ ہی ذات دامشابدہ کیتا
جاسکدا اے۔

وسرنا: بھلنا
ون: جنگل دا اک ٹکڑ

ونجا اے: بیوپاری
ورتن بھاجی: خوشی غمی دے موقع تے درتارا
واڈھے: کنک وڈھن والے

— ۵ —

ہوند: وجود
ہکڑیاں کوں: اکناں کوں

نہجی: بے شرم / جس نوں لاج نہیں
نہیں: ندی، نہر
نیوٹھہ: پیار، محبت
نخن آقرب: اصلوں نیڑے

— و —

وت: پھر، غیر
ونجاہم: گنونا / میں گنویا
واچھڑ: مینہ دی بوچھاڑ
وحدت الوجود: توحید دی فلسفیانہ تشریح
کہ اللہ ہی ذات امی موجود ہے۔

اسم تصغیر بنان دا طریقہ

پنجابی وچ اسم تصغیر دو مقصد اکرن لئی بنایا جاندا اے۔ اک تے 'نکے' دے
معنیاں لئی تے دو جالا ڈیپار واسطے 'ایہدے وچ دو معروف طریقے ہیں۔
۱۔ لفظ دے آخر وچ 'ڑا' یا 'ڑی' دا واڈھا کر دتا جاندا اے مثلاً

پچھ	پچھڑا	دکھ	دکھڑا
مکھ	مکھڑا	صندوق	صندوقڑی
پچی	پچھڑی	دیگ	دیگڑی

2۔ کچھ لفظاں دے آخروچوں الف اڈا کے 'کا' دا وادھا کرتا جاندا اے
مثلاً : ڈنڈا ڈنڈکا

لفظ بنان دا طریقہ

کسے نوں پکارن یا بلان لئی اسم مذکورے آخروچ "یا" وادھا دتا جاندا اے۔
مثلاً : بشیر بشیریا سوہنا سوہنیا
کچھا کچھیا بھیرا بھیریا
جے اسم ٹونٹ ہووے تے اوہرے آخروچ "یا" نہیں سگوں لے (یئے)
دا اضافہ کیتا جاندا اے جوں : واری واریئے سوہنی سوہنیئے
بعض ویلے لفظ مذاتوں پہلے مذکر لئی اے، اوئے وے تے ٹونٹ لئی اے، 'نی'
وے لفظ دی ورتے جاندا اے جوں :
وے بشیریا اوئے سوہنیا نی داریئے وغیرہ

حاصل مصدر بنان دا طریقہ

مصدر نوں حاصل مصدر بنان لئی پنجابی وچ کئی طریقے ورتے جاندا اے۔

1۔ مصدر دے آخر توں "نا" ہٹا دتا جاوے مثال دے طور تے :

چمکنا	چمک	چمکنا	چمک
کھینڈنا	کھینڈ	کھینڈنا	کھینڈ

2۔ مصدر وچوں صرف 'ن' غائب کر دتا جاوے مثال دے طور تے :

جھگڑنا	جھگڑا	تڑفنا	تڑفنا
رگڑنا	رگڑا	بھڑکنا	بھڑکا

3۔ مصدر دا 'نا' ہٹا کے 'اٹی' دا اضافہ کر دتا جاوے :

لکھنا	لکھائی	پڑھنا	پڑھائی
ودھنا	ودھائی	دھونا	دھوائی

4۔ مصدر دا 'نا' ہٹا کے 'ت' لگا دینا :

چلنا	چلت	پڑھنا	پڑھت
لکھنا	لکھت	پڑھنا	پڑھت

5۔ مصدر دا 'نا' کے 'اوٹ' دا واو دھاوی کیتا جائدا اے مثال دے طور تے :

بننا	بناوٹ	سجنا	سجاوٹ

6۔ صفت دے اگے "ن" دا واو دھایاں مصدر دا "نا" ہٹا کے ان دا واو دھا مثلاً :

اچانا	اچان	بنانا	بنان
ودھانا	ودھان	اٹھانا	اٹھان

اکو جیہے لفظاں وچ زیر زیر تے پیش نال معنیاں دا فرق :

دو جیاں زبانان دی طرحاں پنجابی وچ وی اعراب دے بدلن نال لفظاں دے

معنی بدل جانداں ہن مثلاً :

ٹل	گھنٹہ	بجھدے	نسدے
ٹل	زور	بجھدے	گلے ہوندے
ٹل	مٹکا	بجھدے	مڑدے
رَسنا	وَسنا	پٹنا	اُکھاڑنا
رِسنا	وُگنا سِمننا	پٹنا	برباد ہونا
رُسنا	ناراض ہونا	پٹنا	ماتم کرنا

رگڑ (فعل امر)	کل	مشین	کل
ملاقات کر	یل	چھپھنی	کل
قیمت	صل	سارا	کل
سلونا	نون	گنتی کر	گن
نمک	نون	وصف	گن

امتحانی پرچیان دی تدوین لئی سفارشات

(ب) بارھویں جماعت لئی

نثر — 40 نمبر (مضمون = 30 نمبر + مرکزی خیال = 10 نمبر)

نظم — 30 نمبر (شاعراں دے ناں نال شعراں دی تشریح)

15 نمبر ادبی اصناف + قواعد (الفاظ سازی)

(اصناف ادب - 10 نمبر، قواعد - 5 نمبر)

15 نمبر شاعراں دی حیاتی تے فن

کل نمبر 100

مطالعے لئی کتاباں

- 1- ابیات سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ
  - 2- احسن القصص
  - 3- اکلا پے داماسافر
  - 4- بول فرید رحمۃ اللہ علیہ
  - 5- تصوف تے پنجابی دے صوفی شاعر
  - 6- پنجاب دے لوک گیت
  - 7- پنجابی ادب دی کہانی
  - 8- پنجابی لوک گیتاں دافنی تجزیہ
  - 9- پکی روٹی
  - 10- مطالعہ غلام رسول عالمپوری
  - 11- پنجابی ادب دا ارتقاء
  - 12- نوک پلک
- مرتبہ: سلطان الطاف علی
مولوی غلام رسول عالمپوری
عارف عبد المتین
مرتبہ: ڈاکٹر فقیر محمد فقیر
ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی (مرحوم)
مرتبہ: مقصود ناصر چوہدری
عبد الغفور قریشی
ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی (مرحوم)
مرتبہ: ڈاکٹر شہباز ملک
ڈاکٹر محمد بشیر گورایا
ڈاکٹر انعام الحق جاوید
ڈاکٹر اسلم رانا (مرحوم)

